

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

36e jaargang nr. 6 juli/augustus

1995

o.a. over het eerste
gebruik van het alfabet,
het organiseren van een historische
tentoonstelling en een BvdM en filmrubriek
in het teken van Nederlands-Indië/Indonesië

VGN

Vereniging van docenten in geschiedenis en
staatinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

Mw. H. Budé-Janssens,
voorzitter (externe en
buitenlandse contacten,
Platform VVVO,
CITO/CEVO, intercommis-
sie, werkgroep Suriname,
publiciteit), Patrijsslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-32 77 923.
Fax. 070-3201298

Mw. M.E. Hielkema
vice-voorzitter (havo,
internationalisering, contac-
ten met historische vereni-
gingen), Titiaanstraat 34',
1077 RJ Amsterdam.
Tel. 020-66 44 060.

L.M.I.V. Nolet, *1e secretaris*
(externe correspondentie,
didacticiteiten, leraren-
opleidingen, nascholing),
Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. (privé) 080-55 07 49,
(werk) 080-45 98 27.

Mw. E. Marrenga *2e secreta-
ris* (interne correspondentie,
vrouwengeschiedenis),
Lange Leidsedwardsstraat

212', 1017 NR Amsterdam.
Tel. 020-27 71 26.

J. Schopman, *penningmees-
ter* (financiën, ledenwerving,
OAC, contacten Kleio,
Tweede Fase),
Jozef Israëlsstraat 58,
6521 MZ Nijmegen.
Tel. 080-22 47 69.

H. Kurstjens (*vbo/mavo,
cie Van Veen*),
Nijenkamp 13,
6651 HG Druten.
Tel. (privé) 08870-13 119,
(werk) 085-52 13 20.

Mw. J.M.L. van Bekkum
(*volwasseneneducatie,
beroepsopleiding*),
Molvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Tel. 040-834364.

H. Buskop (*havo, vwo,
pabo, Cliomatica*),
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070-3648946.

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

U kunt zich opgeven als lid
van de VGN bij de adminis-
tratie Vreeswijkstraat 329,
2546 AK Den Haag. Wilt u
daarbij aangeven tot welke
categorie van leraren u
behoort en op welk schooltype
u werkzaam bent.

Voor 1995 bedragen de
contributies:

1. Bij bezoldiging tot en met
HOS-schaal 10 f 90,-
2. Bij bezoldiging vanaf
HOS-schaal 11 f 105,-
3. Buitengewone leden (zij die
niet meer in het onderwijs
werkzaam zijn of zich nog
bekwamen voor het
leraarschap): f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f 130,-

Leden die minder dan 16 uur
per week les geven kunnen in
aanmerking komen voor een
korting. Hiertoe moet u
jaarlijks voor 1 december een
verzoek indienen bij de
penningmeester met vermeld-
ing van het aantal lesuren, de
school en de categorie
waartoe u behoort.

kleio

Het blad van de VGN, verschijnt tien maal
per jaar, incidenteel met katern voor leerlingen

Redactie

W.G.J. Rongen, *voorzitter*,
Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030-892580.

R.P. Slotboom, *secretaris*,
Walcheren 137, 3524 ZS
Utrecht. Tel. 030-895982.

B. Engbers, Klaverstraat 12,
3572 VD Utrecht.
Tel. 030-713329.

I.D. Verkuil, Eemnesserweg
35, 1221 CS Hilversum.
Tel. 035-857499.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21, 5144 WP
Waalwijk. Tel. 04160-37430.

H.S.J. Jansen, Hatertseweg
463, 6533 GH Nijmegen.
Tel. 080-553484.

Mw. C. van Boxtel, Evieveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 04923-61136.

ISSN 0165-6449

Alle leden van de VGN
hebben een abonnement op
Kleio. Niet-leden kunnen zich
abonneren, maar reglementair
komen alleen diegenen in
aanmerking voor een abonne-
ment zonder lidmaatschap, die
niet werkzaam zijn als docent.
Over uitzonderingen beslist
het bestuur.

Voor 1995 kost een
abonnement:
Binnenland f 90,-
Buitenland,
binnen Europa f 120,-
Buitenland, buiten
Europa (luchtpost) f 130,-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het
leerlingenmateriaal in de serie
Kleio-Didactica en andere
uitgaven van de VGN vindt u
regelmatig in Kleio.
U kunt bestellen door het

betreffende bedrag over te
maken op Postbanknummer
12 87 01 t.n.v. Penningmeester
VGN te Den Haag.
Wilt u op het girobiljet
aangeven om welke nummers
het gaat.

In Kleio kan geadverteerd
worden.

Prijzen:
1 pagina f 410,-
1/2 pagina f 325,-
1/4 pagina f 225,-
Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van
de opnamemodellen kunt u
zich wenden tot de eindredac-
teur.

Eindredactie:
Mw. T. Bogaerts-Stoopman,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 83576
Fax 03408 - 88459

VAN DE REDACTIE

Op 't moment van schrijven van deze
'Van de redactie' zit het schooljaar in
de regio Noord er al weer anderhalve
week op. De basisscholen in de regio
Midden, waar Utrecht onder valt, gaan
nog even door. Leve de vakantiesprei-
ding, waar toch vooral de bungalow-
parken en campinghouders van pro-
fiteren.

Maar we hebben nu wel tijd genoeg
om de Tour te volgen en de kranten
goed te lezen. Echt genieten is dat nu
ook weer niet, want Indurain is opper-
machtig en bij de kranten is het, op de
gebeurtenissen in ex-Joegoslavië na,
al komkommertijd. Dat weerhoudt ons
er niet van Kleio-sportnummer te
plannen en nu een Kleio af te leveren,
waarin van komkommertijd geen sprake
is.

Er is allereerst aandacht voor een
eeuwendurende communicatieve
revolutie bij de Grieken. Daarna voor
het opzetten van een historische ten-
toonstelling als een eerste kennisma-
king met zelfstandig leren. Ideeën voor
lessen kunt U halen uit 't programma
"Dossier Dreyfus" en Kleioskoop over
de film én het boek "Oeroeg". Een flink
aantal bij elkaar gevoegde recensies
van recente boeken over Nederland
en Indonesië vormen een alternatief
Boek van de Maand. Voldoende dunkt
me voor een fris begin van het school-
jaar.

Na de vakantie zijn we, hoop ik, ook
weer in staat om verder na te denken
over zelfstandig leren, toetsen basis-
vorming - de commissie basisvorming
van de VGN vraagt Uw medewerking
bij het invullen van een enquête hier-
over - en opfrisverlof.

Ik wens eenieder een prettige vakantie
en een fris begin van het schooljaar
toe.

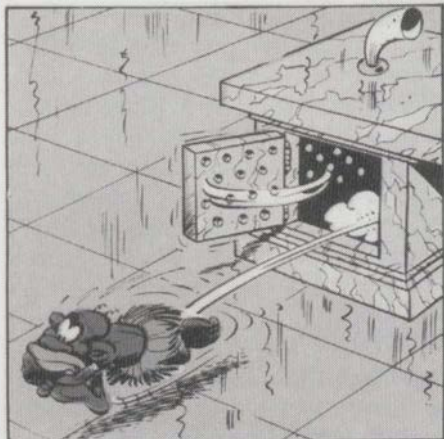
Wim Rongen

De invoering van het schrift

Heleen Sancisi-Weerdenburg

Het gebruik van schrift is voor ons heel gewoon. We hanteren het alfabet zonder er een ogenblik bij stil te staan. Zeker sinds de achtste eeuw voor Christus is het alfabet bij de Grieken bekend en in gebruik. Het duurde echter lang voordat het schrift diende voor dezelfde functies als waarvoor het nu gebruikt wordt. Het alfabet veroorzaakte een communicatie-revolutie die enige eeuwen duurde.

Dr. H. Sancisi-Weerdenburg is als hoogleraar Oude Geschiedenis en Antieke Cultuur verbonden aan de Universiteit Utrecht.

Uit: Asterix en het ijzeren schild (blz. 30)

In dit artikel wordt verwezen naar teksten die met enig inleidend commentaar en een aantal vragen voor gebruik in de klas, zijn opgenomen in de syllabus behorend bij de Nascholingsdag Oudheid en Middeleeuwen van 19 november 1994.

Exemplaren van deze syllabus zijn nog verkrijgbaar bij:

W. Blok, Patrijs 116, 2986 CE Ridderkerk.
Tel. 01804 - 30504.

Misschien heeft U het ook: zo'n leesafwijking. Waar je je ook bevindt, je oog zoekt naar letters en je leest. Je leest wat je vindt, je leest wat er staat, je leest treintabellen, reclameteksten en brandvoorschriften. Het maakt niet uit wat er staat. Lezen is kennelijk een ingewortelde gewoonte, die bijna even sterk is als de natuurlijke primaire behoeften. We consumeren letters, we hebben behoefte aan leesvoer.

Die leesgewoonte is zo diep verankerd in onze cultuur dat het heel moeilijk is ons voor te stellen dat culturen het zonder lezen, zonder schrijven, zonder het schrift als communicatiemiddel konden stellen. De vanzelfsprekendheid waarmee wij met het schrift omgaan maakt het lastig ons in te leven in samenlevingen waarin geen schrift werd gebruikt of waar een vorm van schrift recent zijn intrede had gedaan en waar slechts spaarzaam werd geschreven.

Dat probleem is het best te illustreren met een paar plaatjes uit *Asterix en het ijzeren schild*: onze vrienden zijn op bezoek in het kantoor van de heer Lucius Pertussis, waar een aantal dames en heren vlijtig rekeningen en documenten aan het inbeutelen zijn op steen. U ziet hier natuurlijk een plaatje van een eigentijdse type-kamer waar de typemachines of de computers vervangen zijn door de meest opvallende vorm van schrift uit de oudheid: inscripties op stenen tabletten. Door de zaal hollen negertjes. Die zijn onderdeel van een ander communicatiesysteem, de telefoon. Dat werkt als volgt: de

lieftallige secretaresse spreekt iets in de hoorn, het negertje komt uit zijn kastje en rent met het bericht weg. Voordat onze teleapparatuur werd uitgevonden, moest een bericht van A naar B door menselijke snelheid worden overgebracht.

Nu wil ik niet betogen dat Goscinny en Uderzo hebben geprobeerd de antieke wereld uit te beelden. Het gaat ze duidelijk om een satirisch beeld van de eigen tijd door middel van een pseudo-antieke omgeving. Deze plaatjes dienen in dit kader slechts als een illustratie voor een neiging die we allemaal hebben, namelijk om onze eigen ervaringen op het verleden te projecteren. Vooral bij iets wat ons zo vertrouwd is als het fenomeen schrijven en het schrift gaat dat heel gemakkelijk en vrijwel ongemerkt. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat wat men vroeger met schrift deed zo ongeveer hetzelfde is als wat wij er nu mee doen. Onderzoek van de laatste decennia heeft duidelijk gemaakt dat dat niet het geval is.

Het alfabet

Met schrift bedoel ik in dit artikel het alfabetische schrift. De vele andere vormen van schrift die de mensheid in zijn lange geschiedenis heeft ontwikkeld blijven buiten beschouwing.

Het alfabet zoals wij dat nu kennen is afkomstig uit de Griekse wereld. Al in de Myceense periode was er geschreven Grieks.

kleio

nummer 6/95
pagina's 4 en 5

Uit: Asterix en het ijzeren schild (blz. 29)

Tabletten in het Lineair B zijn in verschillende centra van de Myceense cultuur gevonden (Knossos, Pylos). Dit syllabische schrift werd voornamelijk voor administratieve doeleinden gebruikt en verdween met de ondergang van de Myceense cultuur rond 1200 voor Christus.

Het alfabet was door de Grieken, naar zij zelf zeiden, overgenomen uit de Fenicische wereld. Tegenwoordig menen sommige onderzoekers ook dat het veelzijdige maar eenvoudige tekensysteem is afgeleid van een ander, iets ouder Canaanitisch schrift dat circa 1000 v. Chr. in gebruik was. Hoe het ook zij, zeker is dat een west-semitisch schrift het model was waarnaar het Griekse alfabet is gemaakt. Anders dan de west-semitische schrifttypen die alleen medeklinkers kenden, heeft het oudste Griekse alfabet al in de oudste teruggevonden vormen tekens voor klinkers. Dat heeft het in alle locale varianten, ook al verschillen de tekens soms van elkaar. Het schrift dat we nu als het Griekse alfabet kennen is het in de vijfde eeuw v.Chr. algemeen in gebruik geraakte Ionische schrift.

Wanneer het alfabet is overgenomen is een omstreden kwestie, voornamelijk omdat er lacunes zitten in het teruggevonden materiaal.

Er kunnen twee verschillende redeneringen worden toegepast. Het moet zijn overgenomen in de tijd dat het meest erop lijkende Proto-canaanitische schrift in gebruik was en dat is ongeveer de elfde/tiende eeuw voor Christus. Dan blijft onverklaard waarom we niet eerder dan in de achtste eeuw iets van het schrift terugvinden. Ofwel, men kan ook uitgaan van de eerste periode waarin het schrift daadwerkelijk is aangetroffen. De oudste schriftfragmenten zijn teruggevonden op aardewerk, op vazen en scherven van potten en dateren van ongeveer 730 v.Chr. De datering van deze inscripties gebeurt op

grond van de stijl van het aardewerk en van de vondstomstandigheden, die in combinatie een vrij betrouwbare datering opleveren. Het kan er een tiental jaar naast zitten, maar niet veel meer. Op dat moment is het Canaanitische schrift in de Levant al niet meer in gebruik en moet het voorbeeld het Fenicische schrift zijn geweest. Deze datering wordt gesteund door de Griekse traditie die meende dat de letters (*grammata*) Fenicisch waren. De redenering leunt sterk op het gegeven dat geen ouder bewijs voor schrift is teruggevonden.

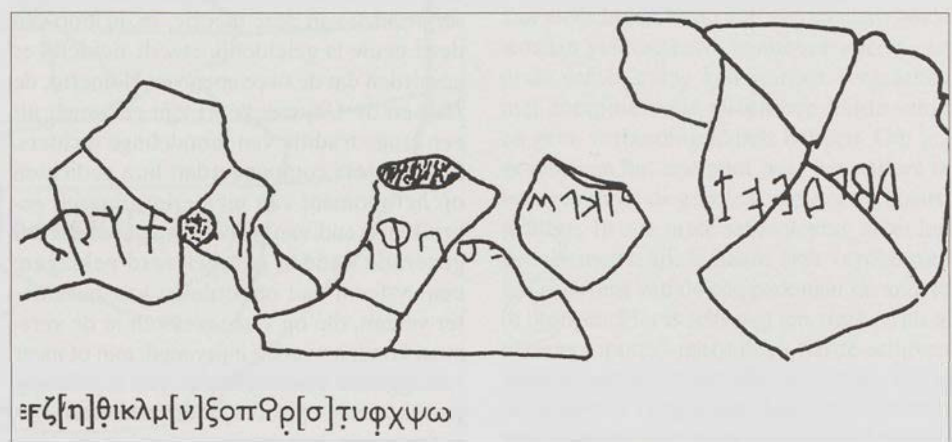
Overigens bevindt zich tussen die oudste 'teksten' een aanzienlijke hoeveelheid *abecedaria*, of alfabet-oefeningen. In combinatie met het ongeoeffende handschrift dat in de meeste teksten valt waar te nemen, wijst dit er toch ook op dat het schrift nog niet echt gemeengoed was in de late achtste en vroege zevende eeuw voor Christus. Deze vraag moet dus voorzichtigheidshalve voorlopig open worden gelaten.

Voor de handel?

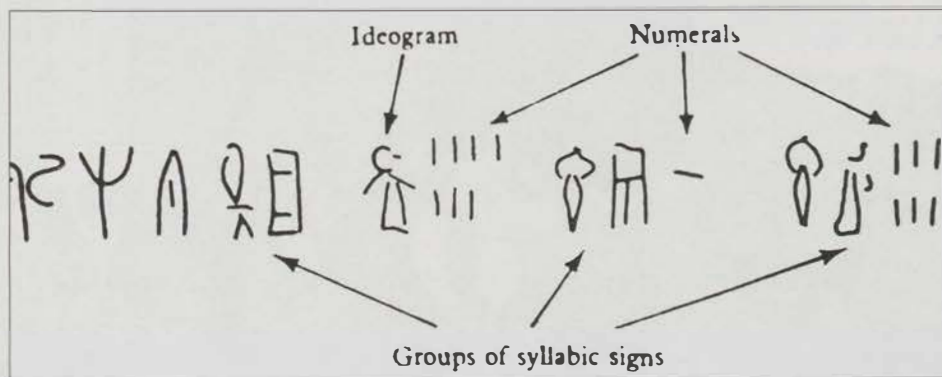
De volgende belangrijke vraag is *waarom* de Grieken het schrift hebben overgenomen.

En waarom ze het met klinkers hebben aangepast. Een van de meest gangbare veronderstellingen kan inmiddels gevoelig worden uitgesloten. De overname van het schrift kwam niet voort uit commerciële behoeften. Met name in de oudere literatuur is dit de meest genoemde oorzaak voor de introductie van het alfabet. Het idee komt overeen met onze noties dat voor handel schrift onontbeerlijk is. Chronologisch komt het aardig uit: de achtste eeuw voor Christus is de periode waarin overal rond de Middellandse Zee getuigenissen te vinden zijn van Griekse handelsactiviteiten in de vorm van karakteristiek Grieks aardewerk. Maar het komt niet overeen met de testimonia van het schrift zelf. Er is geen spoor van handelsdocumentatie gevonden.

Nu zou dat nog verklaard kunnen worden door te veronderstellen dat dergelijke notities gemaakt werden op vergankelijk materiaal, als bijvoorbeeld plankjes met was, die na gebruik werden uitgewist, en papyrus of perkament dat (behalve in het droge klimaat van Egypte) slecht bewaard blijft. Maar zelfs als we aannemen dat die schriftdragers verdwenen zijn, resteert er nog een ontbrekende factor. Pas in de vijfde eeuw v.Chr. vinden we voor het eerst aparte tekens voor cijfers.

Scherven met alfabet.

Cijfers in het Lineair B.

Nu is een handige notatie voor cijfers een van de eerste dingen die voor een zakelijke administratie nodig is. Dat blijkt ook uit een vergelijking met de Lineair-B tabletten. Deze tabletten die uitsluitend voor voorraadbeheer en administratieve doeleinden werden beschreven, hebben aparte tekens voor cijfers. Het syllabische Lineair B is een omslachtige vorm van schrift in vergelijking met het alfabet, maar het kende een eenvoudig hanteerbare annotatiewijze voor getallen.

Voor wat dan wel?

Het was dus niet voor handelsdoeleinden dat de Grieken het schrift overnamen van de Feniciërs. Maar waarom dan wel?

De laatste jaren wordt steeds vaker een theorie gehoord die de overneming van het alfabet verklaart uit de behoefte tot vastlegging van poëzie, van gedichten en dichtregels. Met deze theorie wordt verklaard waarom de Grieken bij de overneming van het tekenstelsel uit de Levant, daar onmiddellijk klinkers aan toe hebben gevoegd. Dat zou nodig zijn geweest om de voor de hexameter benodigde verschillen tussen korte en lange klinkers weer te kunnen geven.

Laten we eerst eens even kijken naar de achtergronden van deze theorie. In de loop van deze eeuw is geleidelijk steeds duidelijker geworden dat de twee epen van Homerus, de *Ilias* en de *Odysee* voort zijn gekomen uit een lange traditie van mondelinge dichters. Die dichters componeerden hun gedichten op het moment van uitvoering, daarbij gebruik makend van wat zij van generatie tot generatie hadden overgeleverd gekregen: een systeem van onderdelen van hexameter-verzen, die op vaste plekken in de versmaat konden worden ingevoegd, min of meer vastliggende beschrijvingen van regelmatig terugkerende episodes, zoals bruiloften, gevechtsscènes, bewapeningstaferelen etc. Verder bevatte de traditie nog complete ver-

haalpatronen, als bijvoorbeeld de Trojaanse oorlog, de terugkeer van Odysseus en andere minder bekende.

Hoe die traditie werkte, is het best beschreven door A.B. Lord, in *The singer of tales* (Harvard 1960), die het theoretische onderzoek naar de orale achtergrond van Homerus ondersteunde met onderzoek naar de nog levende Zuidslavische orale traditie. Zangers in die orale traditie componeerden hun gedicht *terwijl* ze het voor het publiek ten gehore brachten. In de *Odysee* wordt het optreden van twee zulke zangers weergegeven: Femios en Demodokos (Od. 1, 150-151, 325-358; 8, 43-47, 261-267, 471-537). Het ligt voor de hand dat Homerus' optreden als zanger gelijk was aan dat van de barden die hij in zijn gedicht beschrijft.

In de wereld waarin deze zangers functioneerden, waren zij de bron van kennis: kennis ontrent het verleden, omtrent de goden, omtrent de natuur en de oorsprong der dingen, van het weten dat de mensen in de loop der tijd hadden verzameld over hoe men zich diende te gedragen binnen de samenleving, wat wel mocht en niet mocht. Deze dichters worden door een Franse geleerde de 'maîtres de la vérité' genoemd: de liederen die de waarheid kenden en het weten beheerden.

Het is niet zo gemakkelijk die achtergrond achter Homerus te zien. De gedichten maken zeker niet de indruk een soort encyclopaedie te zijn. Bij Hesiodus, de dichter die waarschijnlijk een halve eeuw jonger was dan Homerus en wiens *Werken en dagen* en *Theogonie* heel duidelijk het karakter vertonen van een inventarisatie en een verzameling van het weten, is dat veel beter zichtbaar. Hesiodus bericht niet alleen over de structuur van de godenwereld, maar geeft in zijn *Werken en Dagen* ook praktische voorschriften voor de landbouw en het sociale leven. De hexameter, de versmaat, diende om kennis en wetenschap vast te houden in onveranderlijke vorm. De verzen dienden ervoor dat de woorden niet gingen schuiven.

Controle hierop is overigens onmogelijk: de verschillende uitingen van die kennis die mondeling publiek werd gemaakt zijn per definitie vluchtig en kunnen niet met elkaar worden vergeleken. De overdracht lijkt daarom onveranderlijker dan ze in werkelijkheid waarschijnlijk was. Zoals ieder kennissysteem past ook de mondelinge kennisoverdracht zich aan aan de omstandigheden.

Behalve Homerus en Hesiodus hoort in dit gezelschap ook de Atheense wetgever Solon thuis, wiens 'staatsregeling' - zoals zijn voorschriften ten onrechte vaak worden genoemd - voor een groot gedeelte is overge-

kleio

nummer 6/95
pagina's 6 en 7

leverd in versmaat. Die voorschriften zijn, zoals ons verzekerd wordt, ook opgeschreven en vastgelegd, maar schijnen voornamelijk in de mondelinge overdrachtsvorm ter kennis van het nageslacht te zijn gekomen. Dat is overigens een voorbeeld van het verschillende functioneren van orale traditie en schriftelijke vastlegging, waarover straks meer.

Het is duidelijk dat we nu Homerus en Hesiodus kunnen lezen en dat dus ooit hun mondelinge gedichten in schriftelijke vorm zijn omgezet. Er is zelfs een theorie die betoogt dat het Griekse alfabet speciaal voor het vastleggen van de uitzonderlijke dichtkunst van Homerus is gemaakt (Powell). Dat gaat heel ver, en deze theorie wordt door de meeste geleerden niet erg plausibel geacht. Het is echter wel een interessante veronderstelling dat de Griekse variant op de Phoenicische tekens bedacht is om de hexameter (en andere versmaten) correct weer te geven. Dat is niet alleen gebaseerd op het idee dat lengte van de klinker vastgelegd moest worden: er is ook steun voor te vinden in het oudste geschreven materiaal.

Onder de oudste teksten blijken namelijk verassend veel teksten in versmaat voor te komen, doorgaans hexameters. Het gaat hierbij veelal om teksten die zeer fragmentarisch zijn en op voorwerpen zijn geschreven, als keramiek en kleine bronzen beeldjes. Van een aantal gevallen is het zeker dat het een metrische tekst betreft, van andere gevallen kan het hoogstens worden vermoed, omdat de tekst niet compleet bewaard is gebleven. Een van de alleroudste teksten is aangebracht op een kom die op het eiland Pithekoussai is gevonden. De tekst is in hexameters en luidt als volgt:

'Ik ben de kom van Nestor, een vreugde om uit te drinken. Wie uit deze kop drinkt die zal onmiddellijk gegrepen worden door het verlangen van Aphrodite met de schone krans.'

Deze en andere soortgelijke teksten dateren uit de late achtste eeuw en de eerste helft van de zevende eeuw voor Christus. De hypothese dat het schrift in gebruik is genomen voor de vastlegging van versmaten krijgt hierdoor een interessante ondersteuning.

Schrift naast mondelinge overlevering

Tot zover is het verhaal niet al te ingewikkeld, maar dat wordt het wel als het gaat over de functie van het schrift: waarvoor diende het? Op dit punt kan een vergelijking van nut zijn met de 'elektronische communicatie-revolutie' die we nu zelf meemaken. De computer en onze ervaringen met dit medium bieden de mogelijkheid parallellen te trekken tussen de communicatie-omslag die plaats vond in Griekenland tussen de achtste en vierde eeuw voor Christus en de ingrijpende veranderingen in onze eigen tijd die door nieuwe communicatiemiddelen worden teweeg gebracht. Die eigen ervaringen kunnen nuttig zijn om de historische omstandigheden beter in zicht te krijgen en te begrijpen.

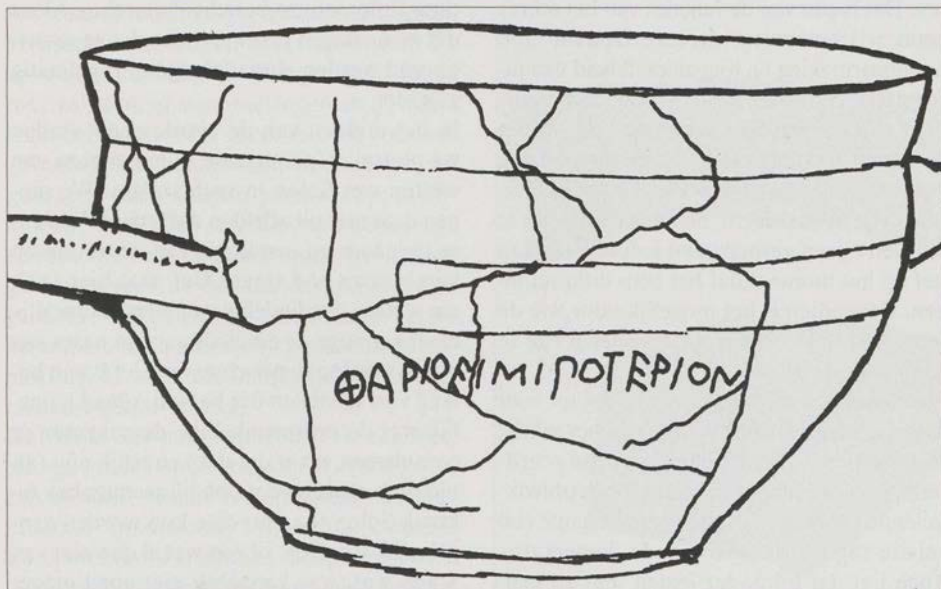
Het schrift is een technisch medium, een nieuwe technologie en als zodanig neutraal. Je kunt het voor van alles en nog wat gebruiken. Als technologie is het multi-func-

tioneel. Evenals onze computers. Ook dat zijn technische media, die voor vele doeleinden kunnen worden gebruikt. Alle computers kunnen ingewikkelde rekenactiviteiten verrichten en uitgebeide databases beheren en spelletjes spelen. Toch is de meest gangbare toepassing de productie van teksten. Voor de meesten van ons staat computergebruik gelijk aan schrijven op een zeer geavanceerde schrijfmachine. De computer kan meer, maar we gebruiken hem voor een beperkte functie. Er is verschil tussen gebruiksfunctie en technische mogelijkheden. Analoog hieraan: dat iets met schrift kon, wil nog niet zeggen dat dat ook gebeurde of onmiddellijk gebeurde.

Welke de primaire functie van het schrift was, wat de eerste toepassingen waren en hoe de invloed op de gang van zaken in de samenleving verliep is een ontwikkeling die waarschijnlijk vooral overeenkomst vertoont met wat tegenwoordig wel als 'chaotische wiskunde' wordt aangeduid. Voor wie dat een onbegrijpelijke term vindt, kan ik dat het best omschrijven door een analogie: chaotische wiskunde houdt zich bezig met processen zoals die bij roosteraars wel bekend zijn: als er in een jaar drie uur wiskunde minder gegeven moet worden kan het door combinaties van bevoegdheden, minimum- en maximumaanstellingen, zo uitpakken dat er een leraar tekenen of een leraar Frans ontslagen moet worden. Op tevoren niet zichtbare punten beïnvloeden of versterken of neutraliseren effecten elkaar.

Terug naar de zevende eeuw voor Christus: het schrift imiteert in zijn oudste vorm het voorafgaande communicatie-middel, het gesproken woord van de orale traditie. Door het schrift wordt als het ware de stem losgekoppeld van het lichaam waar vocalisering van woorden tot dan toe onverbrekkelijk mee verbonden was. Ik noem dat graag de 'bandrecorderfunctie' van het schrift.

Hoe revolutionair deze loskoppeling was kan wellicht het beste met een modern beeld worden geïllustreerd: communicatie in een orale samenleving kan worden vergeleken met computers die alleen een harde schijf en geen verbindingskabels hebben. Om gegevens van het ene punt naar het andere te brengen moet de gehele computer verplaatst worden. In een orale samenleving moet het gehele menselijk lichaam zich verplaatsen om gegevens van de ene plek naar de andere te brengen. Het is zelfs nog iets sterker: als je twee computers-met-alleen-harde-schijven naast elkaar zet en het scherm vast zet, kun je de gegevens vergelijken. Met de producten van de menselijke stem kan dat veel minder goed. Die zijn per definitie even vluchtig als

De beker van Tharios.

Bronzen beeldje met opschrift: ik ben Nikandra.

het moment waarop ze worden uitgesproken. En onze menselijke geheugens kunnen maar een beperkte hoeveelheid informatie tegelijkertijd opnemen.

Het vergelijken van gegevens is een van de voornaamste voorwaarden voor wat wij wetenschap noemen. Pas Aristoteles, aan het einde van de vierde eeuw, vier eeuwen na het begin van het schrift, zou die mogelijkheden op grote schaal gaan benutten. Daarom geldt Aristoteles als de grondlegger van de moderne wetenschap.

Zover was het in de zevende eeuw dus nog lang niet: uit allerlei bronnen kunnen we concluderen dat de uitgestelde spraak-functie in die periode belangrijk was. De stem wordt losgemaakt van de mens, stemloze voorwerpen wordt een stem gegeven. 'X. heeft me gemaakt'; 'Ik ben van Tharios'; staat er op vazen en bekertjes. 'Ik ben het grafteken (*sema*) van ...'

Het schrift maakt het mogelijk dat de eerste stap wordt verwezenlijkt van een menselijke droom: het buiten eigen tijds- en ruimtelijke grenzen treden. Er kan op afstand worden gesproken: zo blijkt bijvoorbeeld uit een verhaal van Herodotus over de Perzische koning (3, 127-128). De lijfwachten van de satraap Oroites reageren op de voorgelezen brieven van de koning zoals ze zouden gehoorzamen als de koning hen zelf en direct toesprak: de koning *spreekt* ver van de plaats waar hij zich lijfelijk bevindt door middel van schriftelijke vastlegging van zijn woorden.

Het schrift is een techniek, een medium dat wendbaar is. Al snel, vanaf de vroege zesde eeuw, vinden we ook mededelingen van publiek belang: wetten, verdragen en besluiten. Dat is een van de functies van het schrift waar wij het meest mee vertrouwd zijn: openbaarmaking en toegankelijkheid van informatie voor een grote groep. Het voordeel van een geschreven besluit dat in het openbaar staat opgesteld boven mondelinge verkondiging door bijvoorbeeld een heraut, is in onze ogen evident: niet iedereen hoeft te worden bijeen geroepen en iedere lezer kan het op het moment dat het hem uitkomt lezen. Bovendien is het mogelijk voor wie de letterlijke tekst is vergeten; weer terug te gaan naar de bron.

Het is dus ook niet merkwaardig dat tot voor kort, de voornaamste functie van het schrift werd gezien in het functioneren van schriftelijke communicatie binnen de zich ontwikkelende Griekse stadstaten en met name een relatie zag tot de opkomende democratie. Toch ligt dat bij nader inzien niet zo eenvoudig.

Drie punten zijn opmerkelijk:

1. dat wetten werden opgeschreven, betekent niet dat ze ook inderdaad werden gelezen;
2. als wetten en besluiten schriftelijk werden vastgelegd, werden ze vaak ook nog in gememoriseerde vorm bewaard;
3. verkondiging door herauten bleef nog tot in de vierde eeuw een belangrijke vorm van openbaarmaking.

Een aardig voorbeeld van het eerste punt vormen de wetten van Solon, de Atheense archont van 594/3 die middelend optrad in een conflict tussen rijkere en armen en de man op wie, volgens de Atheners zelf, de beginselen van de democratie zijn terug te voeren.

Volgens al onze berichten zijn Solon's wetten opgeschreven. Plutarchus (*Leven van Solon* 25) vertelt dat Solon's wetten opgeschreven waren op *axones* of houten tabletten die in een frame draaibaar waren opgesteld. Volgens Plutarchus werden in zijn tijd nog fragmenten van die oorspronkelijke *axones* bewaard in het Prytaneum. Ook Aristoteles, die voor het schrijven van zijn *Politica*, een theoretisch verhoor over de staatsinrichting, vergelijkend onderzoek heeft laten doen naar allerlei staatsregelingen (en dat is wat ik eerder bedoelde met wetenschap) weet dat de wetten van Solon zijn opgeschreven op documenten die hij *kyrbeis* noemt en die in de Koninklijke Stoa stonden opgesteld. De Koninklijke Stoa is teruggevonden en het gebouw dateert ongeveer uit de tweede helft van de zesde eeuw, geruime tijd na Solon dus. Oorspronkelijk moeten ze ergens anders hebben gestaan. Nog in de tweede eeuw voor Christus zijn ze in hun geheel gezien door Polemon, zo bericht Plutarchus. Maar dat ze er waren betekent niet dat ze voortdurend werden geraadpleegd of regelmatig gelezen.

In het midden van de vierde eeuw vinden we plotseling een hausse in het citeren van wetten van Solon in rechtszaken. We mogen daar niet uit afleiden dat iedere Atheense redenaar nu een kopie van de wetten op zijn bureau had staan. Het gaat hier vaak om wetten die duidelijk van later datum zijn, maar vanwege de eerbiedwaardige naam aan Solon worden toegeschreven. Het is van belang vast te stellen dat het inderdaad mogelijk was de oorspronkelijke documenten te consulteren, maar dat dat kennelijk niet (al-tijd) gebeurde en dat ook bij rechtszaken lukraak Solon ten onrechte kon worden aangehaald. Controle of een wet al dan niet van Solon was, was kennelijk niet goed mogelijk.

Het schriftelijk voorhanden zijn is dus niet hetzelfde als het lezen en raadplegen van geschreven documenten. Nu mag er ook wel bij worden gezegd dat archivering een moeilijke proces is, zeker wanneer het om inscripties gaat en dat systematische pogingen om een archief op te zetten in Athene van na 404 dateren en het hoogst onwaarschijnlijk is dat die systematisering onmiddellijk succesvol was.

In het kader van de relatie tussen democratie en 'alfabetisme' is het goed vast te stellen dat geschreven documenten concurreerden met gememoriseerd bewaarde teksten, waarbij de tweede variant beslist niet a priori als ondeugdelijk werd beschouwd. Een aardig voorval van een gememoriseerde versus van een opgeschreven wet is te vinden in een redevoering van Andokides uit de vierde eeuw. De aanklager beroept zich op een wet die hij fout citeert en die bij nader inzien binnen het zicht van de bij het proces aanwezigen blijkt te staan opgesteld.

Als U het moeilijk vindt U voor te stellen dat het geheugen ooit als betrouwbaarder werd gezien dan de geschreven tekst, denkt U dan nog even aan de computer, waarvan we in de beginjaren ook vaak vreesden dat er niet meer uit te krijgen was, wat er ooit was ingestopt. Het duurt even voordat we, ook gevoelsmatig, met nieuwe technologie vertrouwd zijn geraakt: een decennium in onze tijd, in de oudheid enige eeuwen.

Atheense archonten waren voorzien van herauten, *kêrukês*, die er kennelijk zorg voor moesten dragen dat de besluiten van de volksvergadering werden verkondigd. Nu blijkt ook uit dezelfde passage van Andokides dat daar heel strikte regels voor bestonden: ze mochten geen wetten uitleggen, ze mochten ze alleen maar opzeggen. Er moest dus kennelijk worden geregeld dat ze niet zelfstandig veranderingen in de tekst aanbrachten. Dat dat gebeurde, ligt voor ons gevoel voor de hand: in een mondeling overgedragen tekst sluipt gemakkelijk afwijkingen. Vanuit een schriftcultuur bezien ligt de remedie voor de hand: opschrijven biedt garanties voor de onveranderlijkheid. Dat gebeurde ook geleidelijk aan. Maar in eerste instantie bleven schriftelijke tekst en gememoriseerde tekst onafhankelijk van elkaar en naast elkaar bestaan.

Dat blijkt het meest duidelijk uit een wet, teruggevonden op Kreta, waar Spensithios en zijn nakroost de taak van *poïnïkastês* en 'herinneraar' (*mnamoon*) krijgen toegewezen. Een *poïnïkastês* is iemand die 'phoenicisch' doet, die dus de, van oorsprong, phoenicische tekens kent. Behalve wetten opschrijven,

dient Spensithios ze ook nog in zijn geheugen te bewaren. Twee technieken, die kennelijk in deze periode als gelijkwaardig worden beschouwd, geheel anders dan onze opvattingen waarin geheugen-exercities als duidelijk inferieur en onbetrouwbaarder worden beschouwd.

Het wantrouwen jegens de nieuwe techniek van het schrift dat hieruit blijkt kan natuurlijk heel goed voortkomen uit randverschijnselen of kinderziekten van het nieuwe medium. Door gebrek aan goede opslag- en archiefmogelijkheden kon een stuk geschreven tekst gemakkelijker wegraken, dan een gehele man met de tekst in zijn hoofd. Weet U ook nog hoe angstig wij waren dat de computer (door stroomuitval of door simpel geknoei) gegevens zou verliezen. Het nieuwe medium wordt dus als onbetrouwbaar gezien omdat het technisch nog niet ingepast en beheersbaar is geworden.

De 'reading habit'

Een andere reden waarom de geschreven tekst minder snel als communicatie-middel fungeerde dan wij zouden verwachten is het ontbreken van de 'reading habit'. Voor ons is lezen en schrijven een bijkans ongedeelde vaardigheid.

Maar het leren van letters, het herkennen van letters betekent nog niet dat je dan ook vloeiend kunt lezen. Het bestaan van het ostracisme sinds 487 in Athene is nogal eens aanleiding geweest om te denken dat vanaf dat moment alle Atheners konden lezen en schrijven. Jaarlijks moesten immers 6000 lieden een naam van een te verbannen figuur op een potscherf krassen. Nu kon zeker niet

iedereen schrijven, zoals blijkt uit de anecdote van Aristides die door Plutarchus (*Leven van Aristides* 7) wordt verteld:

de Atheense politicus kreeg, zittend in de volksvergadering, van zijn buurman die hem kennelijk niet kende, het verzoek zijn eigen naam op het *ostrakon* te schrijven. Ook uit de grote aantallen pre-fab scherven, dat wil zeggen scherven die in eenzelfde handschrift waren beschreven, blijkt dat Atheners van voorbeschreven stembiljetten gebruik maakten. Bovendien kunnen we concluderen dat op scherven met individuele handschriften het schrift vaak een weinig vaste en ongeofende indruk maakt.

Zelfs als de kunst van het schrijven wijder verbreid was dan uit het Aristides-verhaal blijkt, betekent dat nog niet dat de kunst van het lezen dat ook was. Lezen, vloeiend lezen vergt veel meer training dan schrijven van letters, zo kunnen we vaststellen op grond van onze eigen ervaringen van de lagere school. Nu leven wij in een omgeving waar je, of je wilt of niet, doorlopend met geschreven teksten wordt geconfronteerd. Dat was in het vijfde eeuwse Athene beslist niet het geval: boeken waren aan het einde van de vijfde eeuw nog een betrekkelijke zeldzaamheid en publieke documenten veelal beperkt tot het bestuurscentrum, de *agora* en het godsdienstige centrum, de Acropolis. De doorsnee Atheense burger was niet op dezelfde wijze als wij blootgesteld aan teksten en kon er heel goed achteloos langslopen.

Een paar moderne voorbeelden dienen om te laten zien dat bepaalde vormen van inhoud, of bepaalde vormen van een geschreven tekst soms moeilijker gelezen worden terwijl overigens de kunst van het lezen in technische

Bij het ostracisme gebruikte scherven.

zin volledig beheerst wordt. Bepaalde vormen van ambtelijk jargon of van juridische teksten hebben zo'n eigen variant van taalgebruik dat we, ondanks het feit dat we technisch heel wel in staat zijn ze te lezen, toch zeggen dat ze 'niet te lezen zijn'.

Een vergelijkbaar geval is de gewoonte om een tekst op een computerscherm eerst te printen voordat hij gelezen en gecorrigeerd wordt. De tekst is woord voor woord op het scherm even goed te lezen, maar het formaat beantwoordt niet aan ons diep ingegrifte verwachtingspatroon: lezen van een scherm stuit op een mentale of affectieve barrière.

Plato's wantrouwen tegen het schrift

Het bestaan van die emotionele barrières is een vast gegeven in de acceptatie van een nieuwe techniek. Wellicht weten sommige lezers nog hoe angstig we waren rond 1970, toen de - voorzover ik kan zien, laatste - volkstelling werd gehouden. We waren collectief bang voor schending van de privacy, voor koppeling van bestanden. Bijna vijftwintig jaar later lijkt geen mens zich daar meer druk om te maken, we zitten in bestanden, bestanden worden verkocht, uitgewisseld, gekoppeld en bewerkt. De technologie heeft ons ingehaald.

Protest was er ook tegen de nieuwe technologie in de Griekse wereld. Zo laat Plato in een van zijn dialogen Socrates het volgende zeggen:

'Want het schrift heeft dit voor naars, dat het exact zoals de schilderkunst, iets heel levendig kan voorstellen. Maar wanneer men het geschilderde iets vraagt, dan zwijgt het plechtig. Zo ook het geschrevene. Je zou kunnen geloven dat ze spraken, alsof ze iets begrepen. Maar wanneer je het iets vraagt omdat je graag iets meer over het gezegde wilt weten, dan bevatten ze voortdurend slechts hetzelfde. Is het echter eenmaal opgeschreven, dan zwerft vervolgens het gehele verhaal overal rond, onder degenen die het begrijpen evenzeer als onder degenen die het niet past en het begrijpt niet tegen wie wel en tegen wie het niet hoort te praten.' (Plato, *Phaedrus* 275 d)

Socrates, de antieke kampioen van de orale communicatie, meet hier het geschrift af aan de oudere vorm, het gesproken woord in het tweegesprek. Bij het gesproken woord kun je weerwoord verwachten, het geschreven woord is stom. Maar ook: het geschreven woord is onbeheersbaar, je weet nooit waar

het terecht komt. Lijkt dat niet wat op onze bedenkingen tegen geautomatiseerde bestanden?

Plato heeft al eerder in de dialoog laten opmerken dat schriftelijke vastlegging de oefening van het geheugen belemmert en bij het onderwijs niet meer dan een schijn van wijsheid kan overbrengen (*Phaedrus* 275 d). Het is duidelijk dat hij geen voorstander van het schrift is en er grote praktische bezwaren aan ziet kleven. Helaas, de techniek schreed ondanks Plato en andere critici onontkoombaar voort.

Het is ironisch dat juist Plato's schrijftalenten de reden zijn waarom we nu nog van zijn bedenkingen tegen het schrift kennis kunnen nemen.

De functie van de tekst in boekvorm

Tegen het einde van de vijfde eeuw drong het schrift steeds verder op en komen er ook meer boeken in omloop. Het klassieke Athene is nooit de achtergrond van een echte boekcultuur geworden. De Atheense cultuur bleef ook nog in de vierde eeuw de wereld van het gesproken woord, waarin de geschreven tekst voornamelijk een rol vervulde in het overbrengen van een tekst over tijds- of ruimtelijke grenzen heen.

Tot de belangrijkste producten van de klassieke cultuur behoren een aantal literaire werken die wij (uiteraard) in geschreven vorm kennen, de klassieke tragedies. De tragedie was geen etherische kunst, maar een vorm van ontspanning door inspanning waarbij de burgers nauw waren betrokken. Niet alleen zat een groot gedeelte van de burgers in het theater en vormden de tragedie-wedstrijden een onderdeel van een civiel-religieus festival, maar ook waren burgers betrokken bij de uitvoeringen van het koor. Ze leerden dus de koorgedeelten, op muziek en met bijbehorende dans, uit het hoofd. Het koor werd gevormd uit een bij elkaar behorende groep burgers uit een fyle. De tragedie-taken rouleerden dus. Zo kwamen veel Atheners in het bezit van gememoriseerde verzen van de grote tragedie-dichters.

Dat was een kapitaal bezit. Atheners die bij de dramatisch verlopen tocht naar Sicilië tijdens de Peloponnesische oorlog in krijgsgevangenschap waren geraakt, konden zich in ruil voor het reciteren van dichtregels vrijkopen uit hun benarde positie (Plutarchus, *Leven van Nicias* 29). Na behouden terugkeer bedankten deze Atheners de tragedie-dichter uitvoerig. Plutarchus vertelt ook in datzelfde hoofdstuk hoe een schip dat, ach-

kleio

Schaal met
boekrol.

tervolgd door piraten, zijn toevlucht wilde zoeken in de haven van Syracuse, eerst tegegehouden werd, maar toen bleek dat de opvarenden zangen van Euripides kenden, werd toegelaten. Waaruit geconcludeerd mag worden dat geschreven kopieën van de tekst waarschijnlijk niet voorhanden waren.

Memorisatie was dus de belangrijkste vorm van teksten bewaren. Waarschijnlijk had de dichter zelf wel een geschreven tekst, maar heel zeker is dat ook niet. Hij kan zijn koorlieders ook rechtstreeks uit het hoofd aan de koorzangers hebben doorgegeven. Toch ging de boekrol in toenemende mate een rol spelen als intermediair in de overdracht van teksten. Die teksten werden echter ook weer uit het hoofd geleerd.

Dat proces van geschreven tekst naar memorisatie is weergegeven op een aantal vazen. Het is aardig dat op een aantal van die afgebeelde boekrollen de letters herkenbare regels vormen: zinnen in versmaat, hexameters. De nieuwe vorm, de schriftelijke tekst wordt eerst getransformeerd tot de oudere, vertrouwdere vorm voordat hij bruikbaar is. Er wordt niet van de tekst voorgelezen, er wordt eerst uit het hoofd geleerd. Doet dit niet denken aan onze gewoonte om een schermtekst om te zetten in een getypte tekst voordat we er iets mee kunnen doen?

Tenslotte: het duurde lang voordat het nieuwe medium schrift optimaal benut werd en

de nieuwe mogelijkheden volledig waren geëxploreerd. Uiteindelijk gebeurde dat, met vallen en opstaan en wij zijn de dankbare erfgenamen van die traditie. Juist het feit dat wij aan het einde staan, bemoeilijkt vaak het zicht op de eerste fase. Wellicht heeft inzicht in onze eigen communicatie-revolutie de Griekse worsteling met de nieuwe techniek iets begrijpelijker gemaakt.

LITERATUUR

Josine H. Blok, 'De Homerische epen tussen oraliteit en schriftcultuur', in: *Kaleidoscoop van de Oudheid* (Groningen 1989)

Alan K. Bowman, Greg. Woolf, *Literacy and Power in the ancient world* (Cambridge 1994)

Barry B. Powell, *Homer and the Origin of the Greek Alphabet* (Cambridge 1991)

C.H. Beck, *Das Buch in der Antike* (München 1992)

J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B* (Cambridge 1958)

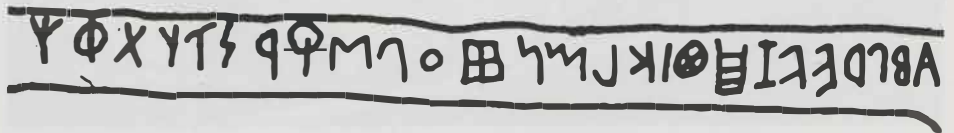
Irene J.F. de Jong, *In betovering gevangen. Aspecten van Homerus' vertelkunst* (Amsterdam 1992)

J. Latacz, *Homeros. De eerste dichter van het Avondland* (Nijmegen 1989)

William V. Harris, *Ancient Literacy* (Cambridge/Mass. 1989)

Rosalind Thomas, *Literacy and Orality in Ancient Greece* (Cambridge 1992)

Eric A. Havelock, *The Muse learns to write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present* (New Haven 1986)

Het Van Maerlant, voorheen Catharina

Hans Verboom

Het afgelopen schooljaar vierde onze school, het Van Maerlantlyceum in Eindhoven, voorheen Catharinalyceum, haar 75-jarig bestaan. Op gepaste wijze werd het lustrum luister bijgezet met een breed scala aan activiteiten.

Binnen de geschiedenissectie kwam het idee op om leerlingen uit de voor-examenklas een tentoonstelling over de geschiedenis van de school te laten inrichten. "We willen een overtuigend beeld geven van het 75 jarig Catharina-van Maerlantlyceum", zo presenteerden we ons in de brochure, die enkele maanden voor de lustrumviering werd verspreid.

Het project bleek een nuttige kennismaking met zelfstandig leren, niet alleen voor de betrokken leerlingen, maar vooral ook voor de vijf geschiedenisleraren die als begeleiders optraden. Over deze ervaring willen we hier verslag doen in de hoop dat ook anderen er hun voordeel mee kunnen doen.

kleio

nummer 6/95
pagina's 12 en 13

Naar het oordeel van velen die in de lustrumweek (12 tot 20 maart 1995) de tentoonstelling bezochten waren de leerlingen en wij erin geslaagd een 'overtuigend beeld' neer te zetten. Maar niet zonder pijn en moeite!

Toen we met de organisatie begonnen, hadden we geen flauw idee van wat ons te wachten stond. We ontdekten al gauw dat het archief van de school uiterst gebrekkig was en dat we noodgedwongen veel materiaal zelf zouden moeten verzamelen.

Op onze school maken de leerlingen van Vwo 6 en Havo 5 als onderdeel van het schoolonderzoek een werkstuk voor geschiedenis. De keuze van het onderwerp is niet helemaal vrij, want het moet verband houden met een door de sectie aangedragen thema. In het jubileumjaar was dat "De Bourgondische tijd en cultuur", dus min of meer de voorgeschiedenis van het examenonderwerp over de Opstand.

We besloten aan de leerlingen de keuze te laten: of het werkstuk maken of een bijdrage leveren aan de tentoonstelling.

Zeventien meisjes en vier jongens uit Vwo 5 en Havo 4 kozen voor dat laatste.

Het begin van een idee en zijn uitwerking

'Alle begin is moeilijk', als dat ooit gold dan wel hier, want geen van de begeleiders had eerder met het inrichten van een tentoonstelling van doen gehad. Niet in de verste verte vermoedden we in het beginstadium wat daar allemaal bij komt kijken en misschien was dat ook wel goed, want het is de vraag of we er anders wel aan zouden zijn begonnen.

Op een eerste bijeenkomst met de leerlingen, waarop we ons idee van de tentoonstelling uit de doeken deden, bleek al gauw dat er behoefte was aan een algemeen chronologisch overzicht van de geschiedenis van de school,

waar we bij de voorbereidingen als hulpmiddel steeds op zouden kunnen terugvallen. We stelden dus een beknopte chronologie op met de belangrijkste gebeurtenissen uit de afgelopen 75 jaar en voegden daaraan tevens een lijst met mogelijke onderwerpen toe die, naar ons idee, voor verdere uitwerking in aanmerking kwamen.

We hebben er van het begin af aan voor opgepast te zeer het accent te leggen op de zuiver institutionele aspecten van de schoolgeschiedenis. Natuurlijk zou er plaats moeten worden ingeruimd voor de drie rectoren van de school in de afgelopen 75 jaar en zou er aandacht zijn voor enkele markante leraren, maar het accent moest toch vooral komen te liggen op de veranderingen in het onderwijs en in het bijzonder in de mentaliteit van zowel leraren als leerlingen, waar mogelijk geïllustreerd met pakkende 'documents humains'. De deelnemers zouden er, naar ons idee, het vermogen door ontwikkelen zich in te leven in een andere tijd door overeenkomsten en contrasten met de eigen tijd te ervaren. En tevens zou de tentoonstelling door die werkwijze boeiender worden voor de bezoekers.

Door gebruik te maken van materiaal dat ook de leerlingen kon aanspreken zou het voor hen aantrekkelijker zijn aan het opzetten van de tentoonstelling hun medewerking te verlenen.

Speciaal item: ons schoolgebouw

Het bijzondere gebouw, waarin de school sinds 1953 is gehuisvest, een zogenaamde hallenschool, kreeg als architectonisch object volop aandacht.

Een drietal leerlingen begon op advies van hun geschiedenislerares, als gezamenlijk project van de vakken handenarbeid en geschiedenis, aan het vervaardigen van een maquette van het gebouw. Zij bestudeerden nauwgezet schetsen en bouwtekeningen die alle nog voorradig bleken te zijn. Zo kregen zij geleidelijk aan een idee van de bouwkundige filosofie die nog steeds de grondslag vormt van het huidige schoolgebouw; een filosofie die met enige nadruk werd uitgedragen door de toenmalige rector, Van den Donk, en die getuigde van een voor de jaren vijftig zeer moderne en frisse kijk op de inrichting van een school.

De maquette is er gekomen en deze werd terecht het pronkstuk van de tentoonstelling.

De aandacht voor de architectuur van het gebouw leidde er ook toe dat een andere

Het 'Rijke Roomse Leven'.

leerlinge - zij was de enige die alleen heeft gewerkt - zich ging bezighouden met de inwendige aankleding van het gebouw in de vorm van de muurschilderingen, glas-inloodramen en sculpturen. Alles werd gefotografeerd, geïdentificeerd en beschreven. Zo werd ook het kunsthistorisch aspect niet verwaarloosd.

Het zoeken van informatie

Gaandeweg vormden zich groepjes die ieder een eigen, zelfgekozen, onderwerp voor hun rekening namen. Daarbij deed zich echter een probleem voor wat betreft de coördinatie. Doordat al in een vroeg stadium ieder groepje voor zichzelf bezig was met een eigen thema, dreigde men het geheel van de tentoonstelling uit het zicht te verliezen. We realiseerden ons dat men bij het verzamelen van informatie veel algemener te werk moet gaan en dat men zich daarbij niet uitsluitend op het eigen onderwerp moet richten. Zo had het geen zin om oud-personeelsleden te gaan interviewen, uitsluitend met het eigen thema als onderwerp in het achterhoofd, want dan zou dezelfde persoon door meerdere personen geïnterviewd moeten worden.

Achteraf moeten we constateren dat de (te) vroege gerichtheid op specifieke onderwerpen de voorbereiding niet onaanzienlijk vertraagd heeft. We waren genoodzaakt om een stapje terug te doen en ons eerst te richten op algemene informatieverwerking.

Via Radio Omroep Brabant lieten enkele leerlingen een oproep uitgaan aan oud-leerlingen en personeelsleden om materiaal en herinneringen op te sturen. Dit leverde niet

zoveel op, hoewel de notulen van de redactie van de eerste schoolkrant uit 1930 toch een pracht van een aanwinst waren. Meer succes had een oproep aan de oud-leerlingen die meezongen in het gelegenheidskoor voor het lustrum en die vanaf januari twee maanden lang wekelijks op school repeteerden. Zij kwamen met op schrift gestelde herinneringen, fotomateriaal over buitenschoolse activiteiten en een aantal voorwerpen, zoals dictaatschriften, agenda's en de schooldas uit de zestiger jaren.

Een oud-leerling bleek in haar agenda uit 1955 gedurende een aantal weken een soort dagboek bijgehouden te hebben, dat een interessante kijk gaf op het toenmalige onderwijs vanuit het perspectief van een puber. Wel moesten we vooraf het dagboek ontcijferen, want het was schots en scheef in kriebelschrift geschreven dwars door het dagelijkse huiswerk heen. De uitgetypte versie werd met het origineel en een uitvergroete bladzijde geëxposeerd.

De voorwerpen

Toen we aan het stadium waren toegekomen waarin we ook langzamerhand moesten gaan nadenken over de voorwerpen die we zouden gaan exposeren, kwam een collega op het lumineuze idee met leerlingen eens een rondgang door de school te maken langs kasten en bergruimten, die sinds mensenheugenis niet meer open waren geweest. Die inspectietocht leverde een aantal opmerkelijke vondsten op. Zo kwam de oude schoolvlag uit de vijftiger jaren, compleet met bijpassende vlaggestok, tevoorschijn. Ook een gedeelte van de inventaris van de schoolkapel, waar in de vijftiger en het begin van de

zestiger jaren misvieringen werden gehouden, bleek de beeldenstorm van de zestiger jaren te hebben overleefd. We vonden tekeningen en voorontwerpen van de muurschilderingen van de kapel, reeds jaren omgedoopt tot conrectorskamer. Daardoor bleek een bijna volledige reconstructie van de kapel mogelijk te zijn!

Ook de manier waarop in het verleden een aantal vakken werd gegeven konden we gedocumenteerd laten zien. Oude dictaatschriften van leraren kwamen tevoorschijn

Verzameling agenda's

samen met een instructieboek uit 1930, door de leraar natuurkunde samengesteld, waarin geïllustreerd met foto's, proeven werden beschreven. Dat bracht ons op de gedachte extra aandacht te besteden aan de vakken natuurkunde en scheikunde, aangezien er ook nog veel van de inventaris van natuur- en scheikunde kabinetten uit het verleden bewaard bleek te zijn.

Praktische haken en ogen

Toen de dag van de opening van de tentoonstelling naderde, betekende dat voor ons dat we ons nu ook met de inrichting moesten gaan bezighouden. De zogenaamde kleine aula van de school vonden we geschikt en na wat getouwtrek kregen we die als expositieruimte toegewezen.

Maar nog meer problemen moesten worden opgelost. Zo bracht een aantal leerlingen een bezoek aan het St. Joriscollege, een school die vroeger onder één dak en rector

had gezeten met het Catharinalyceum. Hier bleek men te beschikken over een complete oudheidkamer, waar wij vrij uit konden putten, mits we, om begrijpelijke redenen, de voorwerpen onder glas zouden uitstallen. Goede raad was duur, want waar haal je zo gauw uitstalkasten vandaan. Gelukkig bleek een leerling, via haar vader, connecties te hebben met het Van Abbemuseum, dat zich bereid toonde ons zestien met glas af te dekken uitstalkasten ter beschikking te stellen.

Over de vraag hoe we het fotomateriaal zouden exposeren waren we het aanvankelijk niet eens. We vonden wel dat we ons vooral moesten hoeden voor een overdosis aan beeldend materiaal. Bovendien waren we het erover eens dat de uitgestalde foto's duidelijk zichtbaar moesten zijn; dus geen volle wandborden met kleine fotootjes. Overfotograferen en uitvergroten werd uiteindelijk als te duur en omslachtig van de hand gewezen.

Gelukkig bleek het kopieerapparaat hier wonderen te kunnen doen. Zelfs het uitvergroten en kopiëren van de kleinste zwartwit fotootjes gaf nog een redelijk resultaat. Zo goed als al het fotomateriaal werd op deze wijze verwerkt. Hierdoor ontstond een rustig en overzichtelijk beeld.

We hadden het geluk dat de school ons een werkruimte ter beschikking stelde waar we permanent terecht konden. De laatste weken voor de tentoonstelling waren hier 's middags na de lessen altijd wel mensen aan het werk. Het leek wel een historisch laboratorium.

Bij alle betrokkenen: voldoening ...

In de eindverslagjes, die alle leerlingen achteraf inleverden, leggen zij de nadruk op de voldoening over het eindresultaat en op de moeizame weg ernaar toe.

"Ik vond het begin moeilijk, zeker ook om zo'n grote hoeveelheid informatie tot een eenheid om te vormen. Maar ik was tevreden over en ook best wel trots op het resultaat. In ieder geval was het een leuke en leerzame ervaring", aldus het commentaar van een van de deelnemers.

Terugblikkend kunnen we inderdaad constateren dat het een nuttig en leerzaam experiment is geweest, juist omdat een aantal vaardigheden die anders niet of maar ten dele tot hun recht komen, nu ten volle konden worden ontplooid.

kleio

nummer 6/95
pagina's 14 en 15

Ik denk dan vooral ook aan de organisatorische aspecten die aan de inrichting van een tentoonstelling vastzitten. Leerlingen moesten zelf achter materiaal aan, legden zelf contacten en waren zelf verantwoordelijk voor het beheer van het aan hen toevertrouwde. Die taak werd door hen uiterst serieus opgevat. Ook kwamen onvermoede organisatorische talenten naar boven. Zo ontwierp de groep leerlingen, die ook de maquette had gebouwd, een uitstekende plattegrond voor de tentoonstelling, waarop stond aangegeven waar de uitstalkasten en de wandborden het best geplaatst konden worden. Zo konden zij vooraf met hun medeleerlingen afspraken maken over waar en hoe alles uitgestald kon worden. De inrichting van de tentoonstelling verliep dan ook perfect. Een hele vrijdag werd gewerkt en toen stond en hing alles op zijn plaats.

... en verbazing

Ook inhoudelijk leidde het gezamenlijk werken aan de tentoonstelling vaak tot interessante ontdekkingen. Zo verbaasden sommige leerlingen zich erover dat in een boekje, dat in de zestiger jaren gebruikt was bij de seksuele opvoeding, zo afwijzend werd geschreven over homofilie. De zestiger jaren waren toch immers de tijd waarin alles bespreekbaar en mogelijk was? Dat een meer open opvatting over seksualiteit samen kon gaan met een krachtige afwijzing van alles wat tot de 'verkeerde seks' werd gerekend was voor hen een openbaring.

Dat de doelstelling inleving in een andere tijd en het zien van ooveenkomsten en contrasten met de eigen tijd ruimschoots werd gehaald, illustreert ook het volgende voorval: een meisje van Marokkaanse afkomst had tot dat moment gedacht dat kledingvoor-

schiften voor meisjes een specialiteit van de moslimwereld waren. Toen zij het kledingvoorschrift van de Bossche bisschop Diepen las, dat nog tot in de vijftiger jaren van kracht is geweest, wist zij beter. Weliswaar was hier geen sprake van hoofddoekjes, maar wel van jurken die van boven gesloten moesten zijn en tot over de knieën moesten hangen en mouwen die tenminste tot over de ellebogen moesten reiken.

Het werken aan de tentoonstelling was tevens een geslaagde oefening in omgevingsonderwijs: het gebruikmaken van de leefomgeving als informatiebron, zodat de betekenis van die omgeving verhelderd wordt. Uiteraard werkt dat zeer motivatieverhogend. "Ik zie nu het Van Maerlantlyceum niet meer als een saai, oud gebouw, maar als een levend object waarin vele herinneringen liggen opgeslagen", zo drukte een van de deelnemers zich in haar eindverslagje uit.

Welhaast spelenderwijs werden de leerlingen ook getraind in een aantal nuttige onderzoeksvaardigheden: het afnemen van interviews, het leggen van contacten om informatie te vergaren, het stellen van de juiste vragen aan het materiaal, het tot een samenhangend thema ordenen van het materiaal en het verzinnen van beknopte en passende bijschriften bij de geëxposeerde voorwerpen en afbeeldingen.

Natuurlijk ging alles niet vanzelf en was hulp van de begeleiders onontbeerlijk. Daarbij was het soms wel eens moeilijk de juiste afstand te bewaren: wel begeleiden, maar ze toch ook weer niet al het werk uit handen nemen.

Hierbij stuiten we ook op grote verschillen tussen de leerlingen onderling: sommigen gingen zeer zelfstandig aan het werk met een duidelijk concept voor ogen en een gerichte manier van onderzoeken, anderen daarentegen wilden voortdurend van de be-

geleiders horen hoe het nu verder moest en wensten als het ware veel meer aan het handje gehouden te worden.

Opmerkelijk was dat we de beide typen leerlingen zonder onderscheid zowel onder de Vwo- als de Havo-leerlingen tegenkwamen.

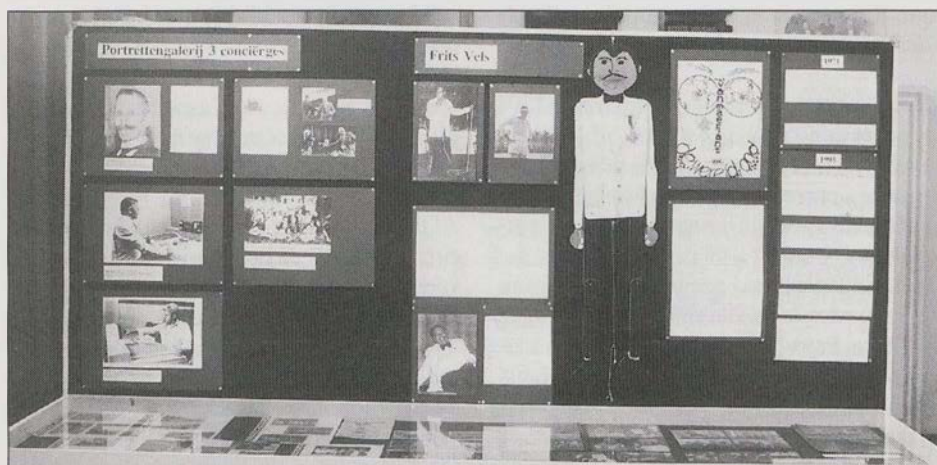
Voor herhaling vatbaar!

Terugkijkend op de tentoonstelling zijn we zeer ingenomen met het resultaat. Er is meer uitgekomen dan we hadden durven hopen en wat dat betreft hebben de samenstellers onze stoutste verwachtingen overtroffen.

Natuurlijk is een tentoonstelling van die omvang een eenmalig project. Maar op kleinere schaal valt in deze geest toch meer te ondernemen. Wat te denken van een opdracht waarbij de leerlingen voor hun medeleerlingen een tentoonstelling moeten inrichten over een bepaald onderwerp? Geef ze de ruimte om hun materiaal te exposeren in de vorm van een aantal verplaatsbare prikboarden. Laat ze foto's en afbeeldingen uit boeken op een kopieerapparaat uitvergroten. Eis ook dat er aandacht besteed wordt aan esthetische aspecten: alles moet goed toonbaar zijn en een mooi geheel vormen. Zo was bij de tentoonstelling op onze school het beeldend materiaal op groene kartonnen vellen geplakt, zodat een rustgevende eenheid ontstond.

Uiteraard hoort bij de opdracht ook het verzorgen van heldere bijschriften.

Wij als begeleiders hebben de smaak te pakken en zijn zeker van plan op de ingeslagen weg voort te gaan.

'Mijn enig ongeluk is dat ik als jood geboren ben'

Marc Kropman

In september 1894 vist een schoonmaakster in dienst van de Franse contraspionage uit de prullenmand van de Duitse militaire attaché een handgeschreven document. Dit zal de geschiedenis in gaan als 'het bordereau'. Het bevat een opsomming van (niet zo heel erg) geheime stukken die geleverd kunnen worden aan de Duitse militaire attaché. Slechts een officier kon over deze geheime stukken beschikken.

Wie is deze vuige landverrader?

De schuldige is snel gevonden. Zijn zaak is de geschiedenis ingegaan als de 'affaire Dreyfus'. Marc Kropman, die al eerder leerlingen bronnen liet onderzoeken met behulp van de computer - een deel van zijn materiaal verscheen als de katernen 'München' en 'De Bokseropstand' in KLEIO - verzamelde een groot aantal bronnen en maakte daarmee het programma 'dossier Dreyfus'

Niettegenstaande ik geen bericht heb ontvangen waaruit blijkt dat u mij wenst te spreken, zend ik u enige belangwekkende inlichtingen:

1. Een nota over het hydraulische stootkussen van het 120-mm kanon en over de wijze waarop deze vuurmond zich houdt.
2. Een nota over de grenstroepen (volgens de nieuwe plannen zullen er enige wijzigingen worden aangebracht).
3. Een nota over de wijzigingen in de artillerieformaties.
4. Een nota over Madagascar.
5. Het voorlopig vuurvoorschrift voor de Veldartillerie (14 maart 1894).

Laatstgenoemd document is bijzonder moeilijk te bemachtigen en ik heb het derhalve slechts enkele dagen tot mijn beschikking. †Het Ministerie heeft een vastgesteld aantal naar ieder korps gezonden en de korpsen zijn verantwoordelijk gesteld. Jedere officier moet zijn exemplaar na afloop van de manoeuvres weer inleveren.

Wanneer u dus wilt overnemen wat voor u van belang is, houdt het dan daarna onder u, dan kom ik het weer halen. Tenzij u wenst dat ik het kopieer en u een afschrift doe toekomen. Ik sta op het punt naar de manoeuvres te vertrekken.

Het Bordereau. In 'Le Matin' in handschrift afgedrukt, zoals het werd gevonden.

KLEIO

nummer 6/95
pagina's 16 en 17

Fotografische kopieën van het bordereau worden verspreid onder de chefs van de verschillende afdelingen van de Generale Staf. Men oppert de verdenking dat Alfred Dreyfus het geschreven heeft. Hij loopt stage als stafofficier.

Alfred Dreyfus werd op 9 oktober 1859 te Mulhouse geboren als negende en jongste kind van een welgestelde joodse familie. Na de smadelijke nederlaag van Frankrijk tegen Pruisen in 1871 en de daarop volgende annexatie van de Elzas kiest de familie Dreyfus uitdrukkelijk voor Frankrijk.

Al vroeg staat vast dat Alfred het vaderland wil dienen door militair te worden. Hij wordt officier bij de artillerie. Een glanzende loopbaan ligt voor hem in het verschiet. Joods officier, Frans officier!

Maar op zaterdagmiddag 13 oktober 1894 arriveert een speciale koerier bij het huis van Dreyfus. Hij moet zich twee dagen later om negen uur melden bij het Ministerie van Oorlog. Hij dient in burgerkleding te verschijnen.

Op maandagochtend neemt hij afscheid van zijn vrouw Lucie en van zijn kinderen Jeanne en Pierre. Pas vijf jaar later zou hij zijn kinderen terugzien. Als hij die dag niet thuiskomt, vertelt Lucie de kinderen dat vader op dienstreis is.

In de werkkamer van de chef van de Generale staf krijgt Alfred te horen dat hij gearresteerd is. Hij wordt beschuldigd van hoogverraad. Ontkennen helpt niet. Een haastige en oppervlakkige vergelijking van zijn handschrift met dat van het bordereau bestempelt hem tot spion voor de aartsvijand. De Chef van de identificatiedienst van de Parijse politie, Alphonse Bertillon, blijft tijdens de hele affaire overtuigd van zijn toenmalige bevindingen.

(...) Zo heeft hij (Dreyfus) voor zichzelf van begin af aan de mogelijkheid gecreëerd om protest aan te tekenen tegen de beschuldiging van vervalsing, dat wil zeggen dat het een met behulp van overtrekken van bepaalde woorden gemaakt document is, en om dit verdedigingsmiddel overtuigender te maken, heeft hij zijn mededeling op dun papier geschreven (...)

Daar komen ook de enkele uitgesproken beverige schrifthalen uit voort, die mij op de eerste dag zo opgevallen waren. Het woord 'responsables' is daar een goed voorbeeld van. Doordat hij bij het opschrijven van de beide laatste lettergrepen opzettelijk bibberde, zou hij kunnen zeggen: 'Ziet, dat is bibberig, het is derhalve overgetrokken'.

Daarbij komt ook nog de omkering van de dubbele s. Het is een weloverwogen afwijking van een bij hem volstrekt vaste gewoonte. (...)

Het bewijs is geleverd.

Uit de mededeling van Bertillon op 20 oktober 1894.

Al tijdens de eerste dagen na zijn arrestatie circuleren er in de pers berichten over hoogverraad. Voor het antisemitische schendblad *La Libre Parole* is het zonneklaar:

'De affaire zal in de doofpot gestopt worden omdat de officier een jood is. Zoekt onder de Dreyfussen, de Mayers en de Lévy's en u zult vinden!'

Op 22 december 1894 veroordeelt de Krijgs-

raad Dreyfus unaniem wegens hoogverraad. Hij is dan amper vijfendertig jaar oud en kapitein der artillerie. Slechts één terzake kundige artillerist maakt deel uit van de rechters.

Het vonnis luidt: levenslange ballingschap op het Ile du Diable. Duivelseiland, of de 'droge guillotine' zoals Victor Hugo het noemde, ligt vlak voor de kust van Frans Guyana.

De degradatieceremonie onttaardt in een volksoploop, waarbij antisemitische kretten niet van de lucht zijn.

Tijdens het proces achter gesloten deuren is er buiten zijn familie bijna niemand die gelooft in de onschuld van Dreyfus. Hij zelf roept tegen de gevangenisdirecteur Forzinetti tijdens zijn proces:

'Mijn enig ongeluk is dat ik als jood geboren ben'.

Het is te danken aan de Gideonsbende rond Matthieu, de broer van Dreyfus, dat de zaak niet in de vergetelheid raakt. Door toeval en hardnekkig doorzetten weet Matthieu de steun van prominente intellectuelen en politici te verwerken.

Hij krijgt hulp van Demange, de katholieke advocaat van Alfred, en Bernard Lazare, een symbolistisch dichter. Later zorgen mensen als Picquart, Jaurès, Clemenceau en vooral Emile Zola met zijn vlammend protest *J'Accuse* ervoor dat het lot van Dreyfus in het brandpunt van de publieke belangstelling komt te staan. Een reeks van onthullingen, schandalen, zelfmoord, poging tot moord, geheimzinnige ontmoetingen, rechtszaken en antisemitische uitbarstingen teistert vijf jaar lang het land.

Een nieuwe krijgsraad moet in een nieuw proces het oorspronkelijke vonnis beoordelen. De ware schuldige - Marie-Charles-Ferdinand Walsin-Esterhazy, een aan lager wal geraakte majoor van het 74e Infanterieregiment - is intussen bekend. Maar deze is gevlucht naar het buitenland.

De uitkomst van dit tweede proces? Niet de verwachte en volstrekt gerechtvaardigde vrijpraak en rehabilitatie, maar een bevestiging van het eerdere vonnis. De Krijgsraad is slechts bereid de straf te verminderen tot tien jaar vestingstraf met verkorting wegens verzachtende omstandigheden. Immers, hoe kan je Dreyfus vrijspreken zonder het leger in staat van beschuldiging te stellen?

Maar de politieke verhoudingen zijn inmiddels veranderd. President Felix Faure verleent gratie aan Dreyfus, die vroegtijdig oud geworden is. Sommige Dreyfusards vinden

Emile Zola

J'ACCUSE

(...)

J'Accuse kolonel du Patty de Clam, die de duivelse aanstichter van de gerechtelijke dwaling is geweest, - ik wil geloven, de onbewuste dwaling -, en die vervolgens zijn noodlottig werk drie jaar lang met de eigenaardigste en strafbaarste kuiperijen verdedigd heeft.

J'Accuse Generaal Mercier, die zich medeschuldig heeft gemaakt aan een van de grootste onrechtvaardigheden van de eeuw - al is het misschien slechts uit zwakheid van geest.

J'Accuse Generaal Billot, die stellige bewijzen voor de onschuld van kapitein Dreyfus in handen heeft gehad. Doordat hij deze bewijzen achterhield, maakte hij zich schuldig ... aan een misdaad tegen

de mensheid en tegen de gerechtigheid om de gecompromitteerde generale staf te redden.

J'Accuse Generaal de Boisdeffre en Generaal Gonse, die zich aan deze misdaad mede schuldig hebben gemaakt. De een zonder twijfel uit hartstochtelijke klericale ijver; de ander in gehoorzaamheid aan de korpsgeest, die hem het Ministerie van Oorlog als iets onaantastbaars doet voorkomen.

J'Accuse Generaal de Pellieux en Majoor Ravary, die een misdadig onderzoek hebben ingesteld. Daaronder versta ik een onderzoek met een monsterachtige partijdigheid, waarvan wij in de vorm van het verslag van Majoor Ravary de onvergankelijke herinnering aan naïve driestheid bezitten.

J'Accuse de drie handschriftexperts Belhomme, Varinard en Couard, die leugen-

achtige en bedrieglijke rapporten hebben uitgebracht, als tenminste in een medisch onderzoek niet wordt aangetoond dat zij aan een oogziekte of psychiatrische aandoening lijden.

J'Accuse het Ministerie van Oorlog, dat in de pers, met name in de kranten *L'Eclair* en *L'Echo de Paris* een afzichtelijke propaganda heeft bedreven om de publieke opinie te misleiden en zijn eigen opzettelijke fouten te maskeren.

Tot slot klaag ik de eerste krijgsraad aan het recht te hebben geschonden, waarin een beklagde op grond van een document is veroordeeld, dat voor hem geheim is gehouden, en ik klaag de tweede krijgsraad aan deze onwetmatigheid op bevel van hogerhand gedekt te hebben, waarmee deze zijnerzijds willens en wetens een juridisch misdrijf begaan heeft door een schuldige vrij te spreken.

(...)

PROCESVERBAAL

Opgemaakt door:

Onderzoeksvraag:

Trefwoorden:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Ingevoerd trefwoord:

Gevonden (maximaal vijf titels)

titelnummer:

titelnummer:

titelnummer:

titelnummer:

titelnummer:

Samenvatting nummer:

Samenvatting nummer:

Samenvatting nummer:

Samenvatting nummer:

het verraad aan de goede zaak als Alfred de gratie aanvaardt. Maar Dreyfus is fysiek en geestelijk niet in staat zijn martelaarsrol nog langer vol te houden.

Pas later, als zijn zaak al lang geen *affaire* meer is, krijgt Alfred Dreyfus volledige revalidatie en eetherstel.

De affaire in de klas

Over de affaire Dreyfus zijn tientallen boeken, artikelen, ja zelfs toneelstukken en films gemaakt. Er is voor leerlingen een schat aan materiaal voorhanden. Voor de bovenbouw van het Vwo heb ik een honderdtal bronnen over de kwestie verzameld.

U zult zich afvragen: 'Hoe kunnen leerlingen in hemelsnaam zo'n grote hoeveelheid bronnen overzien?' Dat kunnen zij niet en dat is ook niet de bedoeling. Een van de grootste problemen van de moderne geschiedenis is niet het gebrek maar juist de overvloed aan bronnen. De Dreyfus-opdracht stelt de leerlingen in staat uit een 'mer a boire' toch zinnige informatie te vergaren.

Het accent ligt op het stellen van de juiste vragen aan het materiaal, het systematisch vastleggen van de stappen die worden ondernomen en het interpreteren van de gevonden archiefstukken. Daarbij zullen leerlingen erachter komen dat er efficiënte en minder efficiënte methodes te hanteren zijn. De vraag naar de rol van Alfred Dreyfus bijvoorbeeld levert weliswaar heel veel bronnen op (69), maar dat zijn er veel te veel. Door het stellen van een reeks vragen schepen leerlingen hun eigen beeld van de affaire. Onderlinge vergelijking leert dat er grote verschillen kunnen bestaan tussen hun eigen bevindingen en die van de buurman of vrouw.

Door gebruik te maken van de mogelijkheden die de computer biedt, kan veel overbodig en tijdrovend leeswerk achterwege blijven.

Alle bronnen zijn opgenomen in een computerbestand. Het daarbij behorende programma werkt als een 'klerk'. De klerk zoekt de titels op van de door de leerlingen gewenste bewijsstukken. Hierna moeten ze bij de leraar de bron opvragen en vervolgens bestuderen. Dit is tevens het moment waarop de docent de voortgang kan controleren of bijsturen.

Overigens kunnen natuurlijk ook heel andere opdrachten worden uitgevoerd met hetzelfde programma, zoals een onderzoekje naar de rol van een bepaald persoon, van

een krant of naar de invloed van het antisemitisme.

De opdracht

De opdracht aan de leerlingen luidt om vijftig jaar na dato, dus in 1909, het 'Dossier Dreyfus' te heropenen.

Voordat ik de leerlingen zeg wat de opdracht is, vertel ik het een en ander over Frankrijk na 1871, het opkomend antisemitisme en over het verlies van Elzas-Lotharingen en de revanche-gedachte. Vervolgens geef ik de mededeling: *'Alfred Dreyfus is op 9 oktober 1859 in Mulhouse geboren als negende en jongste kind. Hij is kapitein der artillerie en als stagiair werkzaam bij de Generale Staf. Op 22 december 1894 veroordeelt een unanieme krijgsraad hem wegens hoogverraad tot levenslange ballingschap op Duivelseiland'*.

Dan geef ik opdracht om de zaak tegen Alfred Dreyfus te heropenen.

Tot slot geef ik uitleg over de werkwijze en opzet van het computerprogramma. Daarbij gebruik ik het schema 'Stap voor stap' en een voorbeeld procesverbaal. Ik leg de nadruk op het zorgvuldig documenteren van de verschillende stappen die gezet worden. Niet het resultaat, maar de weg ernaartoe is het belangrijkste.

Deze opdracht is voor de leerlingen eenvoudiger naarmate de leraar van te voren meer over de affaire verteld heeft. Een korte uiteenzetting over de plaats van het leger in de Derde Republiek en de betekenis van de nederlaag van 1871 kan zeer verhelderend werken. Een uitvoerige chronologie van de affaire kan ook een hulpmiddel zijn. Wil men meer het accent leggen op het antisemitische element dan kan men iets vertellen over de antisemitische pers in Frankrijk. Enkele biografische noties over hoofdrolspelers als Alfred en Matthieu Dreyfus, Picquart, Zola en de Minister van Oorlog Mercier leveren een grote hoeveelheid aanwijzingen op.

Een hulpmiddel dat men eventueel kan toepassen, is het bewerken van een aantal bronnen of het geven van een paar citaten.

Kleio

STAP VOOR STAP

Het is verstandig om eerst zonder computer een en ander door te nemen.

1. Lees de opdracht zorgvuldig door.
2. Let erop dat alle vragen en bevindingen genoteerd worden.
3. Maak een vraagstelling, bijvoorbeeld: 'Is Alfred Dreyfus rechtmatig veroordeeld wegens hoogverraad?'. Noteer deze vraagstelling in het procesverbaal.
4. Leid uit de vraagstelling een aantal nadere vragen af. Bijvoorbeeld;
 - Waar werkte Dreyfus op het moment van het hoogverraad?
 - Wat voor werk deed hij?
 - Wat was er precies verraden?
 - Aan wie was dit allemaal bekend?
 - Met wie van de vijand zou de spion contact gehad kunnen hebben?Noteer elke subvraag in het procesverbaal.

5. Selecteer een subvraag om uit te werken voor gebruik door de 'klerk'. Bijvoorbeeld: Wat voor werk deed Dreyfus?
6. Stel bij deze vraag een lijst van trefwoorden op waarvan je denkt dat ze door de klerk gebruikt kunnen worden. Noteer deze ook in het procesverbaal.

Trefwoorden voor de subvraag bij 5 zijn bijvoorbeeld: stage, stageair, Generale Staf, artillerie, officier, opleiding. Trefwoorden die geen verband houden met deze vraag zijn bijvoorbeeld: spion, spionage, hoogverraad, inlichtingendienst e.d.
7. Nu komt het computerprogramma 'Dossier Dreyfus' van pas. Geef opdracht aan de klerk om de getuigenissen op een trefwoord te controleren.
8. Noteer de titels van de door de klerk opgespoorde bronnen.

9. Vraag de stukken op bij de archiefbeheerder (leraar).

10. Ga van iedere bron na wat de inhoud is. Vat deze kort samen (maximaal 10 regels), en bepaal of de stukken antwoord geven op de door jou bepaalde (sub)vraag. Geef dit weer in het procesverbaal.

Je zult merken dat je veel meer informatie krijgt dan waarom je gevraagd hebt. Gebruik deze nieuwe gegevens om je vragen scherper te formuleren of bij te stellen. Een goed gekozen trefwoord kan 'toevallig' heel veel extra informatie opleveren.

11. Herhaal zo nodig de procedure tot dat je ervan overtuigd bent dat je een advies kunt opstellen.
12. Stel dat advies op.
13. Lever procesverbaal en advies in bij de leraar

SCHULDIG, ONSCHULDIG?

Je opdracht luidt om vijftien jaar na dato, dus in 1909, het DOSSIER DREYFUS te heropenen.

Je treedt op als de auditeur-generaal (hoogste militaire aanklager). Je moet de aanklacht (het requisitoir) voor deze nieuwe rechtszaak opstellen.

Wie is de schuldige? Wie is er medeplechtig? Zit Dreyfus terecht op Duivels-eiland of juist niet?

Je moet zowel getuigen pro als contra horen. Helaas kan je die niet meer persoonlijk verhoren, maar gelukkig hebben zij talloze verklaringen afgelegd. Deze getuigenverklaringen en andere bewijsstukken zitten allemaal in het dossier Dreyfus. De auditeur-generaal kan slecht tot een oordeel komen door de juiste vragen te stellen en de antwoorden van de verschillende getuigen te vergelijken. Jij zal die vragen moeten stellen, én moeten bepalen wat je als een geldig antwoord op je vraag beschouwt.

Alles wat je vraagt en onderzoekt leg je

vast in het procesverbaal, zoals een goed onderzoeker betaamt. Jouw rapport vormt de basis waarop de rechter (de docent) uitspraak doet. Deze zal tevens beoordelen of het werk dat je hebt geleverd, deugdelijk is.

In het computerprogramma zijn de bewijsstukken verzameld. Door het invoeren van logisch uit de onderzoeksvraag afgeleide en goedgekozen trefwoorden selecteert het programma voor jou de betreffende bewijsstukken. Bij je docent kan je vervolgens het stuk opvragen. Nadat je het stuk hebt gelezen en samengevat, bepaal je of het bruikbaar is voor jouw vraagstelling. Vervolgens kom je tot nadere vraagstellingen, kernbegrippen en trefwoorden. Je stelt vast door wie het materiaal is geschreven, wat de strekking is van het stuk en de mate waarin het Dreyfus aanklaagt of juist vrijpleit.

Uiteindelijk stel je het requisitoir op, waarbij je gebruik maakt van het gevonden bewijsmateriaal. Dit mag niet langer zijn dan één kantje A4. Samen met het procesverbaal lever je het requisitoir in bij de leraar.

Als u geïnteresseerd bent in dit programma ...

'Dossier Dreyfus' werkt onder WP5.1. U kunt het bestellen door f50,- over te maken op postgiro 2999635 t.n.v. M. Kropman, Laplacestraat 30hs, 1098 HW Amsterdam o.v.v. Dreyfus. Het is voor schoolgebruik vrij te kopiëren.

'Dossier Dreyfus' bestaat uit de volgende onderdelen:

1. honderd bronnen rondom de affaire;
2. een chronologie;
3. het programma 'dossier Dreyfus';
4. handleiding voor de leerling;
5. instructie voor de installatie van het programma.

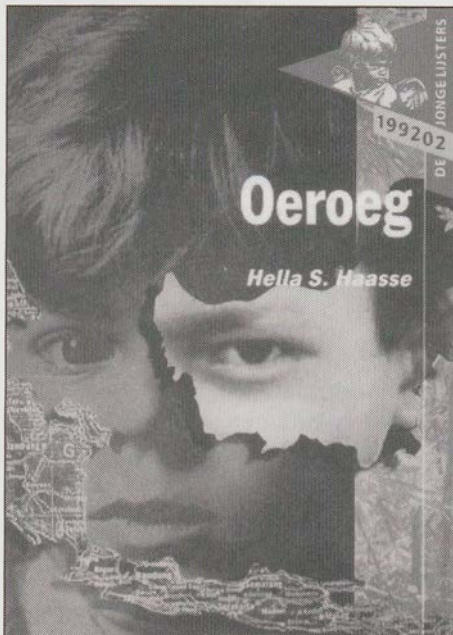

Kleioskoop

**Harry Jansen over:
Oeroeg en het spel van de tijd**

In 1948 verscheen een opmerkelijk boekenweekgeschenk. Aan dat geschenk was toentertijd nog een prijsvraag verbonden. De lezers moesten raden wie de auteur was. Het verhaal heette Oeroeg en speelde in wat toen nog net Nederlands-Indië heette. Hella Haasse bleek de schrijfster. Ze was zelf afkomstig van Java en beschreef in *Oeroeg* het afscheid van haar jeugd. Vijf en veertig jaar later werd Haasse's novelle verfilmd. De verschillen tussen boek en film zijn zo opmerkelijk dat die niet uitsluitend aan het verschillende karakter van beide media toegeschreven kunnen worden. De tijd tussen 1948 en 1993 lijkt hierbij ook een rol te spelen.

De film

Java na de Tweede Wereldoorlog.

Nederlandse soldaten maken zich op voor een actie tegen de 'peloppers' van de TNI, het Indonesische leger dat strijdt voor onafhankelijkheid. Onder hen bevindt zich Johan ten Berge die van plan is zijn vader te gaan zoeken. Deze was vóór de oorlog werkzaam op de onderneming Kebon Djatih als administrateur. Na de oorlog is hij er waarschijnlijk naar teruggekeerd.

Java aan de vooravond van de Japanse bezetting.

Johan speelt met Oeroeg de zoon van de mandoer (opzichter) van Kebon Djatih. Ze zijn onafscheidelijk tot grote bezorgdheid van vader Ten Berghe die bang is dat zijn zoon een echte katjang (inlandse jongen) wordt. Om hem weer op het Hollandse spoor te krijgen moet Johan naar school in Soekaboemi. Daar komt hij in de kost bij juffrouw Lida. Na veel spijbelen en andere uitingen van ongenoegen van de kant van Johan besluiten vader Ten Berge en Lida ook Oeroeg in het pension op te nemen. Oeroeg blijkt wat betreft intelligentie niet voor Johan onder te doen. Juffrouw Lida doet daarom haar uiterste best om Oeroeg te laten studeren.

Hoewel Johan zich alle mogelijke moeite getroost om de vriendschap in stand te houden, ontstaat er in de loop der jaren toch verwijdering tussen de twee jongens. Wat is daarvan de oorzaak?

Misschien de zwempartij in het Zwarte Meer, waarbij Johan te water raakt maar door Dep-poh, Oeroegs vader, gered wordt. Deppoh verdrinkt daarbij wat Johan nogal wat schuldgevoelens bezorgt.

Of is het de ongelijkheid tussen blank en bruin, die ondanks Johans instinctieve verzet daartegen, door toedoen van de koloniale context onontkoombaar wordt? Johan gaat naar een Nederlandse school, Oeroeg naar een Hollands-Indische. Als ze samen naar de film gaan, zijn er verschillende ingangen voor Nederlanders en 'Inlanders'.

Mogelijk speelt ook het opkomende nationalisme een rol in de zich verwijdende kloof tussen de beide jongens. Zeker als ze groter worden.

Java na de Tweede Wereldoorlog.

Johan ontdekt dat zijn vader vermoord is op Kebon Djatih. In de buurt van de onderneming bespeurt hij een pelopper. Hij vermoedt dat het Oeroeg is. Heeft hij de moord op zijn vader op zijn geweten?

Bij zijn vaders begrafenis komt Johan Lida tegen. Misschien weet zij waar Oeroeg is. Na haar ontkennende antwoord trekt Johan verder mee met het Nederlandse leger. Als hij tenslotte door de TNI gevangen genomen wordt, ontdekt hij tot zijn grote verrassing en verontwaardiging dat Lida in dienst van de TNI propaganda maakt voor de Indonesische onafhankelijkheid. Ze probeert Nederlandse soldaten tot desertie over te halen. Johan spreekt dan tegenover Lida zijn vermoeden uit dat Oeroeg zijn vader misschien wel vermoord heeft. Lida maakt hem duidelijk dat dit onmogelijk is. Oeroeg is immers door de Nederlanders gevangen genomen. Tijdens de moord op zijn vader zat hij vast in Bandung.

kleio

De film eindigt bij een brug. Johan wordt uitgewisseld tegen een tiental Indonesische onafhankelijkheidsstrijders. De laatste uit de rij blijkt Oeroeg te zijn.

Als de twee vroegere vrienden elkaar tegenkomen komt de oude ongelijkheidsgedachte toch weer boven. 'Zijn we nu elkaars gelijken?', vraagt Johan. 'Niet zolang één Nederlander evenveel waard is als elf Indonesiërs!', roept Oeroeg terug.

Bij deze gelegenheid overhandigt Johan aan Oeroeg het horloge van zijn vader. Een merkwaardige handeling zoals we nog zullen zien.

Het spel met de tijd in de film

De maker van de film speelt een spel met de tijd. Hij begint het verhaal in 1945 met het hissen van de Indonesische vlag en de verwarde tijd daarna. Johan is officier in de Zevende December Divisie die het Nederlandse gezag op Java moet herstellen. Pas daarna krijgen we een flash back naar Johan en Oeroeg als kinderen vóór de oorlog. Ze liggen aan het Zwarte Meer en praten over boze watergeesten.

Dit heen en weer flitsen in de tijd heeft kennelijk een bedoeling, maar welke? Moet de kijker een contrast ontdekken tussen het idyllische leven van vóór de oorlog met de Bersiap-tijd daarna? Wil de regisseur misdadig gedrag van Nederlandse soldaten aan de kaak stellen? Daar lijkt het wel op. In de film wordt, veel meer dan in Hella Haasses boek, aandacht besteed aan de naoorlogse periode en de koloniale oorlog die Nederland toen voerde. Dit komt met name tot uiting in een scène waarin Johan een onderofficier berispt vanwege het martelen van een Indonesische krijgsgevangene. Hij geeft die onderofficier het bevel het touw waaraan deze met zijn voeten hangt los te maken. De laatste doet dat zodanig dat de Indonesiër op zijn hoofd terecht komt en overlijdt.

In Haasse's werk wordt de chronologie gehandhaafd en de Bersiap-tijd neemt slechts de laatste 6 van de 79 bladzijden van het boek in beslag. Genoemde martelscène komt in het boek dan ook niet voor. Johan is daar in zelfs geen soldaat of officier, maar een civiel ingenieur die bruggen moet herstellen die de republikeinen van de TNI vernield hebben.

Het temporele heen en weer gesprong maakt het verhaal voor de kijker onnodig moeilijk.

Op een gegeven moment lijkt de filmmaker zelf het spoor bijster. Bij de begrafenis van zijn vader blijkt Johan nog niet op de hoogte te zijn van Lida's voorkeur voor de Indonesische onafhankelijkheid. Als hij gevangen genomen wordt, is hij zeer ontsteld over Lida's onoprechtheid in deze. In een later in de film voorkomende flash back blijkt Johan al vóór de oorlog bekend te zijn met Lida's nationalistische sympathieën.

Het spel met de tijd komt wel heel erg letterlijk om de hoek kijken bij een laatste merkwaardig verschil tussen de film en het boek. In het boek verdrinkt Oeroegs vader, Deppoh, in zijn poging om Johan te redden. In de film verdrinkt Deppoh uiteindelijk omdat hij het horloge van Johans vader moet opduiken.

Reeds vóór de oorlog hebben Oeroeg en Johan over deze gebeurtenis een woordenwisseling. Dit zou ook de verklaring moeten zijn voor Johans vermoeden dat Oeroeg na de oorlog zijn vader vermoord heeft.

Hella Haasse rept aan het slot van haar novelle met geen woord over de moord op Johans vader. Ook de scène op de brug is niet in Haasse's werk te vinden. Daarmee ontbreekt in het boek vanzelfsprekend ook de overdramatische overhandiging van het horloge aan Oeroeg door Johan. 'Overdramatisch' omdat het maar de vraag is of iemand zo gesteld zal zijn op een voorwerp waardoor zijn vader het leven liet. Of nog wranger: de oorspronkelijke bezitter was zelfs schuldig aan de dood van zijn vader.

Een klein project

Zou het niet interessant zijn om van het lezen van Haasse's boek en het zien van de film een klein project te maken om de leerlingen van de hoogste klassen van Havo en Vwo gevoeligheid voor de tijdsdimensie bij te brengen?

Men zou dan als volgt te werk kunnen gaan. De helft van de klas laat men eerst het boek lezen en daarna de film bekijken. Bij de andere helft doet men het omgekeerde. De bedoeling hiervan is te zien of de hierna komende vragen gemakkelijker te beantwoorden zijn als men eerst het boek leest en dan de film bekijkt of omgekeerd. Ook kan het interessant zijn om te kijken of er grote verschillen voorkomen tussen beide groepen en welke die eventuele verschillen zijn.

Mocht dit tot grote complicaties leiden, bijvoorbeeld op het organisatorische vlak, dan kan men deze procedure ook weglaten.

Beide groepen krijgen dezelfde vragen voorgelegd:

- Geef het plot (verhaal) van boek en film.
- Welke overeenkomsten en verschillen ontdek je?

- Welke rol speelt de chronologie in de verschillen tussen boek en film?

De bedoeling van deze vraag is in eerste instantie dat men ontdekt dat in de film met flashbacks gewerkt wordt en in het boek niet. Het zou natuurlijk mooi zijn als de leerlingen zelf het chronologische gestuntel van de regisseur zouden ontdekken.

De vraag naar de chronologie wordt gesteld om een andere, veel belangrijker vraag te berde te brengen:

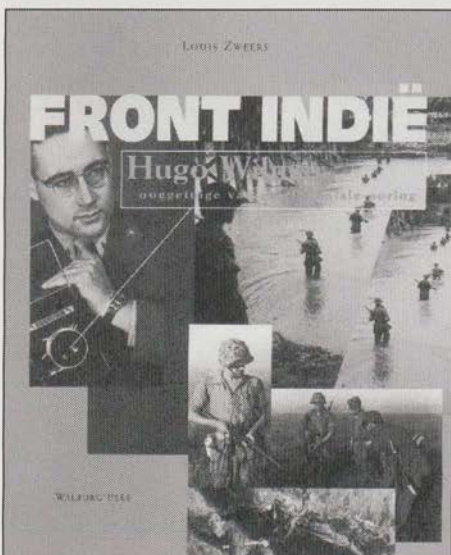
- In hoeverre zijn de verschillen tussen boek en film toe te schrijven aan het verschil in tijdstip van ontstaan?

Het antwoord op deze vraag is niet gemakkelijk te geven. De verschillen tussen boek en film kunnen immers toegeschreven worden aan het onderscheiden medium of aan het verschil in artistieke opvattingen tussen auteur en regisseur. Toch lijkt me de vraag naar de tijdsdimensie niet zinloos. Het gaat immers om twee documenten voortgekomen uit het collectieve bewustzijn van de Nederlanders op twee verschillende momenten van hun bestaan. In 1948 is het Nederlandse bewustzijn nog behept met een grotendeels onverwerkt verleden. De negatieve aspecten van 's lands koloniale verleden beginnen nog pas langzaam door te dringen. Haasse laat er voorzichtig wat van zien door de ongelijkheid tussen Johan en Oeroeg tot een van de belangrijkste thema's van haar boek te kiezen. In 1993 hebben er al verschillende golven van nationale zelfkritiek plaats gevonden. Vandaar dat er in de film openhartiger over gesproken kan worden. Sterker nog: in de film speelt niet zozeer de persoonlijke verwijdering tussen een Nederlandse en een Indonesische jongen een rol, maar de verderfelijke van een koloniale oorlog.

Dat er geen duidelijk antwoord te geven valt op het vraagstuk van de tijdsdimensie hoeft nog geen reden te zijn de vraag niet te stellen. Geschiedenis blijft toch immers een discussie zonder eind.

Van Jan Pieterszoon Coen tot Joseph Luns

Precies vierhonderd jaar geleden, in 1595, vertrokken de eerste schepen uit de Nederlanden naar de Indische archipel. Een groot succes was de reis niet. De schepen keerden twee jaar later terug, met slechts 89 van de 250 opvarenden. De opbrengst van de specerijen viel zwaar tegen en de handelaren kwamen nauwelijks uit de kosten. Toch luidde de eerste 'schipvaart' het begin in van een langdurige koloniale overheersing.

In Indonesië wordt dit jaar het einde van die periode herdacht. De onafhankelijkheid die vijftig jaar geleden werd uitgeroepen zal uitbundig worden gevierd bij het monument op het Merdeka-plein in Jakarta.

In Nederland heeft het einde van de koloniale periode de laatste maanden voor een opvallend emotionele publieke discussie gezorgd. Opvallend, omdat historici zich al veel langer bezighouden met het koloniale verleden. Van een taboe was dus nauwelijks sprake. Nieuwe standpunten leverde de publieke discussie niet op. De hoogste tijd dus om te kijken wat recent onderzoek van historici aan het licht brengt.

In dit Boek van de Maand zijn zojuist verschenen publikaties over de kolonisatie en dekolonisatie op een rij gezet. Verschillende recensenten bespreken boeken over uiteenlopende onderwerpen.

Het begin van de koloniale periode, de VOC-tijd, komt aan de orde in het boek van Jan Parmentier en Ruurdje Laarhoven. Ze hebben het dagboek uitgegeven van een soldaat die rond 1700 in dienst was bij de VOC. De Leidse historici C. Fasseur en H.W. van den Doel hebben onderzoek verricht naar het Nederlandse koloniale bestuur. Fasseur geeft in *De Indologen* een beeld van de ambtenaren in de Oost. Een van zijn opvallende conclusies: tot ver in de negentiende eeuw waren de ambtenaren nauwelijks geschikt voor hun taak. Van den Doel bekijkt in *De Stille macht* hoe een kleine groep Nederlanders lange tijd miljoenen Indonesiërs kon besturen.

De ondergang van het koloniale rijk is het onderwerp van *De laatste eeuw van Indië* van de socioloog J.A.A. van Doorn. Hij plaatst daarin kanttekeningen bij de 'zegezingen' van het Nederlandse bestuur.

Het einde van de koloniale periode staat centraal in twee boeken met een uiteenlopende invalshoek: Ant. P. de Graaff heeft het verslag opgetekend van een Nederlandse soldaat die in Indië heeft gediend; Ad van Liempt beschrijft in *Een mooi woord voor oorlog* de 25 dagen waarin het Nederlandse kabinet besloot tot de eerste politieke actie. Hans Meijer gaat in op de eerste post-koloniale jaren: In *Den Haag-Djakarta* bespreekt hij de Nederlands-Indonesische betrekkingen tussen 1950 en 1962, met uiteraard de nodige aandacht voor Nieuw-Guinea.

Tot slot heeft journalist Frans Glissenaar tijdens het maken van een televisie-documentaire een persoonlijk verslag gemaakt, met als titel *Voorheen Nederlands-Indië*.

Ruud Slotboom

kleio

ENQUETE EINDTOETSEN BAVO GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

Toelichting

Hier is dan de enquête over de afsluitende toetsen van de basisvorming voor het vak geschiedenis en staatsinrichting. De Commissie Basisvorming van de VGN wil graag zoveel mogelijk reacties ontvangen om de basisvorming in het vak geschiedenis en staatsinrichting zo dicht mogelijk bij leerlingen en docenten te houden. De vragen zijn beperkt in aantal en redelijk vlot in te vullen.

Hoe dan ook; vul de enquête in, ook wanneer u de toetsen niet of slechts gedeeltelijk heeft afgenomen.

Voordat u gaat invullen enkele aanwijzingen:

- Bij elke vraag hoeft u alleen maar kruisjes te zetten in de hokjes, die betrekking hebben op uw praktijkervaringen. U doet dit ook wanneer u slechts een deel van de toets heeft afgenomen!
- De enquête is individueel! Wanneer u op uw school de enige bent die KLEIO ontvangt, kopieer de enquête dan voor collega's zodat ook zij de vragen kunnen beantwoorden.
- In verband met ruimtebesparing hebben we de toetsen genummerd:
1 = Jordaanoproer
2 = Wegwijs in de geschiedenis
3 = Staatsinrichting
- Wanneer u bij bepaalde vragen meer wilt opmerken, doe dat dan aan het einde van de enquête; daar is nog ruimte over.
- Stuur de enquête na invulling naar:
Administratie VGN - Bavo-enquête
Antwoordnummer 43213
2504 WB Den Haag

Een postzegel is niet nodig! Graag voor 15 oktober! Eerder mag ook.

Zo spoedig mogelijk na het verwerken van de antwoorden zal de Commissie Basisvorming de resultaten publiceren in KLEIO.

Alvast bedankt voor uw medewerking,

De Commissie Basisvorming van de VGN

ENQUETE EINDTOETSEN BAVO GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

4. Ik vond het niveau van de toets voor mijn leerlingen:

	IVBO			VBO			MAVO			HAVO			VWO		
	S	G	M	S	G	M	S	G	M	S	G	M	S	G	M
1															
2															
3															

S = Simpel, te gemakkelijk

G = Goed, te doen

M = Moeilijk, te moeilijk

5. Ik heb de toets gebruikt als (proefwerk)cijfer voor het rapport.

	IVBO		VBO		MAVO		HAVO		VWO	
	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee
1										
2										
3										

De volgende vragen gelden voor iedereen, dus ook wanneer u de vragen 1 t/m 5 al hebt ingevuld.

6. De toetsen doen recht aan de kerndoelen, zoals die in de basisvorming voor het vak geschiedenis en staatsinrichting aan de orde komen.

JA	NEE

7. Ik heb overleg over de toetsen gevoerd met:

	JA	NEE
De schoolleiding		
Mijn vakcollega's		

ENQUETE EINDTOETSEN BAVO GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING

8. Mijn idee over het niveau van de toetsen is

	IVBO			VBO			MAVO			HAVO			VWO		
	S	G	M	S	G	M	S	G	M	S	G	M	S	G	M
1															
2															
3															

S = Simpel, te gemakkelijk

G = Goed, te doen

M = Moeilijk, te moeilijk

Mijn idee over de omvang van de toetsen is:

	IVBO		VBO		MAVO		HAVO		VWO	
	haalbaar	meer tijd nodig	haalbaar	meer tijd nodig	haalbaar	meer tijd nodig	haalbaar	meer tijd nodig	haalbaar	meer tijd nodig
1										
2										
3										

10. De toetsen zijn bruikbaar als (mede-)cijferbepalende toets op mijn school:

	IVBO		VBO		MAVO		HAVO		VWO	
	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee	ja	nee
1										
2										
3										

opmerkingen:

Jan Parmentier en Ruurdje Laarhoven, De avonturen van een VOC-soldaat. Het dagboek van Carolus Van der Haeghe 1699 - 1705, besproken door F. Wetzels.

Een multinational als de Verenigde Oostindische Compagnie had rond 1700 ongeveer 35.000 mensen in dienst, ruim driekwart van het personeel bestond uit soldaten en matrozen. Gouverneurs, kapiteins, handelaars, de elite van de VOC, vulden met hun rapporten en journalen honderden planken van het Algemeen Rijksarchief.

Ego-documenten uit de onderste regionen van de Compagnie zijn zeldzaam. Daarom wilden Jan Parmentier en Ruurdje Laarhoven aandacht besteden aan het onbekende dagboek van Carolus Van der Haeghe, een VOC-soldaat. Maar Carolus, afkomstig uit Oost-Vlaanderen, is geen gewone soldaat die alleen maar zijn wapens kan hanteren, nee hij kan lezen en schrijven, en werkte als klerk aan de griffie. Na een conflict en 'uit avontuur en een ongelukkige liefde' vertrekt hij stiekem naar Middelburg, waar hij in de armen valt van Hester, een lichtekooi en zielverkoopster. Ceel- of zielverkoopers waren steeds op zoek naar werkloze mannen, voorzagen die van voedsel, drank en vrouwen, totdat zij schulden maakten. De ongelukkigen werden dan gedwongen dienst te nemen bij de VOC en tekenden een schuldbrief of transportceel. Carolus Van der Haeghe gaf de ceelbrief aan zijn liefde Hester en vertrok in 1699 met de IJsselmonde naar Batavia. Na een afmattende reis van meer dan acht maanden - onderweg stierven 41 mensen - is hij zo verzwakt dat hij nauwelijks tien kilo kan tillen.

Zijn beschrijvingen van vechtpartijen in Batavia zijn uitvoeriger dan die van de Javaanse bevolking of van het stadsbeeld. Vechten, drank en vrouwen vormden kennelijk het nodige tegenwicht tegen het urenlange wachtlopen; 'in de hoere griebis genaamt, had ik rencontre met seker Corporaal uijt de buitenwagt, ter oorsaake van een Indiaanse, waarover wij handgemeen wierden, vegten met den degen'.

Vanwege heimwee en onvrede over het soldatenleven op Java deserteert Carolus met een maatje en vlucht met een Armeens schip naar Manila, waar hij in dienst komt van de Spanjaarden. Hij assisteert de commandant bij het verstevigen van het fort; bovendien helpt hij enkele gestrande soldaten bekeren tot het katholiek geloof. In zijn dagboek beschrijft hij Filipijnse feesten, waarop hij chocolade dronk, maar ook slemppartijen, zodat hij zich 'seer onpasselijk voelde, daar

Foto: Ruud Slotboom.

van ik de oorsaek dagt te wesen, te veel wijn zuipen'.

Met vijf compagnons besluit hij te vluchten omdat de overheid hun geen toestemming geeft om naar Spanje te reizen. Met een gestolen bootje willen ze naar Kanton in China zeilen, maar na veel ontberingen komen ze op een Japans eiland terecht. Het zestal wordt gevangen genomen en in een kooi 'in een forma van kiekenhenne' naar Nagasaki overgebracht. Daar stopt het dagboek op 29 augustus 1704.

De inleiders laten achter het dagboek enkele pagina's volgen uit het dagregister van de VOC-vestiging in Deshima, een eiland bij de haven van Nagasaki. Uit dit register blijkt dat de Japanners de bootvluchtelingen voor missionarissen aangezien hebben; op het verspreiden van het katholiek geloof stond in dat land de doodstraf. Ze namen niet alleen het dagboek in beslag, maar ook de boekjes met stichtelijke prenten uit de bagage van Carolus en zijn maten. Na vele ondervragingen over hun achtergrond en geloof zijn de Japanse autoriteiten pas gerust over de bedoelingen van de zes mannen, nadat die de heiligenprenten en een Mariabeeld vertrapt hebben.

De uitvoerige maar helaas door taal- en spel fouten ontsierde inleiding van de beide historici geeft gedetailleerde informatie over het leven van de temperamentvolle Carolus Van der Haeghe. Het boek verlevendigt onze kennis omtrent het ronselen van soldaten en matrozen, de handelswijze van de VOC in Batavia en Nagasaki, plus de relatie met Manila. Het geeft een andere kijk op de avonturiers, en het besteedt voldoende aandacht

aan de anti-katholieke houding van Japan. Achterin kan de lezer scheepstermen, 'Spaanse' en zeventiende-eeuwse woorden verklaard vinden.

Voor leraren geschiedenis/maatschappijleer en voor de schoolbibliotheek is dit boek een aanwinst, al betwijfel ik of de scholieren zoveel doorzettingsvermogen hebben dat ze dit levensechte journaal helemaal zullen lezen. Het is echter niet verboden te snoepen en te genieten van enkele fragmenten uit het relaas van deze schuinsmarcheerder.

C. Fasseur, De Indologen. Ambtenaren voor de Oost 1825-1950, besproken door Hans Meijer.

De Leidse hoogleraar Fasseur heeft een bewonderenswaardige prestatie geleverd door een lezenswaardig boek te schrijven over een uiterst saai materie.

Centraal in zijn boek staat de discussie over de opleiding van de Nederlandse bestuursambtenaren in Nederlands-Indië en de daarmee samenhangende organisatorische problemen. Een uiterst belangrijk vraagstuk, daar de kwaliteit van het Nederlands koloniaal bestuur nauw samenhangt met het scholingsgehalte van de uitvoerende bestuurders, het korps Binnenlands Bestuur. Telkens als de opvattingen over de aard en de toekomst van de koloniale verhouding zich wijzigde, volgde er een nieuwe ronde van discussie om de scholing te verbeteren en meer aan te passen aan de nieuwe eisen van de tijd en aan die van de praktijk.

Fasseurs boek is in feite een aaneenschake-

Ambtenaren in functie: Gouverneur-Generaal Fock met Nederlandse ambtenaren ontvangen door de Soesoehoenan Pakoe Boewono van Solo (foto: Hein Buitenweg 1923).

ling van dergelijke ambtelijke vernieuwingsrapporten en tegenvoorstellen.

Tot halverwege de negentiende eeuw was het uiterst bedroevend gesteld met de kwaliteit van de Nederlandse bestuursambtenaar. De selectie liet veel te wensen over en vele BB-ers waren volstrekt incompetent voor de taak die hen te wachten stond. Zij waren veelal lieden die vanwege schulden of een bezoedelde reputatie gedwongen waren Nederland te ontvluchten en hun heil zochten in Indië.

Pas in 1842 kwam een eerste opleiding voor Indische ambtenaar van de grond in Delft. Het vormde weliswaar de eerste aanzet tot professionalisering, maar het rendement bleef gering. De opleiding voldeed in het geheel niet aan de vereisten door het gebrekkige onderwijsprogramma en de middelmatigheid van de studenten. Pas toen rond 1880 met de uitbouw van het formele koloniaal gezag over de gehele Indische archipel de ambtenaar steeds meer administratieve taken kreeg en de technische vaardigheden steeds meer door specialisten werden uitgevoerd, drong het tot Den Haag door dat er meer geld beschikbaar diende te komen voor een gedegener en professionelere bestuursopleiding.

Daarbij werd sterk gekeken naar het Britse voorbeeld.

Een aspect dat een steeds belangrijkere rol ging spelen in de opleidingsdiscussie was de vraag op welk niveau het onderwijs gestoeld moest zijn; op universitair of beroepsniveau. Na lang soebatten, kreeg de BB-opleiding in 1922 eindelijk de gewenste wetenschappelijke status. De bestuursambtenaar werd

voortaan als indoloog opgeleid aan de universiteit van Leiden om in 1925 een concurrent te krijgen aan de Universiteit Utrecht, waarna een ware scholenstrijd volgde tussen de ethisch georiënteerden in Leiden met de hoogleraren Snouck Hurgronje en Van Vollenhove als exponenten en de conservatieven aan de door het Nederlandse bedrijfsleven in Indië (Shell) gefinancierde 'petroleumfaculteit' van professor Gerretson in Utrecht.

Fasseur beschrijft al deze ontwikkelingen met verve. De personen die een hoofdrol spelen in zijn boek worden kleurrijk door hem beschreven. In zijn geheel eigen stijl lardeert hij zijn bevindingen met veel gevoel voor understatement, humor, bloemrijk proza, kwinkslagen en soms flinke uithalen die een verademing zijn in de toch wel erg taaie materie.

H.W. van den Doel, *De stille macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera, 1808-1942*, besproken door Hans Meijer.

De Leidse historicus Van den Doel is gepromoveerd op een onderwerp dat voortdurend verbazing oproept. Hoe is het mogelijk dat een zo kleine groep van Nederlandse ambtenaren in staat is geweest om zo lang de vele miljoenen Indonesiërs te besturen, zonder dat daar ooit verzet tegen is gerezen? Hij schetst een fascinerend beeld van een zichzelf tot elitekorps uitgeroepen bestuurdersgroep die als uitvoerders van het Nederlandse koloniaal beleid een hoofdrol speelden in de vorming van de koloniale staat en de koloniale hegemonie meer dan wie dan ook verpersoonlijkten. Zij waren het Nederlands gezag en hun denkbeelden over hoe het voormalige Nederlands-Indië tot ontwikkeling diende te worden gebracht, vormt de rode draad door de lijvige, goed geschreven dissertatie.

Het beeld dat naar voren komt is allesbehalve flatteus. Tot op heden bestaat van de Binnenlands Bestuurders (BB-ers) het door henzelf geschapen beeld van hardwerkende en van hoge idealen vervulde ambtenaren die als bringers van recht, welvaart en beschaving het welzijn van de Indonesische bevolking als enig doel hadden. Alles stond in het teken van de verheffing van de 'inlander', en hun prestaties om dat te bewerkstelligen vervulde henzelf en Nederland vol trots. De titel van een in 1941 uitgegeven boek over de prestaties van het Nederlandse bestuur in 'ons Indië' - *Daar werd iets grootsch verricht*

kleio

nummer 6/95
pagina's 24 en 25

- is veelzeggend. Want dat Indië Nederlands bezit was en nog lang zou moeten blijven, dat was een axioma voor het BB-korps. Zij konden zich niet voorstellen dat er ooit een tijd zou komen dat zij niet meer nodig zouden zijn. Zij beschouwden zichzelf als het cement van de koloniale samenleving, zonder hen zou het geheel als een kaartenhuis ineens storten en armoede en chaos de Indonesische bevolking ten deel vallen.

Aangezien de taak die men op zich had genomen nog lang niet klaar was, kon er geen sprake zijn van het noemen van een termijn waarop Indonesië op eigen benen zou kunnen staan.

Enig oog voor de nationalistische aspiraties van de Indonesiërs heeft men dan ook nooit gehad. Het bestaan ervan werd ontkend dan wel afgedaan als dagdromerij.

De discussie in hoeverre ook de inlandse bestuurders deel zouden moeten uitmaken van het BB werd door hen kortgesloten; Indonesiërs waren niet in staat tot goed bestuur. Alleen vervelende en minder belangrijke taken werden overgedragen aan de inheemse bestuurselite. Maar toetreding tot het BB, hoewel theoretisch mogelijk, dat zou een verkeerde precedent scheppen en het aanzien van de Europese BB-ambtenaren ondermijnen.

Van den Doel ontmaskert de BB'er genadeloos en laat, uitzonderingen daargelaten, een ambtenaar zien, zelfvoldaan, klein van geest, conservatief en zonder werkelijke interesse in hetgeen leefde onder de Indonesi-

sche bevolking. In feite waren de BB-ers verlicht despoten; alles voor het volk, maar niets door het volk.

De veronachtzaming van de opleiding van Indonesiërs en weigering om hen deel te laten nemen aan het bestuur had grote consequenties. In tegenstelling tot India, waar de Britten Indiërs in grote getale opnamen in het bestuursapparaat, bleef Indonesië verstoken van goed opgeleide bestuurders met als gevolg de dramatische neergang in economische en politiek-bestuurlijk opzicht na de soevereiniteitsoverdracht eind 1949.

J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project, besproken door Jan van Oudheusden.*

De omslag van het boek van J.A.A. van Doorn wordt gesierd door een tekening van Braakensiek van de Nederlandse Maagd die zich tooit met een kralensnoer in de vorm van de eilanden van de Gordel van Smaragd. 'Nederland's kostbaarste sieraad', met een mengeling van trots en naïveteit.

Nederlands-Indië staat de laatste tijd sterk in de belangstelling. De ophef over de visumverlening aan Poncke Princen gaf aan dat het koloniale verleden nog niet geheel verwerkt is. Bij oud-militairen leven nog veel trauma's. Waarom werd de breuk tussen het moederland en de kolonie niet voorzien? Waarom reageerde Nederland zo gewelddadig op het vrijheidsstreven van Indonesië?

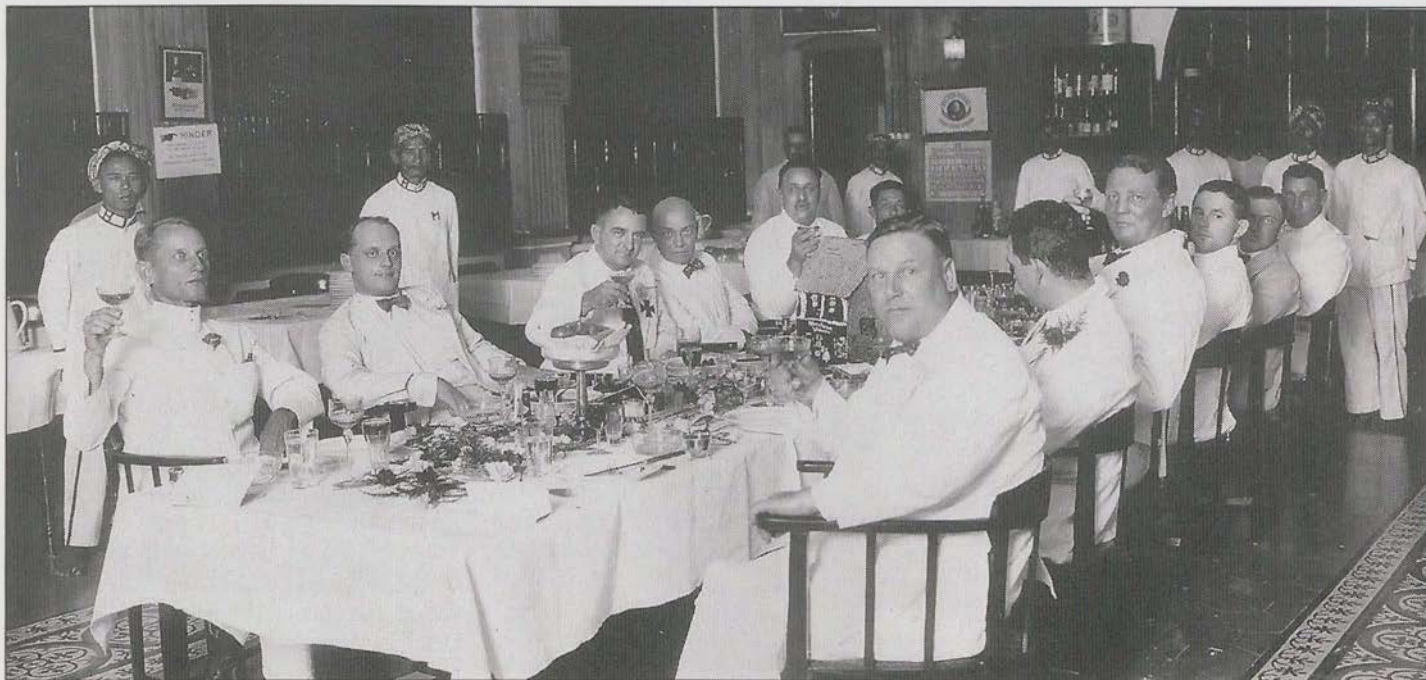
De emeritus-socioloog Van Doorn veronderstelt de feitelijke geschiedenis van Nederlands-Indië als bekend. Wat hij biedt is een analyse van de machtsverhoudingen in de kolonie. Nauwgezet en ijverig heeft Nederland in Indië een bestuursorganisatie opgebouwd. Enkele duizenden ambtenaren controleerden een land met vele tientallen miljoenen inwoners, die zich dat opperbeestuur lieten welgevallen.

Waarom, dat blijft een raadsel. Nederland was maar wat trots op al die bruggen, spoorwegen en irrigatiesystemen, zegeningen van de westerse beschaving.

Die zegeningen worden bij Van Doorn in perspectief geplaatst. In de Preanger in West-Java is eind vorige eeuw bijvoorbeeld door ondernemende Hollanders een aantal bloeiende theeplantages gesticht; maar Van Doorn rekent ons voor, dat daardoor de inheemse theeproduktie werd weggedrukt. Alles draaide om het welslagen van het koloniale 'project' dat echter op de Nederlandse tekentafels is uitgedacht. Aan de inlanders werd niets gevraagd. Die mochten blij zijn dat ze als koelies en plukkers een paar centjes per dag konden verdienen.

Inheemse adel werd ingeschakeld bij het bestuur, maar ondanks enkele vage toezeggingen werd nooit een serieus beleidsprogramma voor ontvoogding ontwikkeld.

De Pax Neerlandica heeft maar kort geduurd: nauwelijks een halve eeuw. Toen kwamen de Jappen en in 1945 was er plots die vervloekte *Republik Indonesia*, die natuurlijk

'Herendis' van planters op Sumatra.

Midden-Java, 30 juli 1947:
Nederlandse soldaten met
regimentshondje
(foto: Hugo Wilmar, uit
Zweers, 'Front Indië').

niet serieus werd genomen. Nederland kon zich eenvoudig niet voorstellen dat de Javanen zo ondankbaar zou zijn jegens de koloniale weldoener, om zijn lot te verbinden met de Japenvriend Soekarno.

In de traditie van de Atjeh-oorlog werden de ruim honderdduizend Nederlandse dienstplichtigen geïnstrueerd af te rekenen met 'rampokkers' en terroristen. Vergeefs! Dat het een debâcle werd lag niet zozeer aan falende personen maar aan verouderde beleidsconcepties. Van Mook bleef de paternalistische BB-ambtenaar en Spoor de traditionele KNIL-officier, om maar te zwijgen van KVP-diehard als Beel en Sassen.

Van Doorn biedt op dit alles een verhelderende visie, op basis van een massa gegevens uit vele bronnen.

Eén voorbeeld: de onveiligheid van de Nederlandse planters tussen 1945 en 1949 is af te lezen uit de bewapeningsinspanning; in 1947 wensten de planters nog met revolvers te worden uitgerust; in januari 1949 werden Mauser-karabijnen nodig geacht; even later wordt zelfs gedacht aan pantserwagens! Zo ver kwam het niet. Veel planters deden al zaken met Soekarno's TNI voordat Nederland eind 1949 het hoofd in de schoot legde. Zij meenden zo hun toekomst in Indonesië veilig te stellen. Dat zij in de loop der jaren vijftig door Soekarno's grillige beleid alsnog de wijk naar het moederland moesten nemen was tragisch.

Voor de geschiedenisdocent die 'Indië' op zijn program heeft staan vormt het boek van Van Doorn een waardevolle aanwinst bij de lesvoorbereiding.

Ant.P. de Graaff, *Notities van een soldaat. Het dagboek van soldaat A.A. van der Heiden, besproken door Jenneke de Jong.*

Ondanks de met oranje letters gekleurde voorkaft, waarop een gezonde Hollandse jongen met het geweer op de rug en een palmboom op de achtergrond moedig voortschrijdt, gaan de *Notities van een soldaat* niet over staaltjes heldenmoed en ook niet over vaderlandsliefde.

De Graaff, die in de periode 1945 - 1950 sergeant was in Indonesië, schrijft: 'De jongens, die destijds in Sapuran op Midden-Java 's nachts aan de rand van het ravijn op wacht waren, kijken nog automatisch in de struiken als ze in een bos lopen en zullen in een restaurant altijd voor 'rugdekking' zorgen'.

Zijn inleiding op het dagboek van soldaat Adrie van der Heiden sluit nauw aan op diens belevenissen, ook wat betreft de kritiek die hij uit tegenover de Nederlandse regering. Beiden zijn ervan overtuigd dat de Nederlandse regering van de zogenaamde bevrijding van de in augustus 1945 uitgeroepen republiek Indonesië in werkelijkheid een bezetting maakte om de verloren kolonie terug te winnen.

Adrie van der Heiden meldde zich vlak na de Tweede Wereldoorlog aan om, zoals hem was verteld, mensen uit de Jappenkampen te bevrijden en om de rust en orde, die door Soekarno en de zijnen zou zijn verstoord, te herstellen. Hij bericht op tamelijk onverbloemde wijze en soms wat onderkoeld (als er weer een kameraad sneuvelt, schrijft hij: 'De regering maakt met leedwezen bekend...') over de erbarmelijke leefsituatie waarin ze als soldaten verkeren: slecht eten, gebrek aan slaap, overnachtingen in lekke barakken, tropenkolder en de vrees in Polonia terecht te komen - een vakantieoord voor oververmoeide militairen. Zijn enige troost is post van het thuisfront en een jaarlijks kerstpakket met daarin ook praktische zaken als punaises en kleeerhaken, plus een portret van Hare Majesteit de Koningin.

De Graaff publiceerde al eerder, waaronder *De heren worden bedankt*, dat op de literatuurlijst van scholieren voorkomt. Van zijn hand zijn ook de treffende onderschriften bij foto's van soldaten in actie en oorlogsmonumenten. Bovendien heeft hij een medische korpsgeschiedenis als bijlage toegevoegd, met daarin gegevens over aantallen zieke, gesneuvelde of gedeserteerde militairen. Het enige wat er nog aan ontbreekt is een verklarende woordenlijst voor Indische,

Javaanse en Maleise begrippen als *mata-galap*, *kali*, *klemboe*, *djongossen*, *sawah's* en *klewangs*.

Overigens heeft De Graaff ook een bijdrage geleverd aan het dagboek zelf; in hoeverre is helaas onduidelijk. Hij vermeldt slechts: 'Het wordt gepubliceerd in de door mij bewerkte vorm'.

Of Van der Heiden een representatief beeld schetst van de militaire operatie in Indonesië kan ter discussie staan. Het lijkt erop, omdat hij meer dan eens in de wij-vorm schrijft: 'Er wordt heel wat afgekankerd', 'Niemand heeft aandacht voor de mooie omgeving' en 'We hebben niet de indruk dat de voorlichting/berichtgeving in Nederland erg reëel is'. Maar De Graaff gaat niet voorbij aan de verdeeldheid onder burgers en oud-militairen over de vraag of de Nederlandse regering van toen al dan niet verantwoord het leven van velen op het spel zette.

Om het belang van verbroedering met de voormalige 'vijand' te onderstrepen citeert hij in de epiloog een stuk tekst van professor J.A.A. van Doorn. Er staat in dat soldaten niet wraakzuchtig zijn, realistischer zijn in hun vijandbeeld dan het thuisfront en oorlog ervaren als mengsel van opwinding en beproeving. Van wraakzucht is in het boek van Van der Heiden en De Graaff inderdaad weinig sprake, maar een vijandbeeld ontbreekt eveneens, zoals ook het element 'op-

winding' afwezig is - tenzij je Van der Heiden's opwinding over het steeds uitgestelde verlof meerekent.

Ad van Liempt, Een mooi woord voor oorlog. Ruzie, roddel en achterdocht op weg naar de Indonesië-oorlog, besproken door Anna Kleijnen.

'De vrijwel unanieme mening is hier dat erop losgeslagen moet worden' bericht Piet Sanders, lid van de Nederlandse onderhandelingsdelegatie in 1947 vanuit Indonesië aan zijn vrouw. Sanders heeft gelijk gekregen. Hoewel Nederland inziet dat het niet om de in augustus 1945 uitgeroepen Republiek Indonesië heen kan, zijn er twee politionele acties nodig voordat Nederland afstand doet van zijn kolonie.

In *Een mooi woord voor oorlog* geeft Ad van Liempt een minutieuze reconstructie van de 25 dagen voorafgaand aan de eerste politionele actie (21 juli 1947). Hij doet dat aan de hand van de meest uiteenlopende bronnen: amice-briefjes van ministers, kranteberichten, dagboekantekeningen, telegrammen, kattedelletjes, kabinetsnotulen, oraties en interviews met nog levende ooggetuigen. Door deze bonte variatie weet Van Liempt de meest saaie en plechtstatige bronnen tot leven te wekken.

Het conflict is zeer ingewikkeld. Nota's worden onderhandelingsvoorstellen, onderhandelingen leiden tot ultimata, ultimata worden verlengd enzovoorts. Van Liempt raakt het spoor echter nergens bijster. De ontwikkelingen worden van dag tot dag beschreven. De ontknoping van het drama leest als een roman: een akkoord met de Republiek Indonesië wordt op het laatste moment getorpedeerd, waarmee de eerste politionele actie een feit is.

Figuren als de KVP-ers Romme en Beel, AR-man Bruins Slot, en gouverneur-generaal van Mook, door Van Liempt geschetst, blijven de lezer bij. Hetzelfde geldt voor zijn beschrijving van de Nederlandse pers in deze periode, zoals de oorlogszuchtige houding van *Trouw* en *Volkskrant* en de genuanceerde opstelling van *Het Parool*.

Van een twintigtal personen is een korte biografische schets met foto opgenomen en een aantal pagina's is gewijd aan een selectie van kranteberichten. Noten ontbreken, maar de uitgebreide bronnenbeschrijving maakt dit ruimschoots goed. Het boek verradt de achtergrond van Van Liempt als redactiechef van het actualiteitenprogramma *NOVA*. Hij heeft een iusterst zorgvuldige, geschreven documentaire gemaakt van een belangrijk moment in de Nederlandse geschiedenis.

Republikeinse militaire eenheid in Djocja (foto: Hugo Wilmar).

schap van een guerrilla-organisatie. Het waren *kabar angin*, verhalen zonder een kern van waarheid, maar waar iedereen in geloofde. De arrestanten werden gemarteld en van een eerlijk proces was geen sprake: Meijer laat zien dat hier geen verdachten terechtstonden maar Nederland omdat het weigerde Nieuw-Guinea aan Indonesië over te dragen.

In deze atmosfeer mislukten de besprekingen over het opheffen van de Unie, waarna Indonesië alsnog tot een eenzijdige opzegging van de Unie over ging.

Op 29 november 1957 behandelde de VN de zaak Nieuw-Guinea. Daaraan vooraf ging een anti-Nederlandse campagne in Indonesië. Nadat de VN zich tegen een overdracht van Nieuw-Guinea had uitgesproken, werden de Nederlandse bedrijven in Indonesië bezet en moesten de Nederlanders het land verlaten. Van teruggave van de bedrijven kon alleen sprake zijn als Nederland Nieuw-Guinea afstand. Toen de Nederlandse regering niet op deze chantagepoging inging, ging men tot nationalisatie van de Nederlandse bedrijven over. Spoedig daarna verbrak Indonesië de diplomatieke betrekkingen.

Pas nu begon het tot Nederland door te dringen dat Nieuw-Guinea een niet te winnen zaak was. Minister Luns kwam in 1961 met het voorstel Nieuw-Guinea onder bewind van de VN te plaatsen, een voorstel dat Indonesië verwierp. Als laatste middel greep Indonesië naar de gewelddadige confrontatie. De eerste aanval in januari 1962 was voor de VS aanleiding Nederland tot onderhandelen te dwingen. De VS waren niet bereid bondgenoot Nederland in het gewapende conflict te steunen. De regering ging overstag en op 15 augustus 1962 werd het verdrag tot overgave van Nieuw-Guinea aan Indonesië getekend.

Volgens Meijer heeft de neerwaartse spiraal in de diplomatieke betrekkingen in de twaalf beschreven jaren een aantal psychologische en binnenlandse politieke oorzaken. Nederland had moeite afstand te doen van zijn positie als koloniale mogendheid. Indonesië wilde zich vooral als onafhankelijk land presenteren en was 'allergisch' voor alles wat Nederlands was. Daarbij werd het verkrijgen van Nieuw-Guinea door Indonesië gebruikt als bindmiddel: de strijd om Nieuw-Guinea als middel tot natievorming.

Hans Meijer weet in duidelijke taal de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen te schetsen. De opzet, waarbij de hoofdstukken in kleine paragrafen worden onderverdeeld en het uitgebreide notenapparaat maken het geheel overzichtelijk en makkelijk

toegankelijk, zonder dat het wetenschappelijk niveau geweld wordt aangedaan. Het boek is dan ook zeker geschikt voor de hoogste klassen van het middelbaar onderwijs. Daarbij is hij erin geslaagd een op het eerste gezicht saai onderwerp zo te beschrijven dat het leest als een spannende roman.

Frans Glissenaar, *Voorheen Nederlands Indië. Een reis door de geschiedenis, besproken door Hubert Schrijnemakers*

In december 1994 - januari 1995 zond de AVRO een driedelige TV-serie uit, gemaakt door Jan Bosdriesz en Frans Glissenaar. Dit boek is ontstaan bij het maken van die documentaire. Dat is te zien aan de journalistieke vormgeving. Er zijn dertien hoofdstukken met elk een regio en/of een thema als uitgangspunt: de nootmuskaat van Banda; het kruidnagelmonopolie van de Molukken en de gedwongen verhuizingen van Ambonese KNIL-militairen naar Nederland; de onderwerping van Zuid-Sulawesi door de VOC respectievelijk de *Republik Indonesia* en het optreden van Westerling; Sumatra en de oliewinning tot en met de lotgevallen van de Pertamina, de Indonesische aardolie-maatschappij; de verovering van Bali en de massale rituele zelfdoding van Balinese vorstenhuizen; Bandung en de heren van de thee; Nieuw Guinea dat Irian Jaya werd, enzovoort. Maar er zijn ook hoofdstukken over het Indonesisch nationalisme, de vrijheidsoorlog na 1945, en over de toekomst van Indonesië na Soeharto.

Vanuit bepaalde plaatsen in het huidige Indonesië gaat de auteur terug in de geschiedenis, maar het geheel is ondanks de ondertitel geen reis door de geschiedenis. Pas in het laatste hoofdstuk bijvoorbeeld wordt de stichting van Batavia behandeld, terwijl al veel eerder de Republiek der Zuid-Molukken of de onderhandelingen in Linggadatji (1946) aan de orde zijn geweest.

Een chronologische volgorde is er dus alleen binnen elk hoofdstuk. Dit heeft het voordeel, dat elk hoofdstuk apart gelezen kan worden. Door de journalistieke werkwijze wordt bovendien elk verhaal tot in 1994 verteld, vaak met behulp van verslagen van ooggetuigen, die in de TV-serie voor de camera hun story vertelden. Glissenaar interviewde bijvoorbeeld Nasution, de vroegere minister van defensie die zo'n grote invloed had op de vorming van het Indonesische leger. Nasution vertelt over zijn ontsnapping tijdens de coup van 30 september 1965. Interviews zijn er ook met naar Ambon teruggekeerde Zuid-Molukkers en met Ne-

derlanders die in de 'politieacties' vochten. Ook de mate, waarin beide partijen daar geweld gebruikten, komt ter sprake. Heel persoonlijk wordt de auteur, als hij zijn vader, destijds sergeant, aan het woord laat.

Nergens gaat de schrijver diep, maar het boek is zeer leesbaar. Het kan dan ook goed gebruikt worden door leerlingen, die zich snel willen oriënteren in aspecten van de Nederlandse betrokkenheid bij Indonesië.

Bespreking van:

H.W. van den Doel, *De stille macht. Het Europese binnenlands bestuur op Java en Madoera, 1808-1942*
(Bert Bakker, Amsterdam 1994)
578 blz., f65,00

J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*
(Bert Bakker, Amsterdam 1994)
370 blz., f45,00

C. Fasseur, *De Indologen. Ambtenaren voor de Oost 1825-1950*
(Bert Bakker, Amsterdam 1994, tweede herziene druk) 552 blz., f60,00

F. Glissenaar, *Voorheen Nederlands Indië. Een reis door de geschiedenis* (Contact, Amsterdam 1994) 246 blz., f34,90
Ant. P de Graaff, *Notities van een soldaat. Het dagboek van soldaat A.A. van der Heiden* (Van Wijnen, Franeker 1994)
91 blz., f19,95

A. van Liempt, *Een mooi woord voor oorlog. Ruzie, roddel en achterdocht op weg naar de Indonesië-oorlog*
(SDU, Den Haag 1994)
289 blz., f 34,90

H. Meijer, *Den Haag-Djakarta, de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Het Spectrum, Utrecht 1994)
702 blz., f59,90

J. Parmentier en R. Laarhoven, *De avonturen van een VOC-soldaat. Het dagboek van Carolus Van der Haeghe 1699 - 1705* (Walburg Pers, Zutphen 1994)
208 blz., f49,50

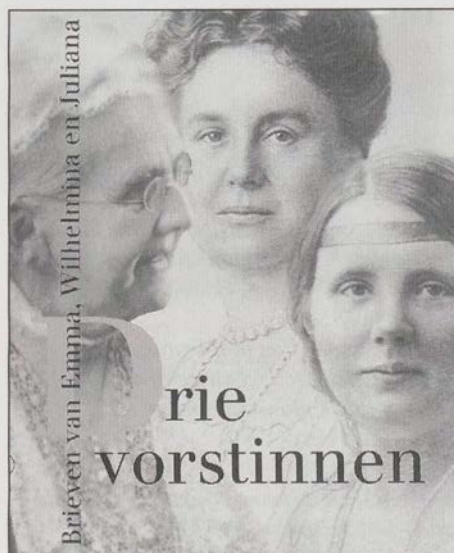
RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van KLEIO besproken.

Jan Vis heeft voor zijn proefschrift *Politieke kennis en politieke vorming* onderzoek gedaan naar de politieke kennis van docenten geschiedenis en maatschappijleer. Sommige resultaten zijn schokkend. De kennis over internationale politiek en politicologische begrippen is niet bijster hoog. Daarbij valt op dat de oudere docenten het beter doen dan de jongere. Enkele voorbeelden: slechts 32 procent van de docenten kon zeggen wat de afkorting CVSE betekende. Meer dan 93 procent wist niet wie de premier van Rusland was. En wat betreft staatsinrichting: Meer dan de helft van de ondervraagden moest het antwoord schuldig blijven op de vraag wie de voorzitter van de Raad van State is. (Wolters Noordhoff, 423 blz., f69,50 ISBN: 90 01 90995 7)

Ernest Gellner maakte enkele jaren geleden furore met zijn boek *Naties en nationalisme*. Nu is een ander werk van hem uit het Engels vertaald: *Rede en cultuur* (*Reason and Culture* uit 1992). Daarin bespreekt Gellner de opvattingen van onder anderen Descartes, Hume en Weber over de rede, en trekt hij vervolgens zijn eigen conclusies. (Wereldbibliotheek, 222 blz., f39,50. ISBN: 90 284 1691 9)

Welk voedsel verscheen er op een zondagavond in 1591 op het bord van een student in Franeker? En waarom at men in tal van streken rond 1900 's ochtends twee keer? Dit soort vragen komen aan bod in *Eenvoudig maar voedzaam* van Jozien Jobse-Van Putten. De auteur heeft onderzoek gedaan naar de dagelijkse maaltijd in Nederland, van 1300 tot heden. Ze besteedt onder meer aandacht aan de basisproducten, het eetgedrag en de regionale en sociale verschillen. Na een theoretische inleiding wordt met allerlei voorbeelden een beeld gegeven van een bepaalde periode. (Sun, 573 blz., f49,50. ISBN: 90 6168 427 7)

In *Uit de schaduw in 't grote licht* heeft Rudolf Dekker een aantal egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek bekeken met één speciaal doel: hij wilde weten hoe men in die tijd over kinderen dacht. Daarbij komen uiteenlopende vragen aan de orde. Hoe werden kinderen opgevoed, wat voor straffen kregen ze, wat was de relatie tussen

minnen en kinderen, en natuurlijk: hoe keek men tegen de school aan? (Wereldbibliotheek, 288 blz., f39,50. ISBN: 90 284 1680 3)

Berend van der Veen heeft zich beziggehouden met *Het Kollumer Oproer van 1797*. Het oproer was in eerste instantie een spontaan protest tegen de inschrijving voor de Nationale Burgerbewapening. Maar volgens de auteur was het meer dan dat: uiteindelijk bleek de opstand de laatste stuip trekking van het zelfstandige gewest Friesland. Van der Veen wil een beeld geven van de mensen achter de gebeurtenissen van de drie februari-dagen in 1797. (Skipper Publishing - eigen beheer) 178 blz., f35,00. ISBN: 90 802511 1 9)

In *Drie vorstinnen* zijn persoonlijke brieven bijeengebracht van Emma, Wilhelmina en Juliana. De brieven worden vooraf gegaan door korte inleidingen, die de documenten in een historisch kader plaatsen. Het boek komt voort uit de samenwerking van de privé-verzamelaar L. Romeyn en de historicus J. van Osta. Er zijn veel foto's en enkele tekeningen opgenomen. (De Arbeiderspers, 188 blz., f69,90. ISBN: 90 295 1388 8 1)

Willem Ruizendaal en Marian Conrads behandelen in *Nassau & Oranje* zeshonderd jaar geschiedenis van het vorstenhuis. Het begint bij Engelbert I, de eerste graaf van Nassau, en eindigt bij Willem Alexander. Het betreft hier korte biografieën van de belangrijkste mannen en vrouwen uit de familie. Bij elke biografie staat een tekening van de hoofdpersoon. (Tirion, 176 blz., f49,50. ISBN: 90 5121 548 7)

Lex Hermans geeft in *Bewust van andere lusten* een beeld van de homoseksualiteit in het Romeinse keizerrijk. Aan bod komen onder meer de manier waarop homoseksuelen in die tijd leefden en hoe hun 'subcultuur' eruit zag. Daarbij maakt de schrijver uitgebreid gebruik van citaten. (Wereldbibliotheek, 255 blz., f37,50. ISBN: 90 284 1681 1)

Ruud Slotboom

kleio

nummer 6/95
pagina's 30 en 31

R. Kuiper, *Herenmuiterij. Vernieuwing en sociaal conflict in de antirevolutionaire beweging 1871-1894* (J.J. Groen en Zoon, Leiden 1994) 100 blz., prijs f24,95.

In 1894 splitste de ARP zich in twee kamerclubs: één die onder leiding van Abraham Kuiper de officiële partij bleef vertegenwoordigen en een nieuwe club die zich rond A.F. de Savornin Lohman schaarde. De groep Lohman noemde zich al gauw 'vrije antirevolutionairen' ter onderscheiding van de oude fractie en ging later met enkele andere groeperingen samen in de Christelijk Historische Unie.

Aan de voorgeschiedenis van deze breuk heeft R. Kuiper, directeur van het Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte, een aparte studie gewijd. Over dit onderwerp is nog niet eerder een monografie verschenen en dat lijkt reden genoeg om Kuipers boek met belangstelling te lezen. De bedoeling van Kuipers boek is helder. Aan de splitsing binnen de ARP, schrijft hij, 'lagen persoonlijke, sociaal-culturele en religieuze verschillen ten grondslag die ik heb willen aangeven'. Van genoemde aspecten worden de sociaal-culturele verschillen het meest uitvoerig belicht.

Ontstaan en ontwikkeling van de ARP plaatst de auteur in het bredere perspectief van een zich ingrijpend veranderende samenleving. De industriële ontwikkeling, verstedelijking en democratisering deden bij de oude elite een gevoel van crisis ontwaken. Voor de kleine bovenlaag van adel en patriciaat was het niet langer vanzelfsprekend dat zij de politieke leiding had.

De antirevolutionaire kamerclub die in 1879 aantrad, kreeg al spoedig met deze realiteit te maken. De gekozen kamerleden behoorden allen tot de aristocratie en het patriciaat en hadden conservatieve sympathieën. Zij waren informele besluitvorming gewend en traden zoveel mogelijk onafhankelijk op. Regelmatig verschilden zij onderling van mening en dat kwam hun politieke slagkracht niet ten goede. Kuiper eiste van hen een duidelijke organisatie en partijdiscipline. Nadat eerder een poging om de behoudende antirevolutionaire kamerleden te binden was mislukt, kwam in 1879 een kamerclub tot stand waarin afspraken werden gemaakt en taken verdeeld. Het doel was eenheid in de partij, maar het is de vraag of alle partijgenoten dit ook begrepen. Verschillende conservatieve parlementsleden gingen akkoord met de oprichting van een kamerclub met de opmerking dat 'nauwere aaneensluiting'

geen beperking van de eigen zelfstandigheid moest betekenen.

In de jaren hierna bleek de ARP allerm minst als een eenheid te opereren. Over tal van onderwerpen liepen de meningen uiteen. Zo bleken sommige conservatieve antirevolutionairen geen voorstander van bijzonder onderwijs. Op andere terreinen, zoals de invoering van de dienstplicht, was het behoudende deel vrijwel *en bloc* tegen.

De spanningen binnen de partij liepen hoog op tijdens het kabinet-Mackay (1888-1891). Dit eerste christelijke kabinet kreeg van Kuiper herhaaldelijk het verwijt dat het niet naar antirevolutionaire beginselen regeerde. De Savornin Lohman, die in 1890 tot het kabinet was toegetreden, nam Kuiper deze kille opstelling kwalijk.

Tot ongenoegen van de aristocratische leden van de partij ging Kuiper in het begin van de jaren negentig de ARP steeds sterker identificeren met de trouwe achterban van *kleine luyden*. Hij erkende het belang van het sociale vraagstuk en schoof op in democratische richting. Met deze handelwijze werden de tegenstellingen in antirevolutionaire kring wel haast onoverbrugbaar.

De partij brak uiteindelijk naar aanleiding van de kieswet van Tak van Poortvliet. Terwijl Kuiper zich voor kiesrechtuitbreiding uitsprak, bleven de aristocraten mordicus tegen. Bij de stembusstrijd van 1894 bleek de ARP in volslagen verwarring. Toen na de verkiezingen bleek dat Kuiper zelf in de Kamer zitting nam, besloten De Savornin Lohman en de zijnen tot oprichting van een eigen kamerclub. De splitsing binnen de ARP was daarmee een feit.

De auteur accentueert de grote sociale en culturele tegenstellingen in de ARP. Hoewel deze benadering niet nieuw is, wordt zij wel consequent uitgewerkt. Dat is ook de kracht van dit boek. Nog niet eerder zag ik de aristocratische oppositie tegen het politieke optreden van Kuiper zo duidelijk beschreven. In dit verband zijn met name de passages over de rol van de Gelderse en Utrechtse landadel de moeite waard.

De politieke conflicten tussen Kuiper en Lohman worden nauwkeurig besproken. Aan hun persoonlijke en religieuze verschillen besteedt de auteur echter nauwelijks aandacht. Over Kuiper en Lohman komt de lezer niet veel meer te weten dan dat de eerste dirigistisch optrad en de laatste driftig was. Hoe complex hun relatie in feite was, kan men lezen in de prachtige studie van Stellingwerff, *Kuiper en de VU*.

Dat de auteur bovendien de religieuze verschillen van opvatting tussen Kuiper en Lohman niet behandeld, is jammer. Zoals be-

kend vond Kuiper dat de goddelijke ordonantiën direct het regeringsbeleid moesten beïnvloeden en stond hij een actieve calvinistische staatskunde voor. Deze visie botste met Lohmans opvattingen, die het evangelie in veel algemenere zin als richtsnoer voor de politiek handelen beschouwde.

Zo beschouwd lijkt de nadruk op sociaal-culturele achtergronden tevens de zwakte van dit boek. Voor een goed begrip van de breuk in 1894 dienen immers de persoonlijke en religieuze tegenstellingen mee gewogen te worden. Politiek is niet alleen een sociologisch proces, ook andere factoren spelen een rol.

Deze kritiek laat onverlet dat Kuiper een inspirerende studie heeft geschreven. Hij haalt schitterende citaten aan die de crisis binnen de ARP treffend illustreren. Wat te denken van deze uitspraak van Kuiper, gedateerd 3 maart 1891, over de aristocratische heren in de kamerclub: 'liever sta ik met enkele trouwe broeders in den lande alleen, dan in een zulk een gedwongen en gewrongen positie nog langer mijn karakter te bederven?' E. Mos

POLITIEK EN WAARDEN

Maarten Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld, Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990* (SDU, Den Haag 1994) 277 blz., prijs f34,50.

Kuitenbrouwers *De ontdekking van de Derde Wereld* gaat over de ontwikkeling van het inzicht dat er een Derde Wereld bestaat en het daarmee verbonden tiers-mondisme, de opvatting dat die Derde Wereld een eigen weg heeft te gaan.

In de inleiding schetst Kuitenbrouwer het ontstaan van het door de Franse demograaf Sauvy in 1952 gelanceerde begrip Derde Wereld. Het daarvan afgeleide zogenaamde tiers-mondisme bood Azië, Afrika en Latijns-Amerika een eigen 'derde weg' tussen kapitalistische uitbuiting en stalinistische terreur.

Veertig jaar later blijkt van het tiers-mondisme weinig terecht gekomen. Pogingen om door middel van socialistische revoluties en selfreliance een einde te maken aan de afhankelijkheidsrelatie met het kapitalistische Westen mislukten (maoïstische China, Nicaragua). Het meer reformistische streven de onderontwikkeling op te heffen door middel van een verbetering van de ruilvoet, verhoging van de ontwikkelingshulp en een staatsgeleide industrialisatie leidden tot economische ontwrichting en chaos (Tanzania,

India). Gemeten aan de resultaten werd nog het meeste succes geboekt met het liberale ontwikkelingsmodel (Zuid-Korea, Taiwan, Hongkong en Singapore).

In vergelijking tot andere landen speelde in het Nederlandse regeringsbeleid het tiers-mondisme lang een overheersende rol. Kuitenbrouwer spreekt met betrekking tot de Nederlandse zorg ten aanzien van Tanzania wel van 'Tanzanitus'.

De overheersende rol van het tiers-mondisme verklaart hij vooral uit de veranderingen die optraden in het Nederlandse waardenpatroon na de Tweede Wereldoorlog. Verantwoordelijk voor de beeldvorming en het beleid was in eerste plaats de verwerking van de Duitse bezetting. De pro-Israël en anti-apartheidsstandpunten van naoorlogse kabinetten laten zich voor een belangrijk deel uit deze bezetting verklaren. Het trauma van de dekolonisatie droeg er verder toe bij dat het eerste ministerschap voor ontwikkelingszaken van Pronk tijdens de jaren zeventig in het teken van 'schuld en boete' ten aanzien van het koloniale verleden stond. Tenslotte speelden de conjunctuur van de Koude Oorlog, de groeiende welvaart, de secularisatie en de opkomst van de massamedia een rol van betekenis.

Kuitenbrouwers *De ontdekking van de Derde Wereld* behandelt in een aantal overzichtelijke thema's de beeldvorming en het beleid ten aanzien van ondermeer de koloniale erfenis, het radicale engagement met Vietnam, China en Cuba en de bijzondere banden met het Midden-Oosten en Zuidelijk Afrika. Helaas is het boek soms wat opsommerig en valt het regelmatig in herhalingen.

Voor het geschiedenisonderwijs is het boek van geringe betekenis.

René A.F. Veldkamp

DE LITERAIRE NEERSLAG VAN HET IMPERIALISME

**Edward W.Said, *Cultuur en imperialisme*.
Vertaald door Luud Dorresteyn (Uitgeverij
Atlas, Amsterdam/Antwerpen), 439 blz., prijs
f65.**

Dit omvangrijke boek van de ook in ons land niet onbekende Amerikaans-Arabisch auteur is indrukwekkend door de erin geëtaleerde eruditie, en hiermee laat Said zich ook kennen als de internationale cultuurmandarijn die hij ongetwijfeld is gezien de lange lijst van de universiteiten waar hij zijn gastcolleges gaf en de grootheden en tijdschriften aan wie hij dank is verschuldigd

(p.27/28) - en dit alles moet een criticus nederig stemmen.

Desondanks wil of durf ik op te merken, dat het belang van alle overwegingen en speculaties die zo dicht gezaaid zijn in dit boek, voor veel Nederlandse lezers beperkt moet worden door hun onbekendheid met niet alleen de grote auteurs wier werk hier de hoofdschotel vormt (zoals Austen, Camus, Conrad, Fanon, Forster en Thackeray), maar ook van de vele deskundigen wier naam terloops valt - in zinsneden als: 'Wie *The Passions and the Interests* van Albert O Hirschman heeft gelezen, zal zich het intellectuele debat dat de Europese economische expansie begeleidde herinneren...' (233). Of: 'Dit is het literaire equivalent, in de enigszins zelfgenoegzame woorden van Eric Wolf, van 'mensen zonder geschiedenis'...' (97); en toevallig ken en bezit ik dit mooie boek (*Europe and the people without history*) en weet ik dat hier geen sprake is van een dergelijke zelfgenoegzaamheid.

Wolf gaat trouwens terug tot de late middeleeuwen, terwijl Said zich beperkt tot de laat-imperialistische beschaving van de 19e en 20e eeuw. Problematisch is ook dat hij in al zijn briljante beschouwingen over een aantal literaire meesterwerken - Franse en Engelse - de hamvraag omzijlt, hoe 'typisch' deze literatuur nu eigenlijk is voor de Europees-koloniale mentaliteit die zich hierin weerspiegelt. En als hij daarnaast andere bronnen zou aanboren (zoals bijvoorbeeld de jeugdliteratuur) of die van andere landen, zoals van ons eigen land, zou hij, wie weet, wel eens tot heel andere conclusies kunnen komen. Bovendien overschat hij, lijkt mij, de betekenis van Conrads *Heart of Darkness* (dat als eerste op de snijtafel komt), en valt bij zijn uitgebreide exegese van Jane Austens *Mansfield Park* (van 1814; p. 119-134) te bedenken dat deze grote romaniëre nu eenmaal geïnteresseerd was in menselijke relaties en niet in politieke of koloniale ontwikkelingen. Haar veel beroemdere *Pride and Prejudice* speelt zich, evenals haar eigen leven, af in de tijd van Napoleon; maar die grote man interesseerde haar kennelijk voor geen penny.

Het zou echter, nogmaals, interessant zijn te overwegen wat Said naar aanleiding van onze eigen koloniale literatuur te zeggen zou hebben, te beginnen met *Max Havelaar*.

In het vierde en laatste hoofdstuk zet Said zich kritisch en polemisch af tegen een Amerikaanse zelfgenoegzaamheid en bekrompenheid, zeker wat het Midden-Oosten en de Arabische wereld betreft. Dit is te begrijpen gezien zijn eigen achtergronden en de onmiskenbare beperkingen en kwade kanten

kleio

nummer 6/95
pagina's 32 en 33

van die politiek. Niettemin zou enige verwijzing naar de miserabele rol die de gewezen Sovjet-Unie in dit gebied speelde, het oordeel iets genuanceerd hebben.

Tot besluit: een rijk en stimulerend boek wat alle overwegingen en verwijzingen betreft, maar waarvoor men wel de tijd moet nemen, al was het maar om ook nog eens de boeken te gaan lezen waarnaar wordt verwezen.

E.M.Janssen Perio

KERK EN ONDERWIJS

J.P.A. van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970.* (KDC/KSC, Nijmegen 1994) 407 blz., prijs f60,00.

Wie enigszins op de hoogte is van de geschiedenis van katholiek Nederland gedurende de laatste twee eeuwen, weet dat bij de opbouw van het katholiek onderwijs broedercongregaties een belangrijke rol hebben vervuld. Er ontbrak evenwel een studie over dit onderwerp. Het proefschrift van Van Vugt voorziet in deze lacune. Zijn onderzoek gaat over de opkomst, de bloei en de neergang van vijf broedercongregaties, de Broeders van Maastricht (1840), de Broeders van Oudenbosch (1840), de Fraters van Tilburg (1844), de Broeders van Huijbergen (1854) en de Fraters van Utrecht (1873). (Er is geen wezenlijk verschil tussen broeders en fraters.)

De keuze van deze vijf congregaties wordt bepaald door het feit dat zij als onderwijscongregaties een belangrijke rol hebben gespeeld binnen de katholieke beweging, en in het bijzonder binnen de schoolstrijd.

De katholieke beweging was rond 1800 ontstaan. In de 19e eeuw voer zij steeds meer op het kompas van het ultramontanisme. De beweging wilde alle aspecten van het leven doordrenken met het godsdienstige om zich te weer te stellen tegen de veranderingen van de moderne maatschappij. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog viel de katholieke beweging uit elkaar: de moderne maatschappij werd steeds minder als een bedreiging ervaren.

De studie richt zich vooral op het beleid met betrekking tot de werkzaamheden van de broedercongregaties. Daardoor komen andere aspecten van het leven van de broeders nauwelijks ter sprake.

Het werk van de broeders was aanvankelijk bescheiden van omvang. De congregaties werden opgericht door priesters en bis-

schoppen die over te weinig personeel beschikten voor de uitoefening van hun pastorale taak. Broeders genoten voor dit werk de voorkeur boven gewone leken, want zij waren goedkoop, religieus gemotiveerd en bovendien had de geestelijkheid meer greep op hen. Ook waren zij een garantie voor continuïteit van het werk.

De bijzondere aandacht ging uit naar de armen. Het sociale motief stond dus voorop. In de tweede helft van de 19e eeuw raakte dat motief meer op de achtergrond door het katholieke motief.

Binnen de katholieke beweging, waarin de clerus de lakens uitdeelde, was men ervan overtuigd, dat het beter was voor de katholieke zaak, wanneer men over eigen scholen kon beschikken. Deze taakverandering bracht voor de broeders wel de nodige problemen met zich mee, want er moesten veel meer vakbekwame onderwijzers worden opgeleid. Deze problemen was men rond 1900 de baas. De onderwijsdeskundigheid van de broeders nam toe en hun aanzien steeg. Tot die tijd golden zij slechts vanwege hun religieuze motivatie als een betere soort leken. Na de onderwijspacificatie kwamen er ook meer leke-onderwijzers op de RK-scholen. Hoewel de behoefte aan broeders voor het katholiek onderwijs minder was geworden, waren ze niet overbodig: het katholiek lager onderwijs profiteerde van hun deskundigheid op pedagogisch en organisatorisch gebied. Daarnaast onderscheidden zij zich door veel aandacht te besteden aan de godsdienstige opvoeding. De missie vormde daarbij een belangrijk aanknopingspunt.

Toen na WO II de ontzuiling toesloeg en daarmee het katholiek motief aan kracht inboette, werd de positie van de broeders steeds moeilijker. Langzaam maar zeker trokken zij zich terug uit het onderwijs. Rond 1970 was deze beweging voltooid.

Nieuw werk was er niet direct voorhanden. Ondanks deze diepgaande crisis zaten de broeders niet bij de pakken neer. Taken op kerkelijk en sociaal gebied die weinig spectaculair waren en weinig aandacht kregen, werden aangepakt. Daarnaast richtten zij zich op de Derde Wereld. Zo keerde het oorspronkelijke sociale motief van hun werk weer terug.

De studie van Van Vugt, die prettig leesbaar is, laat zien hoe religieus geïnspireerde mensen, zich groepeerend rond oude kloosterdealen, gehoor gaven aan de oproep van de Kerk zich via het onderwijs in te zetten voor de verheffing van katholiek Nederland en hoe ze na hun taak volbracht te hebben op

zoek gingen naar nieuwe taken in een veranderde maatschappij.

Vanuit de onderwijsactiviteiten van de broeders krijgt men meer achtergrondinformatie over de gevolgde strategie om het katholiek onderwijs van de grond te krijgen. Daarbij komt ook naar voren, dat in het zuiden anders tegen de noodzaak van katholiek onderwijs werd aangekeken dan in het noorden. De openbare scholen in het katholieke zuiden vormden tot 1900 nauwelijks een probleem: ze werden vrijwel uitsluitend bemand door katholieke onderwijzers.

De studie van Van Vugt toont aan dat de broeders belangrijk werk hebben verricht bij de totstandkoming van het katholiek onderwijs. Daarmee hebben zij meegeholpen aan het ontstaan van een katholieke subcultuur, waardoor het katholieke volksdeel van Nederland zich kon ontplooiën.

G.J. van Veen

Annelies van Heijst, Marjet Derks (red.), *Terra Incognita. Historisch onderzoek naar catholicisme en vrouwelijkheid* (Kok Agora, Kampen 1994) 210 blz., prijs f35,00.

In deze bundel staat, aldus de samenstellers in de inleiding, het aandachtsveld van godsvrucht en 'gender' centraal ('gender' in plaats van sexe om de niet-biologische verschillen tussen man en vrouw aan te duiden): godsvrucht wordt in samenhang gezien met invullingen van vrouwelijkheid en mannelijkheid; de nadruk ligt op het catholicisme.

De titel van de bundel, *Terra incognita*, wijst op het tot voor kort onbekende terrein, d.w.z. de 'afwezigheid' van vrouwen in de geschiedenis, die geleid heeft tot de ontwikkeling van vrouwenstudies. Derks en Van Heijst geven aan dat het begrip 'incognita' al grotendeels achterhaald is en dat beter van een mijneveld gesproken kan worden: het onderzoeksveld ligt bezaaid met stereotiepe beelden. Zij stellen voorts, dat behalve binnen de feministische theologie de thematiek van godsvrucht en gender (met instemming wordt G. Bock geciteerd: '... religiegeschiedenis is onbegrijpelijk als die sekseneutraal wordt beschreven', p. 24) in feite opnieuw ontdekt moet worden. Het theoretische concept 'double voiced' lijkt hun goed bruikbaar; zo kan de dynamiek verklaard worden waarmee vrouwen zich in de heersende cultuur invoegden en ook wegen zochten om dat niet te doen.

Vervolgens wordt in een zestal artikelen aandacht besteed aan de rol die vrouwen binnen de (katholieke) godsdienst gespeeld hebben.

Het zou te ver voeren ze alle te noemen, ik kies er twee uit.

Allereerst het zeer goed geschreven artikel over Catharina Alberdingk Thijm van Marjet Derks. Schrijfster stelt vast dat in het onderzoek naar de verzuiling vrouwen als object van onderzoek vrijwel afwezig zijn; als biografische hoofdpersoon zijn ze volstrekt 'terra incognita'. En juist dit soort onderzoek zou antwoord kunnen geven op de vraag hoe individuele vrouwen invulling gaven aan hun vrouwelijkheid en geloofsidentiteit. Een biografische schets van deze katholieke schrijfster en sociaal werkster dient ter (voorlopige) beantwoording van deze vraag. Centraal staat daarbij de beeldvorming waarin aspecten rond gender en Catharina's religieuze identiteit naar voren komen (114). De schrijfster pleit ervoor om vooral Catharina's eigen werk als bron te gebruiken, omdat daar immers het beste haar opvattingen over godsdienstigheid en vrouwelijkheid naar voren komen. Zo zien we haar als een complexe persoonlijkheid waarin 'traditionele katholieke ideaalbeelden van vrouwelijke zelfopoffering en devotie en moderne emancipatoire noties van zelfverwerkelijking' samenkomen (128).

Aardig is ook het artikel van José Eijt over de pionierende rol van vrouwelijke religieuzen in het bijzonder onderwijs, c.q. de zorg voor zwakzinnige meisjes. De 'zusters van de Choorstraat' (zusters van liefde onder de benaming Dochters van Maria en Jozef gevestigd te 's Hertogenbosch) begaven zich hiermee op tamelijk nieuw terrein; de behoefte aan buitengewoon onderwijs werd voordien niet zo gevoeld omdat verschillende congregaties zich al uit naastenliefde met zwakzinnigen bezighielden. Deze voortrekkersrol van het onderwijsinternaat van de zusters werd ook duidelijk uit de voorbeeldfunctie die hun instituut in binnen- en buitenland had.

In godsdienstig-zedelijke vorming stond het meisje als kind van God centraal, haar vrouwelijkheid moest tot uitdrukking komen in schoonheid, zorgzaamheid, gehoorzaamheid en dienstbaarheid. De zorg voor deze zwakzinnige meisjes betekende voor de zusters een grote zelfopoffering, een beroep op eigen vrouwelijkheid en de mogelijkheid tot intellectuele ontplooiing (172).

We hebben in deze bescheiden bundel een aantal aardige artikelen, die voor de schoolsituatie m.i. goed bruikbaar zijn voor projectonderwijs of het voorbereiden van werkstukken of scripties.

P. Bange

INDIANEN

Billy Yenne & Susan Garrat, Noord Amerikaanse Indianen (Ars Scribendi, Harmelen 1994) 192 blz., prijs f49,50.

"Ik wil weten wat jullie hier op deze weg doen. Jullie jagen alle bizonen weg. Ik wil hier jagen op deze plek. Ik wil dat jullie omkeren en weggaan. Als jullie dat niet doen, zal ik met jullie vechten. Ik wil dat jullie achterlaten wat jullie hier hebben, en dat jullie weggaan van deze plek. Ik ben jullie vriend."
(Sitting Bull)

Dit is een van de getuigenissen van verdriet en frustratie van de Indianen die voorkomen in dit groot formaat boek over Noord Amerikaanse Indianen. De kleurenreproducties van schilderijen, de zwart-wit-foto's van de zeltogende Indianenculturen van de Midwest omstreeks 1890, de vele kaartjes en foto's van gebruiksvoorwerpen en kunstproducten maken dit boek tot een lust voor het oog.

In negen hoofdstukken worden de Indianenculturen in evenzovele regio's van Noord-Amerika behandeld, vanaf de bewoners van het gebied rond de poolcirkel tot en met de Pueblo-Indianen van het Zuid-Westen. De opbouw van elk hoofdstukje is chronologisch en begint doorgaans in precolumbiatische tijden om de lijn naar het heden door te trekken. Het nadeel van die opbouw is, dat de lezer hetzelfde verhaal meer dan eens voorgeschoteld krijgt, en er nogal wat dubblures in de tekst zitten. Zo wordt de 'Indian Removal Act' van 1830 verschillende malen uitgelegd.

Met de illustraties springen de samenstellers - net als met de tekst - nogal eens van de achttiende naar de twintigste eeuw en weer terug. Die teksten zijn in het algemeen zo summier, en de illustraties zo overdadig, dat je soms tien bladzijden verder moet zoeken naar het vervolg van het verhaal.

De teksten concentreren zich om de gebruiken en opvattingen van de Indianen stammen uit de tijd voor de confrontatie met de blanken. Die confrontatie alsmede de ondergang van de Indianen wordt plichtmatig behandeld. Over Little Big Horn en over Wounded Knee komt de lezer echt niet meer te weten dan hetgeen er in elk handboek over de geschiedenis van de Verenigde Staten over te vinden is.

De vertalers waren blijkbaar niet ingewijd in de Amerikaanse geschiedenis: Eli Whitney's beroemde uitvinding van de cotton gin heet hier - leuk maar waar - ... 'katoenjenever'! De wisselwerking tussen de foto's en de tekst is ook niet optimaal.

kleio

nummer 6/95
pagina's 34 en 35

Ondanks deze bezwaren houdt het boek zijn waarde, maar dan wel voornamelijk als kijkboek. De illustraties zijn goed bruikbaar in de klassesituatie. Met name ook de vele foto's van nog resterende Indianenculturen, gesitueerd in oogverblindende landschappen van het Zuid-Westen, zijn fraai. Bovendien zijn de uitspraken zoals die van Sitting Bull zeer goed als primaire bron in de les te benutten.

Docenten met een vooruitziende blik naar 1996 en 1997 (CSE-onderwerp Amerika 1787-1914) kunnen hun boeken aankoopbeleid nu gaan afstemmen op de Nieuwe Wereld. Daar maken de Indianen onlosmakelijk deel van uit.

Jan van Oudheusden

OUDHEID

Minucius Felix, *Octavius*. Vertaling, inleiding en aantekeningen door Tjitte H. Janssen (Boom, Amsterdam 1994) 169 blz., prijs f32,50.

Na *Zeus' Tragische rol* van Lucianus (door uw recensent onlangs in deze rubriek besproken) heeft Tjitte Janssen wederom een vertaling (ditmaal uit het Latijn) het licht doen zien van een werk met een enigszins vergelijkbare godsdienst-filosofische thematiek: de *Octavius* van Marcus Minucius Felix, een Christelijk-apologetisch geschrift waarin de auteur als scheidsrechter optreedt tussen - letterlijk: gezeten (en interveniërend) tussen - twee van zijn vrienden, Caecilius Natalis en Octavius Ianuarius, die op het strand van Ostia ieder een pleidooi houden voor respectievelijk de traditionele antieke staatsgodsdienst en het Christendom.

Het geschrift is waarachtig apologetisch (en als zodanig een historisch waardevol document) als een oprechte verdediging tegen de malicieuze lasterpraat die toentertijd over Christengemeenten de ronde deed; daarnaast schuwt Octavius de tegenaanval niet: zo betoogt hij dat het Imperium Romanum eerder in tempelroof dan in godenverering geworteld is, en dat de klassieke mythologie op de keper beschouwd onzin is. Voor zijn Godsbewijs zet Octavius vele analogieredeneringen *a minore* op: zoals een opgeruimd huis de hand van de meester verraadt, zo wijst de volmaakte orde der kosmos op de goddelijke voorzienigheid. Bovendien dicht Octavius de kloof tussen poly- en monotheïsme door verscheidene antieke filosofen wat hun godsbeeld, verwachting van het einde der tijden en hiernamaalsvoorstelling betreft te beschouwen als Christenen *avant la lettre*.

In aanmerking genomen dat zowel de auteur als de titelfiguur bekeerlingen zijn, behoeft het welhaast geen betoog dat Caecilius aan het slot hun voorbeeld volgt; de ontknoping is zodoende een ideaal-retorische apotheose: de Christen wint het debat, de niet-Christen het geloof.

In de inleiding wordt summier ingegaan op twee hete hangijzers: de opvallend ondergeschikte rol van de Christusfiguur in Octavius' argumentatie en (daarmee samenhangend) de exacte verhouding van de *Octavius* tot Tertullianus' *Apologeticum* (Anno Domini 197). Geen gewag wordt gemaakt van de curieuze overleveringsgeschiedenis van het onderhavige geschrift, dat zowel in de negende-eeuwse *codex unicus* als in de *editio princeps* (1543) is toegevoegd aan de zeven boeken van Arnobius' *Adversus gentes* - "waarschijnlijk tengevolge van een verwarring tussen Octavius en 'Octavus'" (Damsté). Janssen besluit zijn inleiding met een (niet glashelder) overzicht van de opbouw. De vertaling wordt gevolgd door uitvoerige (en broodnodige) aantekeningen ter verklaring van de talloze exempla waarmee beider betogen geadstrueerd zijn. Twee appendices bevatten vertalingen van Theophrastus' *Karakterschets van de bijgelovige* en van een passus uit Cicero's *De natura deorum* waaraan Minucius Felix schatplichtig geweest is, alsmede een verhandeling over betekenisontwikkeling en etymologie van de begrippen *superstitio* (bijgeloof) en *religio* (geloof), waar echter *religare* ontbreekt.

Na een uitgebreide namenlijst volgt tenslotte een beknopte bibliografie, waar een verwijzing naar Quastens *Patrology* (II 155-163, met exhaustieve literatuuropgave) en een vermelding van de eerdere Nederlandse vertalingen, van de hand van Meyboom (Leiden 1929) en Damsté (Amsterdam 1936), toch wel op hun plaats geweest zouden zijn. Juxtapositie leert echter dat Janssens vertaling ontegenzeggelijk frisser en (uiteraard) eigentijdser is, al lijkt de laatste correctie niet met de vereiste zorgvuldigheid geschied; anders waren evidente fouten tegen het Nederlands als "rijgden", "onbetekend" en "voorgezegd" (in plaats van *voorzegd*) er niet in blijven staan.

Gert-Jan van Dijk

HUGENOTEN

Albert Martin Steffe, *De Hugenoten: tragiek en lijden omwille van een eigen geloof* (Tirion, Baarn 1994) 473 blz., prijs f49,50.

In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw werd de Franse Hervorming in bloed gesmoord door een Rooms-Katholieke Kerk die uitsluitend gemotiveerd werd door machtswellust. Zo beschrijft Albert Martin Steffe het althans in zijn tegenvallende boek *De Hugenoten*. Het falen der Hervorming was te wijten aan het ontbreken van een Franse Maarten Luther lijkt de auteur in zijn inleiding te willen zeggen.

Het eerste hoofdstuk beschrijft de lotgevallen van de in de dertiende eeuw uitgeroeide Albigenen en van de Waldenzen, een in de twaalfde eeuw ontstane sekte die in enkele Frans-Italiaanse Alpen dalen tot op de huidige dag heeft weten te overleven, ondanks herhaalde pogingen van de hertogen van Savoye om hen te vernietigen. Vervolgens komen in dit hoofdstuk aan de orde de twaalfde-eeuwse theoloog Abélard, het Jansenisme, een stroming binen het zeventiende-eeuwse Franse katholicisme, en Calvijn en diens voorlopers.

De volgende twee hoofdstukken beginnen met een chronologisch overzicht van de zestiende resp. de zeventiende eeuw. Verder bevatten zij schetsen van het leven van admiraal de Coligny (waarin een andere lezing van sommige gebeurtenissen wordt gegeven dan in het chronologisch overzicht) en koning Hendrik IV, een uitgebreide bespreking van het edict van Nantes en van het lijden der Hugenoten voor en na de herroeping van dat edict door Lodewijk XIV, de opstand van de Camisards in de Cevennen kort na 1700 en enige, doch bepaald niet alle, achtergronden. Over bijvoorbeeld de sociale herkomst van de Hugenoten komt de lezer niets te weten. De auteur gaat verder nog in op Hugenootse ballingen in Brandenburg en Stockholm (dus niet die in bijvoorbeeld Nederland of Zwitserland), het voortleven van het Franse protestantisme in de achttiende eeuw en na de godsdienstvrijheid van de Revolutie en de connectie tussen de Camisards en de Maquisards in de Tweede Wereldoorlog. Het boek sluit af met nog maar eens een chronologisch overzicht.

Het boek gaat vooral over vervolgingen. Zo komt de auteur niet minder dan driemaal terug op Marie Durand die in de achttiende eeuw 37 jaar opgesloten zat omdat ze weigerde katholiek te worden. Men zou kunnen vermoeden dat in de loop van de gods-

dienstoorlogen de Hugenoten zelf ook niet altijd heilige boontjes waren, maar in dit boek maken alleen katholieken zich schuldig aan wreedheden.

Steffe heeft ook moeite om de grote lijn van zijn verhaal vast te houden. Hij verzandt vrij snel in een onverteerbare rijstebrij van ge-

beurtenissen waarin de ene veldslag wordt gevolgd door het andere vredesverdrag of de ene vervolging door de andere moordpartij. Ook wil de auteur de wijdere geschiedenis wel eens vergeten. Zo staat in het gedeelte over de Waldenzen dat het hertogdom Savoye in 1536 voorgoed verdween om

in 1559 zonder verdere uitleg weer op te duiken.

Wie een goede, evenwichtige inleiding zoekt, waarin alle aspecten van de historie van de Hugenoten aan bod komen, moet naar een ander boek uitkijken.

Jaap Pierrot

Eind augustus 1995 verschijnt bij uitgeverij SUN het boek:

Eduard van de Bilt & Joop Toebes (red.)

EEN SAMENLEVING OP DE RAILS

Ca. 320 blz.; geïllustreerd; Prijs f 39,50

Een geschiedenis van de Verenigde Staten tussen 1776 en 1917

- * een beknopte handleiding, in zes hoofdstukken, van het ontstaan van de vs en van de moderne Amerikaanse samenleving
- * veel aandacht voor het multi-culture aspect van deze geschiedenis en samenleving, een *salad bowl* eerder dan een *melting pot*
- * speciale hoofdstukken over zwarten, vrouwen, Indianen en immigranten
- * met veel illustraties, kaarten en aan primaire bronnen ontleende, illustrerende tekstpassages
- * een boek dat uitermate geschikt is, een must, voor docenten die te maken krijgen met de vs als eindexamenonderwerp voor geschiedenis en staatsinrichting op scholen voor VBO, MAVO, HAVO en VWO in 1996 en 1997.

U kunt dit boek kopen bij of via de goede boekhandel, maar U kunt ook een beoordelingsexemplaar (voor de gereduceerde prijs van f 29,50 incl. porto- en verzendkosten) aanvragen bij de uitgever:

Uitgeverij SUN
Postbus 1609
6501 BP Nijmegen
tel. 080 - 22 17 00
fax 080 - 23 54 93

DE WEST-INDISCHE COMPAGNIE

H. den Heijer, *De geschiedenis van de WIC* (Walburg Pers, Zutphen 1994) 208 blz., prijs f39,50.

Kaapvaart, kolonisatie en koophandel, dat waren de drie pijlers waarop de Westindische Compagnie (WIC) tijdens haar 171-jarig bestaan steunde. De Staten-Generaal verleenden in 1621 toestemming voor de oprichting van deze door aandeelhouders gefinancierde handelscompagnie. Ze werd in 1674 failliet verklaard en maakte plaats voor de Tweede WIC, die in 1791 ten onder ging. Het octrooigebied van de WIC was van meet af aan uitgebreid. Het omvatte gebieden in Afrika, in Noord- en Zuid-Amerika en in het Caribisch gebied.

De overzeese bezittingen kwamen echter niet zonder slag of stoot in handen van de WIC. Bij de oprichting van de WIC lag de nadruk op de bevordering van handel en scheepvaart in het Atlantisch gebied. Een tweede motief was de Spaans-Portugese koloniale macht zoveel mogelijk schade toe te brengen. In de zeventiende eeuw veroverde de WIC door middel van oorlog, voor kortere of langere tijd, Iberische bezittingen in het Atlantisch gebied. Zo was Brazilië van 1624 tot 1654 in Nederlandse handen. De kaapvaart, waarbij menig Spaans en Portugees schip werd geroofd, bleek voor de Eerste WIC het meest lucratief. Van de tweede pijler, kolonisatie, kwam in de eerste helft van de zeventiende eeuw minder terecht. Dit tot teleurstelling van Willem Usselinx (1567-1647), één van de initiators van de WIC. Usselinx pleitte voor het stichten van landbouwkoloniën; als grondstoffenleverancier en afzetmarkt van produkten zouden ze voor het moederland van groot belang kunnen zijn. Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw werd vestiging in de koloniën (Guyana en de Antillen) wel gestimuleerd. De koophandel, de derde pijler, werd vooral na 1674 de belangrijkste activiteit van de WIC. Het handelsmonopolie van de Compagnie was echter nooit sluitend. Op de Afrikaanse westkust (slaven en goud als belangrijkste 'produkten') had de WIC het alleenrecht op de handel. In de rest van het octrooigebied was het niet mogelijk de particuliere handel te weren. Om van de nood een deugd te maken stond de WIC deze handel toe, tegen betaling van de zogenaamde 'recognitiegelden' (een heffing op de handel). In 1730 werd het monopolie van de WIC vrijwel geheel uitgehold ten gunste van de vrijhandel.

De geschiedenis van de WIC wordt gekenmerkt door financiële problemen: verliezen

en ontoelaatbaar hoge schulden dwongen de WIC-bestuurders meer dan eens bij de Staten-Generaal aan te kloppen voor steun. Met de oprichting van de nieuwe WIC (1674), werden de hoog opgelopen schulden gesaneerd en de controle op bestuur en organisatie verbeterd. Winsten uit handel en recognitiegelden vormden vanaf dat moment de belangrijkste inkomstenbron van de WIC. De verslechtering van de handelspositie van de WIC zette zich, aldus Den Heijer, reeds rond 1700 in. Twee van de belangrijkste handelsactiviteiten, de goud- en slavenhandel, kwamen onder druk te staan door ontwikkelingen op de Afrikaanse westkust: de WIC kreeg toenemende concurrentie van de Engelsen en Fransen, van de smokkelhandel en door de toenemende machtspositie van de Ashanti, die de handel van en naar de kust beheersten. De WIC zou zich in de achttiende eeuw, ook in haar Afrikaanse bezittingen, dan ook steeds meer toeleggen op het verwerven van inkomsten uit de recognitie- en hoofdgelden (een soort belasting op slaven).

Den Heijer heeft een informatief boek geschreven. *De geschiedenis van de WIC* is een voorbeeld van institutionele geschiedschrijving. We komen veel te weten over de financiële, economische, militaire en organisatorische aspecten van de WIC. Het is geen saai boek, integendeel. Het is ook zeker voor onderwijsdoeleinden te gebruiken. Het zou echter aardig zijn geweest om ook andere, zoals culturele en internationale, aspecten meer te belichten. Nu lijkt het af en toe alsof de WIC in een vacuum opereerde.

Angelie Sens

HISTORIOGRAFIE

Jo Tollebeek, *De IJkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Bert Bakker, Amsterdam 1994) 254 blz., prijs f39,90.

Hoe zijn Nederlandse en Belgische historici in het verleden omgegaan met de geschiedenis van de twee- eenheid die hun beide landen ooit vormden? Dat is de centrale vraag in de nieuwste bundel opstellen van de Groningse Vaming Jo Tollebeek. Hij vergelijkt het beroep van historicus met het métier van de ijkmeester. Die meet het verleden en keurt niet alleen het verleden zelf, maar ook de circulerende beelden van het verleden. Geschiedenis is een voortdurend proces van schaven en bijschaven.

Wanneer is het misgegaan met de historici in Nederland? Volgens Tollebeek gebeurde dat,

toen de 'lyrische generatie' van geëngageerde leermeesters als Romein, Geyl en Rogier werd afgelost door de 'zakelijke generatie' van auteurs als Kossmann, Schöffers en Th. van Tijn. Het strijdbare karakter van een Geyl of een Rogier gaf aan de geschiedbeoefening de nodige kleur. De lyrische generatie verdedigde hoge idealen als de verruiming van de democratie (Romein) of de westerse cultuurwaarden (Geyl).

Deze lyrieci betaalden op hun beurt tribuut aan de grote Johan Huizinga, wiens *Herfsttij der Middeleeuwen* uit 1919 gelezen kan worden als een machtige evocatie van de rijke laat-middeleeuwse cultuur, maar ook als een bespiegeling over een beschaving die was vastgelopen in levens- en gedachtenvormen. Een dergelijk probleem onderkende Huizinga ook in zijn eigen tijd. Maar Huizinga's oeuvre werd door de latere generaties maatschappijkritische historici al te vaak afgewezen als een esthetiserende vlucht uit het heden.

Het tij is inmiddels gekeerd en vandaag de dag wordt Huizinga, onder meer door de inspanningen van Tollebeek zelf, wederom erkend als erflater. Tollebeek wijst bijvoorbeeld op het recente succes van de verhalende geschiedschrijving, de groeiende belangstelling van historici voor iconografisch bronnenmateriaal en de steeds luider klinkende roep om een synthetische cultuurgeschiedenis. Wat wij bovendien van Huizinga kunnen leren, zo lijkt Tollebeek weer eens een keer te poneren (lees hiervoor speciaal ook het stimulerende en provocerende boekje dat hij met T. Verschaffel schreef, *De Vreugden van Houssaye*) is waardering voor het begrip 'historische sensatie', ofwel de plotselinge, onverwachte 'kick', die de onmiddellijke zintuiglijke waarneming van voorwerpen en documenten uit het verleden ons kan bezorgen.

De bundel van Tollebeek bevat nog veel meer lezenswaardigs, over historisch besef in Vlaanderen, over de geschiedenis van de geschiedschrijving in België, over de belangstelling voor de Noordnederlandse geschiedschrijving in het Belgische historische onderwijs en onderzoek, over Geyl contra Ter Braak. Het biedt een overzicht van de in Nederland en België opgebouwde 'historische infrastructuur' en het lijkt me als zodanig verplichte leesstof voor geschiedenisstudenten en voor ieder die zich professioneel met historisch onderzoek in ons taalgebied bezig houdt.

Jan van Oudheusden

KLEIO KRANT

De jaarvergadering

Op 18 maart j.l. werd de jaarvergadering van de VGN gehouden in de Jaarbeurs in Utrecht. Tijdens het goed bezochte ochtendgedeelte sprak de voorzitter van de VGN H el ne Budé-Janssens de jaarrede uit. Hieronder zijn een aantal fragmenten daaruit afgedrukt.

De Huib de Ruyterprijs werd uitgereikt aan de 10-jarige Stichting Historisch Platform, voor haar vele verdiensten voor jonge historici.

In de middag kwamen de jaarverslagen van bestuur en commissies aan de orde en de plannen voor dit jaar. In een vreedzame sfeer lieten de weinige doorzetters het programma aan zich voorbij gaan.

Tenslotte werd er afscheid genomen van de bestuursleden Marko Otten en Jet van Herwaarden. Zij hebben hun 'diensttijd' erop zitten en nieuwe bezigheden roepen. Beide lopen allang in het VGN-bestuur mee en werden van harte bedankt voor hun inzet!

Uit de Jaarrede

In het afgelopen jaar zijn er heel veel zaken aan de orde geweest die van belang waren voor het geschiedenisonderwijs en geschiedenisdocenten. Een aantal daarvan worden hier aangestipt.

De tweede fase Havo en Vwo

Eenzijds is het verheugend dat in het laatste rapport 'De Tweede Fase vernieuwt' het vak geschiedenis (? - en niet geschiedenis en

staatsinrichting) in twee van de vier profielen tot de verplichte vakken behoort, anderzijds betreurt ik het dat wat het algemene deel betreft de Stuurgroep nog steeds vasthoudt aan het nieuwe vak Mens- en Maatschappij Wetenschappen: het hutspotvak.

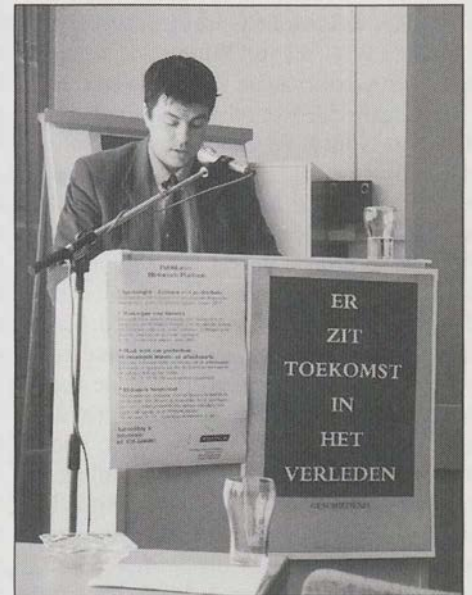
Volgens het bestuur van de VGN ontbreekt de argumentatie voor dit nieuwe vak. Er zitten zoveel haken en ogen aan de ontwikkeling ervan, dat wij van mening zijn dat er wel afstemming van de vakken op elkaar moet plaats vinden, naar dat ieder vak herkenbaar moet blijven.

Eindexamenprogramma Vbo/Mavo en het rapport van de Commissie van Veen 'Recht doen aan verscheidenheid'

Het bijgestelde eindexamen doet ons inziens recht aan ons vak, maar het rapport niet. Het bestuur zal actie moeten gaan voeren om de achteruitgang van de positie van geschiedenis en staatsinrichting op Mavo en Vbo tegen te gaan. Tevens betreurt het bestuur dat geen aandacht wordt besteed aan de invoering van een profiel Cultuur en Maatschappij, zeker ook omdat uit onderzoek blijkt dat de voorstellen de seksegregatie versterkt en werkelijke keuzemogelijkheden voor meisjes eerder toe dan afnemen. Bovendien bevorderen naar de mening van het VGN-bestuur de voorstellen van de commissie Van Veen ook niet de doorstroming van allochtonen en leerlingen uit lagere sociale milieu's naar Havo en verder.

Contacten

De contacten tussen de vaksecties Geschiedenis

van Hogescholen en Universiteiten en de VGN zouden beter kunnen zijn. Er wordt geprobeerd hier verandering in te brengen. Een eerste aanzet daartoe waren de Geschiedensdagen die in november j.l. voor het gehouden werden. Bij de evaluatie ervan - een schoonheidsprijs verdienden deze dagen beslist niet - is geconstateerd dat de dagen in de toekomst zo georganiseerd moeten worden dat zij voor wetenschappers en docenten beide interessant zijn en een contactfunctie vervullen. Een commissie met vertegenwoordigers van NHG en VGN zal zich bezig gaan houden met de organisatie van de Dagen in 1996 in Utrecht.

Politiek en historie

Het afgelopen jaar hebben zich herhaaldelijk situaties voorgedaan waarbij zelfs politici tot de conclusie kwamen dat een goed historisch besef voor iedereen van belang is. De pers wist de VGN te vinden. Politici blijken nog steeds slecht op de hoogte van wat er in het onderwijs gedaan wordt en wat er mogelijk is. Ik denk dat goed genuanceerd geschiedenisonderwijs verplicht voor alle leerlingen tot aan hun eindexamen, een bijdrage kan leveren aan een beter begrip voor elkaar in Nederland en naar andere landen toe. Ik zou graag zien dat politici in deze hun verantwoordelijkheid namen.

H el ne Budé-Janssens

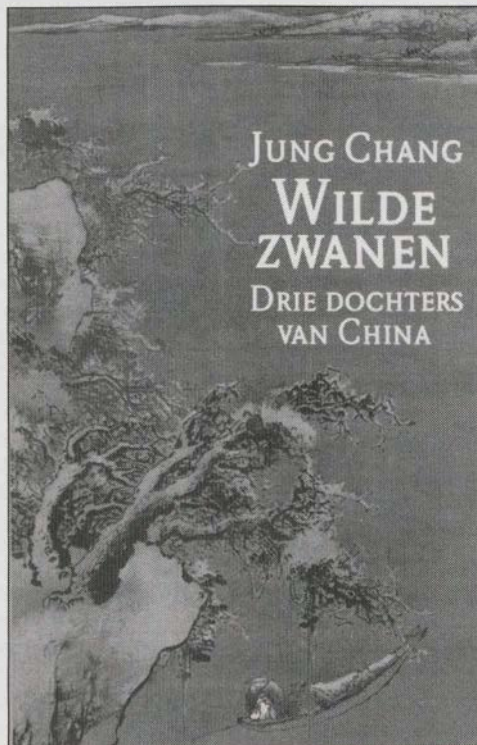
Hierna bedankte de voorzitter van de VGN de commissies voor hun inzet en enthousiasme.

Afscheid van Marko (2e van links) en Jet (2e van rechts).

“Wilde zwanen”

Drie generaties vrouwen in China

Vond u *Wilde Zwanen* van Jung Chang een prachtig boek waarmee u in de les graag iets zou willen doen? Wilt U *Wilde Zwanen* nog steeds lezen?

De Commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN organiseert in samenwerking met de Hogeschool Rotterdam & Omstreken een nascholingsdag

“Wilde Zwanen in de les”

Programma

- * Lezing door Elly Hagenaar (sinologe en vertaalster van Chinese literatuur): “Wilde Zwanen, literatuur of geschiedenis?”
- * Lezing door Marianne Zewald (docent geschiedenis en vakdidactiek Hogeschool Rotterdam): “Wilde Zwanen en de geschiedenis van China in de klas”.

* Presentatie van een videoband met daarop fragmenten uit interviews met de schrijfster, documentaire-materiaal en filmfragmenten van Joris Ivens.

* Presentatie van les- en bronnenmateriaal.

Plaats: “De Wachter” in Amersfoort.
Datum: Zaterdag 4 november 1995.

Kosten: f75,- (incl. lunch, lesmateriaal en videoband).

Aanmelding: telefonisch bij het secretariaat sociaal cluster, Hogeschool Rotterdam & Omstreken, tel. tot 21 aug.: 010-4035768 tel. na 21 aug.: 010-2414180.

De aanmelding is pas definitief indien f75,- is overgemaakt op giro 98247 t.n.v. HR&O/FEO onder vermelding van “Wilde Zwanen”. In verband met de productie van de videoband is het aantal deelnemers beperkt. Deelname aan de nascholingsdag geschiedt op volgorde van binnenkomst van uw betaling. Voor deze dag worden nascholingscertificaten uitgereikt.

‘ALLE BEGIN IS MOEILIK’ VGN CONFERENTIE STARTERS

*met ondersteuning van de vakgroep geschiedenis
en staatsinrichting van het KPC*

Sta je al/pas enkele jaren voor de klas en vind je het ook zo'n leuk vak? Begin je dit jaar en denk je: 'Kon iemand me maar eens wat nuttige tips geven'. Zou je dus wel eens van gedachten willen wisselen met andere beginnende collega's geschiedenis en staatsinrichting, of willen horen wat praktijkmensen met een langere ervaring weten te vertellen? Dan heb je nu de kans, want de VGN organiseert, met ondersteuning van de vakgroep geschiedenis van het KPC, op donderdag 2 en vrijdag 3 november 1995 opnieuw een tweedaagse conferentie voor beginnende leraren geschiedenis en staatsinrichting.

De conferentie is niet alleen bedoeld voor startende docenten van iedere leeftijd en mensen die hopen in de nabije toekomst als docent geschiedenis en staatsinrichting te gaan werken, maar ook voor collega's die al een tijdje bezig zijn en niet zo vast in het zadel zitten als zij zelf zouden wensen.

NADERE INFORMATIE

Aantal deelnemers

Vanwege de werkbaarheid is het aantal deelnemers tot dertig beperkt; het is dus zaak zo snel mogelijk in te schrijven. De inschrijving staat open voor leden en niet-leden, leden genieten echter bij plaatsing voorrang. De inschrijvers ontvangen zo snel mogelijk nadere informatie over het programma.

Globaal programma

De kern van het programma wordt gevormd door een aantal workshops. Daarbij hebben we de volgende thema's in gedachten:

- * Zelf lesmateriaal maken: zowel in het nieuwe examenprogramma als in de basisvorming gaat het om het omgaan met structuurbegrippen (benaderingswijzen) en vaardigheden. Bronnengebruik is hierbij onontbeerlijk. Vaak echter ontbreekt nog het juiste lesmateriaal.
- * Onverwachte mogelijkheden van het rollenspel in de geschiedenisles. Een creatieve invulling van de mogelijkheden, die dramatische expressie voor ons vak biedt.

* Vergroting van de zelfstandigheid van de leerlingen is in de basisvorming een belangrijk item. In de toekomstige tweede fase wordt zelfstandig leren een speerpunt. Aan de hand van het middeleeuwse boerendobbelspel gaan we in deze workshop kijken wat de mogelijkheden zijn.

* Het maken van toetsen is voor iedere docent een uitdaging. Daarom ook een gedegen workshop over dit onderwerp. Naast de workshops is er uitgebreid de gelegenheid om ervaringen uit te wisselen en gaan we kijken hoe fragmenten uit speelfilms in de les gebruikt kunnen worden.

Certificaat

De deelnemers aan de conferentie ontvangen een nascholingscertificaat. Geef daarom bij inschrijving behalve naam en voorletters ook geboortedatum en geboorteplaats op.

Kosten

De conferentie wordt gehouden in Huize Bergen in Vught. Deze locatie is goed met eigen en het openbaar vervoer te bereiken.

De kosten kunnen dankzij subsidie door de VGN en de ondersteuning door de vakgroep geschiedenis en staatsinrichting van het KPC beperkt gehouden worden. Aan de deelnemers wordt een eigen bijdrage van f75,- gevraagd. De mogelijkheid bestaat deze bijdrage door uw school te laten betalen, aangezien het hier om nascholing gaat. (In KLEIO 4 van mei 1994 vindt u hierover uitgebreide informatie.)

Materialen

Tijdens de conferentie ontvangen de deelnemers een reader met de bijdragen en werkmateriaal, die op de conferentie betrekking hebben.

Inschrijving

Wilt u zich opgeven, of wenst u nadere informatie, stuur dan een briefje naar de contactpersoon van de conferentie W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond (Stiphout). U ontvangt dan zo spoedig mogelijk een reactie.

WIEG-berichten

Voortzetting van de werkzaamheden
De WIEG (werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis) heeft van het Ministerie van OC&W toestemming gekregen haar werkzaamheden tot 1 augustus 1998 voort te zetten. De invoering van de vernieuwde tweede fase zal ook voor het eindexamen geschiedenis en staatsinrichting gevolgen hebben en de WIEG wil in dit aanpassingsproces een actieve rol spelen.

Katernen

In samenwerking met uitgeverij Nijgh en Van Ditmar worden er enige katernen voorbereid die kunnen fungeren als onderwerpen voor het schoolonderzoek. Het eerste katern, over de ontwikkeling van Senegal en Uganda tot nationale staten, zal na de zomervakantie beschikbaar komen.

De bundel *Geschiedenis: wat is dat?*, de achtergrondinformatie bij het nieuwe examen met vele voorbeelden en proefvragen over structuurbegrippen en vaardigheden, is weer verkrijgbaar. De nieuwe druk kost, inclusief verzending, f15,-. Neem contact op met Joke van der Leeuw-Roord als u een exemplaar wilt hebben.

Voorlichting

De komende tijd willen wij ons onder meer bezig houden met het opzetten en beoordelen van eigen onderzoek in het schoolonderzoek. Wij trachten hiervoor opnieuw buitenlandse experts naar Nederland te laten komen.

Wanneer er vragen zijn met betrekking tot het examen in geschiedenis en staatsinrichting kunt u zich wenden tot de leden van de WIEG. Dat zijn:

Ronald Donk, Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038-699433 (werk), 038-652523 (privé), Fax 038-654509.

Joke van der Leeuw-Roord, Louise Henriëttestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel/Fax 070-3853669.

Ineke Veldhuis-Meester, Quintuslaan 4, 9722 RV Groningen. Tel. 050-635997 (werk), 050-270099 (privé), Fax 050-637253.

Doky Verhagen, Vlietpark 6, 2355 CT Hoogmade. Tel./Fax 010-4297033 (werk), Tel. 01712-2902 (privé), Fax 01712-2870.

Historische manifestatie

Nog in de vakantie van regio Midden organiseert de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Utrecht op vrijdag 1 september een dag rond het thema

Vakhistorici zitten meestal achter een bureau of in een archief en schrijven. Ook staan ze in collegezalen en klaslokalen en leggen aan de volgende generatie uit hoe je geschiedenis 'doet' en hoe je dat opschrijft. Maar nu komen ze uit leslokaal en bibliotheek en buigen zich met kunstenaars, schrijvers men anderen uit de culturele sector over de dagthema's: de vorm die aan het verleden gegeven wordt in kunst en cultuur en de vorm aan het verleden als taak voor historici.

Programma

10.00 u. Opening van de manifestatie door drs. J. Veldhuis, voorzitter van het College van Bestuur
Aansluitend openingslezing door Hella Haasse

11.00 u. Koffie/thee en doorlopende demonstraties

11.30 u. Workshops over het historisch monument, het historisch museum en over historisch toneel
Aan de workshops van deze ochtend en middag is o.a. medewerking toegezegd door Rob Schröder, Warna Oosterbaan, Thea Beckman, Thom Roep, Hans Croiset, William Uricchio, Paul Dirkse en René Kistemaker

13.00 u. Lunch en doorlopende demonstraties

14.00 u. Workshops over de historische roman/strip, historische film, historische tv-documentaire

16.00 u. Paneldiscussie o.l.v. dr. Leen Dorsman

De verschillende activiteiten vinden plaats in het Academiegebouw, Damplein 29 en in het gebouw Achter de Dom 22. De toegang is vrij voor iedereen en gratis. Met name in verband met de lezing van Hella Haasse is aanmelding aan te raden. Neem daarvoor en voor verdere informatie contact op met Mirjam Bok, secretariaat Vakgroep Geschiedenis, Kromme Nieuwegracht 66, 3512 HL Utrecht. Tel. 030-537856 of 536222.

Didactiekconferentie

'Kijk meester, zelf uitgezocht' Eigen onderzoek door leerlingen

Op 19 en 20 januari 1996 wordt in Vught de jaarlijkse didactiekconferentie georganiseerd. Dit jaar zal het gaan over zelfstandig onderzoek door leerlingen.

In workshops en lezingen komen onder andere de volgende zaken aan de orde: werkstukken maken, film/documentaire als bron, geluid als bron (radio), onderzoek met strips, politieke prenten als bron, mogelijkheden die musea bieden, onderzoek op basis van foto's, omgevingsonderzoek, mogelijkheden van archieven en oral history.

Ook wordt ingegaan op de praktijkervaringen van anderen, bijvoorbeeld in Schotland.

De kosten bedragen f295,-; meer informatie komt in het oktobernummer van KLEIO.

NOTEER DIT VAST IN UW NIEUWE AGENDA!

VERLEDEN HEEFT TOEKOMST

AANMELDINGEN EN INLICHTINGEN:

Antwoordnummer 3507

6114 ZX Susteren

Een postzegel is niet nodig;
wel naam, adres, leeftijd, giro- of banknummer en (ev.) telefoonnummer.

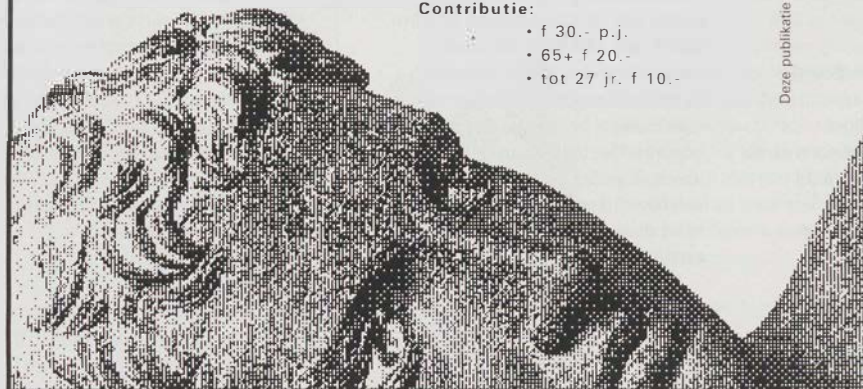
Contributie:

- f 30,- p.j.
- 65+ f 20,-
- tot 27 jr. f 10,-

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door:

NOG Verzekeringen

VRIENDEN VAN HET
GYMNASIUM

Advertentie

REIZEN NAAR TURKIJE

R. v.d. Graven studeerde geschiedenis in Nijmegen en schreef diverse boeken en artikelen over Turkije. Onder zijn deskundige en enthousiaste begeleiding wandelt u in een kleine groep zeven dagen lang door Istanbul, de fascinerende metropool, waarover hij een aparte gids publiceerde. Wij bekijken uitvoerig de highlights, maar bezoeken ook plekken waar toeristen normaal niet komen, zoals de oude Griekse en joodse volkswijken aan de Gouden Hoorn, de dorpjes aan de Bosporus, de 19e eeuwse wijken, de kerkhoven en de heilige bronnen. Natuurlijk maken we ook een boottocht over de Bosporus.

Het programma is niet om zes uur afgelopen, waarna u zelf maar moet zien te vermaken. Veel mensen komen dan terecht in hetzelfde tentje om de hoek en dat is jammer want uit eten gaan in verschillende wijken van Istanbul hoort helemaal bij het ervaren van deze prachtige stad.

U verblijft in een uitstekend 3-sterren hotel in een mooie oude volkswijk in het hartje van de stad.

Reissom f1395,- (tot 1 september), anders f1455,-.

Bij de prijs is inbegrepen: de vlucht Amsterdam-Istanbul v.v.

logies en ontbijt (***) entreegelden boot- en bustochtjes een uitgebreid informatiepakket (plattegrond, artikelen) Meld u zich in verband met de beperkte groeps grootte tijdig aan!

Voor meer informatie en een brochure: 053-324675 (ook buiten kantooruren).

In september kunt u een 13-daagse cultuur- en natuurreis maken. U gaat dan eerst een week naar Istanbul. Daarna reizen we via Ankara naar Cappadocië, waar wij veel zullen wandelen en de beroemde rotskerken zullen bekijken. Vertrek 3 september.

Als u met een groep docenten of een klas een reis naar Turkije wilt maken, dan kunt u altijd bellen voor een voorlichtingsavond of

Ingezonden brief

SLO-lespakket Staatsinrichting 'De Verzorgingsstaat'

In het Vbo/Mavo-nummer van KLEIO (mei 1995) besprak mevrouw Boonekamp het SLO-lespakket over een thema uit de staatsinrichting: *De verzorgingsstaat: een kwestie van politieke wil?*

Haar recensie bevat een aantal onduidelijkheden en onjuistheden die ons dwingen te reageren. Het lespakket wordt 'leuk van opzet' en 'afwisselend' genoemd, maar zou de centrale doelstelling ervan - door haar overigens niet toegelicht - niet waarmaken.

Het is een lespakket voor het schoolonderzoek Vbo/Mavo over een themaveld uit de staatsinrichting, hetgeen per definitie betekent dat niet gestreefd is naar een complete behandeling van alles wat met staatsinrichting te maken heeft. Recensente betreurt dat de staatsinrichting er in het lespakket 'maar wat bijhangt' en dat 'de aandacht in hoge mate uitgaat naar de historische ontwikkeling'. De examenregeling schrijft echter voor thema's uit de staatsinrichting in historisch perspectief te plaatsen en verlangt m.b.t. de verzorgingsstaat nadrukkelijk 'wording en functioneren' aan de orde te stellen. Dit rechtvaardigt de aandacht die we hebben geschonken aan de historische component in het lespakket. De oplettende lezer zal overigens merken dat in ieder hoofdstuk begrippen uit de staatsinrichting en het 'structuurbegrip' politiek met

bijbehorende vaardigheden een belangrijke plaats innemen.

Verder wordt door mevrouw Boonekamp gesteld dat 'elk woord belangrijk is en dat dus de hele tekst geleerd moet worden'.

Het eerste is waar, in die zin dat we zeer zorgvuldig te werk zijn gegaan om deze ingewikkelde materie helder over het voetlicht te brengen voor Vbo/Mavo-leerlingen. Dat alles geleerd moet worden is echter onzin: aan het eind van ieder hoofdstuk wordt kort aangegeven wat de leerlingen met betrekking tot de geboden stof moeten 'kennen en kunnen' en ook de toetsen beperken zich hiertoe. Uit ervaringen in de klas is inmiddels gebleken dat verreweg de meeste leerlingen met deze toetsen een redelijk cijfer hebben behaald. Overigens worden de toetsen nog verbeterd door het CITO want het kan immers altijd beter!

De slotopmerking van mevrouw Boonekamp dat in de eindtoets (welke?) vraag 8 t/m 11 niet over de tekst gaan, maar over een tekening, is ons een raadsel: de toetsvragen verwijzen naar bronnen die zowel uit teksten als tekeningen bestaan.

Jan Dijkman en Jan Sniekers, mede-auteurs van *De Verzorgingsstaat: een kwestie van politieke wil?*

Uit het reisverslag van Ellen Marrenga

Seminar voor leraren geschiedenis van de Europese Gemeenschap in Polen van 23 april tot 27 april 1995 ter gelegenheid van de 50e herdenking van de bevrijding van de kampen. Georganiseerd door CERA: Centre Européen de Recherche et d'Action sur le Racisme et l'Antisemitisme (Paris)

Met de nachttrein via Berlijn naar Warschau blijkt financieel het beste uit te komen. Daarbij komt dat mijn enige Nederlandse medereiziger en ik met de trein reizen pas echt reizen vinden. Toch is dit richting Polen nog steeds niet gebruikelijk. Een reis van bijna zeventien uur door voornamelijk vlak land. Bebost. Ruimte. Her en der houten huisjes omringd door bloeiende fruitbomen. En vele herten grazend langs de boszoom. Het is zondag, een rustdag. Het aantal bewegende gekleurde stippen (auto's) dat we zien is te tellen. De tijd lijkt stil te hebben gestaan, ondanks de enkele grote stad met industrie die we passeren.

Bij aankomst in Warschau moeten we ons haasten. Met een taxi naar het vlakbij gelegen Forum Hotel. Uitzicht op het massieve en imponerende Cultuurpaleis: herinnering aan de Stalintijd.

De kennismakingsbijeenkomst is al voorbij, zodat wij meteen doorgaan naar het Joods Historisch Instituut, tevens Joods Historisch Museum, bibliotheek en wetenschappelijk instituut; het centrum van het joodse culturele leven.

Stipt om 15.30 start het seminar met een lezing door Serje Cwajgenbaum: 'Het Poolse jodendom voor de Tweede Wereldoorlog'. In een feitelijk onderbouwd betoog zet Cwajgenbaum uiteen waarom de jodenvervolgung nooit vergeten mag worden, dat wij wel degelijk kunnen leren van de geschiedenis en hoe dit alles te onderwijzen. Welke belangrijke taak leraren in het algemeen en geschiedenisleraren in het bijzonder hebben. Iets wat mij als leraar uit Nederland en met name als geschiedenisleraar bijzonder raakt.

Dit seminar moet een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van een pedagogiek tegen terreur op nationaal, Europees en mondiaal niveau.

Vervolgens maakte Cwajgenbaum duidelijk waarom wij de joden van Polen moeten blijven herinneren. Zij vormden de grootste joodse gemeenschap ter wereld, na die van de Verenigde Staten. Zij hadden een eigen, oorspronkelijke cultuur. De spreker gaat in op verschillen tussen Polen en West-Europa, zoals de mate van assimilatie, de religie en de beroepsgroepen. Juist door hun aantal hebben joden zich veelal thuis gevoeld in Polen.

Weinbaum, een uiterst bevlogen spreker, kleurt het vooraf geschetste beeld verder in. Hij gaat in op tolerantie en racisme, verschillen tussen toen en nu, de herkomst van de Poolse joden en de opstand in de Oekraïne in 1648 waarbij duizenden joden omkwamen.

In de 10e eeuw komen er joden in het gebied en introduceren de naam Polen. Po betekent in het Spaans:

vlak land. Vanaf de 13e eeuw na de Kruistochten en pestepidemieën neemt hun aantal toe; zo ook in de 17e ten gevolge van de godsdienstoorlogen en later ten gevolge van de verdelingen van Polen. Een filmpje van 10 minuten over het straatleven in Goedek ten zuiden van Vilna (nu: Wit Rusland) maakt zichtbaar wat verdwenen is.

De eerste drie uren lezing zijn omgevlogen. De toon is gezet. De sprekers en organisatoren willen alle informatie die zij hebben over de geschiedenis van joden in Polen toen en nu doorgeven aan de circa zestig deelnemers uit bijna alle landen van de Europese Gemeenschap. De start van het seminar maakt in woord en gebaar duidelijk waar het om gaat: een verdwenen cultuur.

Maandag 24 april: 7.30 vertrek van Warschau naar Treblinka. 's Middags Majdanek. 's Avonds door naar het Forum Hotel van Krakow. Deze dag is uiterst indrukwekkend. De heer Szpzyca, nu wonend in Gent, overlevende van Birkenau, vertelt. Echter sinds twee jaren nog maar. Tot 1993 heeft hij gezwegen.

Treblinka: de bodem bevat de as van meer dan 800.000 mensen, slachtoffers van de nazi's uit tien Europese landen. Treblinka betekende tijdens de nazi bezetting de dood. De moordmachinerie draaide hier van juli 1942 tot augustus 1943. Na de opstand in het vernietigingskamp is het door de nazi's afgebroken en worden er bomen op de as geplant. Het sinistere doel is bereikt: het getto van Warschau bestaat niet meer.

Tegenwoordig vormt de plek het nationaal monument. Stroken beton, in eindeloze rijen: de spoorlijnen, verdomde vloek van de 19e eeuwse techniek. En duizenden keien, groot en klein: de vermoorden. De wreedheid vastgelegd. Worsteling met de dood: gegoten in teer.

Bij de uitgang is een houten huisje, waar koffie wordt gezet met de hand voor 10 cent. De ravitaillering is perfect. Kosjere lunchpakketten worden tussen de middag uitgedeeld. Eten in de bus, want we mogen geen minuut verliezen. We hebben zo weinig tijd om geïnformeerd te worden.

Majdanek: veel barakken staan er nog. Ze zijn óf tentoonstellingsruimte óf nog in de oorspronkelijke staat. Barakken vol met goederen: het economisch rendement van elke vermoorde jood wordt zichtbaar en uitgerekend.

Wist men buiten het kamp niet wat daarbinnen gebeurde? Die eeuwige zwarte rook, lucht van geschroeid vlees en witte asvlokjes? Van binnenuit het kamp is steeds weer die bewoonde wereld zichtbaar! Heeft God dit gewild?

's Avonds laat aankomst in Kraków. Na Madjanek is iedereen hard toe aan koffie of zoets. Heel wat mede-Europeanen gaan van de weeromstuit aan het knalroze ijs.

Onderling wordt veel besproken. We mogen dit nooit vergeten! Dat is duidelijk. Motieven waarom men mee is bliken heel verschillend, ze komen vanuit het eigen verleden van de Oostenrijker, de Berlijner, de joodse Finnen en Portugezen, of de Ier die les geeft op een joodse school. De taalgrens scheidt de twee bussen: één franstalige en een engelse (voor een Nederlander engels/duits).

De derde dag: Auschwitz I en vervolgens Auschwitz II, Birkenau.

Ik dacht dat ik het allemaal al wel wist, heb veel over de holocaust gelezen waaronder ego-

documenten. Pas toen ik de poort doorging, "Arbeit macht frei", werd het mij duidelijk om wat voor immense moordmachinerie het hier gaat. De schaal en omvang overtreffen alles. Economische uitbating, dat is bekend. Maar hier: een gigantische hal met mensenhaar. Zo onnoemelijk veel mensenhaar. Links een kleine vitrine met twee paar schattige vlechtjes tegen een rol doek. Een rol doek geweven van mensenhaar.

Nu staan er tientallen bussen: schoolkinderen.

Toeristen?

Er heerst stilte ondanks die vele bezoekers. Het is nu gedenkplaats. Stilte. Toen: overall mensen. Nooit rust. Nooit stilte. Nooit was je alleen... Altijd angst, gehuil, gekrab, geschreeuw. En dan al die talen. Waar is jouw familie? Angst. Onzekerheid. Stank. Geschroeid vlees en witte asdeeltjes. Wanneer jij ik?

De bekende foto's, de weinige foto's, bevestigd op de plek waar ze ooit waren genomen. De selectie. Het kamporkest. Nu: de leegte. Toen: de massa die uit de trein kwam.

Wie heeft deze moordmachinerie bedacht?

De Duitsers werden in die tijd het beschaafde volk ter wereld geacht. Het blijft onbegrijpelijk.

's Avonds in Krakow: een documentaire van een Pools-joodse Amerikaan, een schrijver die terugkeert naar Polen en naar het dorp waar zijn familie vandaan komt. Hij wil weten en uitzoeken hoe en door wie zijn vader vermoord is. Menig dorpsbewoner haalt de schouders op. Weet het niet, schrijft het toe aan een ander. Vond de leefomstandigheden van de zich schuil houdende joden wel erbarmelijk. Wie heeft de vader vermoord? Uiteindelijk een dorpsbewoner die de koe van de vader wil houden!

Een steeds weer terugkerende vraag: Waren Polen meer anti-joods of anti-semiet dan andere nationaliteiten? Nee: hebzucht blijkt doorslaggevend. Dat de Duitse bezetting van landen met een slavische bevolking niet te vergelijken was met de Duitse bezetting van landen met een niet-slavische bevolking zal ongetwijfeld de houding van vele niet-joodse Polen mede bepaald hebben. Niet-joodse Polen die joden hielpen kregen de kogel.

De afrondende discussie van het seminar leverde op: het op waarde schatten van de geschiedenis en dat deze moet worden doorgegeven; lessen in democratie zijn lessen in tolerantie; hoe belangrijk het is de democratie te versterken, voor ieder begrijpelijk maken en dichterbij brengen; overall om ons heen is sprake van neo-fascisme, intolerantie en grote sociaal-economische problemen, de wereld kan de welvaart van West-Europa amper begrijpen. Eén ding is 100% duidelijk: de rol van de leraar is nog lang niet uitgespeeld.

Diner, uitwisselen van ervaringen en ideeën. Eindelijk één keer gaat het gros naar de kroeg, het officiële gedeelte van het seminar is afgelopen. In zo'n korte tijd, drie-en-een-halve dag zijn we naar en dwars door Polen gereden. Een pressure-cooker. Het lijkt zo lang. Het was enorm intensief. Mijn Nederlandse collega moet helaas vertrekken omdat hij op vrijdag moet werken. Tegen elven neemt hij de taxi naar het station. Een nachttrein die niet door ieder aanbevolen wordt. We hebben nog alle mogelijke scenario's van wat kan gebeuren doorgesproken. Aangezien Herry zo'n 1.90 m. lang

is en breed geschouderd hebben wij het gevoel dat hij veilig thuis moet kunnen komen. Maar tegen spuitbussen is hij natuurlijk evenmin bestand. 's Avonds worden we geconfronteerd met het Polen dat bezig is zich te ontwikkelen richting markteconomie. Rond twaalfen blijkt de bar opeens vol te hangen met wulps uitgedoste vrouwen.

Ik blijf nog een etmaal om eindelijk Warschau te zien. Na het ontbijt en definitieve afscheid ga ik te voet de stad in. Schitterend, ongelooflijk. Hoe zwierig, speels frans rijgt zich het ene paleisje na het andere. 't Is een dag met af en toe een straaltje zon en af en toe een buitje. En zo bereik ik de prachtige markt. Steen voor steen, gebouw na gebouw, alles herbouwd. Waar halen mensen de moed vandaan? Het hele drama van de Tweede Wereldoorlog ontrolt zich hier nogmaals: alleen al in deze stad hebben 800.000 mensen hun leven gelaten. Bijna een miljoen. Deze stad, met architectuur die zo lichtvoetig oogt, is in bloed gedrenkt.

Pas om 12.00 u. gaat het museum van de geschiedenis van Polen open. Ze draaien een film die het drama van de Tweede Wereldoorlog op deze plek laat zien. Tien minuten, dan is het voorbij.

Bij café Baselitza ga ik koffie drinken. Baselitzen wonen ook in Amsterdam. Het maakt de kelner niet uit. Om vijf uur 's middags vertrekt mijn trein. Wanneer ik mijn bagage uit het hotel haal zie ik tot mijn verbijstering, dat Volkskrantberichtjes harde realiteit zijn. De vrije markt, in dames, is alweer begonnen. Wat beweegt de mensen toch...

Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk

De Verenigde Staten (1787-1914): samenleving op de rails

Bij het eindexamen 'geschiedenis en staatsinrichting' van voorjaar 96 zal in het vbo, mavo, havo en vwo voor het eerst worden geëxamineerd over het onderwerp 'Verenigde Staten (1787-1914): samenleving op de rails'.

In de stofomschrijving van dit onderwerp zoals die is gegeven door de eindexamencommissie, staan de gevolgen voor en de reacties van verschillende bevolkingsgroepen op de sociaal-economische ontwikkelingen in de VS gedurende de periode 1787-1914 centraal.

De nascholingscursus over dit onderwerp volgt de stofomschrijving en de structuurbegrippen die bij dit thema zijn vastgesteld. In verschillende lezingen wordt ingegaan op de positie van indianen, zwarte bevolking en immigranten. Didactisch materiaal is onderdeel van deze cursus die in cursusjaar '95/'96 weer wordt verzorgd door het IDO/VU, samen met de Chr. Hogeschool Windesheim te Zwolle en de Hogeschool Holland te Diemen.

Elke van de vier bijeenkomsten van deze cursus bevat een lezing die de achtergrondkennis van de docent vergroot.

Daarnaast wordt er op drie avonden een didactische uitwerking gegeven in de vorm van voorbeeld-lesmateriaal dat gebruik maakt van bronnenmateriaal. In de uitwerking is zoveel mogelijk onderscheid aangebracht tussen vbo/mavo en havo/vwo.

Eerste bijeenkomst: Prof. dr J.W. Schulte Nordholt (em. RU Leiden) gaat in op de vraag of de sociaal-economische ontwikkelingen in de periode 1787-1914 en de reacties daarop van de verschillende bevolkingsgroepen, m.n. indianen, zwarte bevolking en immigranten, de eenheid van de Amerikaanse natie bevorderd hebben.

Tweede bijeenkomst: Dr L.J. Krabbendam, historicus aan het Roosevelt Studie Centrum (in cursusplaats Amsterdam) en mw drs A. Galema (in cursusplaats Zwolle), zullen spreken over de gevolgen voor en de reacties van de immigranten op de sociaal-economische ontwikkelingen in de VS 1787-1914. In het tweede deel van de bijeenkomst zal mw drs M. Hielkema, docente geschiedenis aan de Hogesch. Holland, het thema nader uitwerken aan de hand van didactisch materiaal.

Derde bijeenkomst: Drs R.R. Donk, studie leider geschiedenis aan de Chr. Hogeschool Windesheim en lid van de Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis (WIEG), zal spreken over de gevolgen voor en de reacties van de zwarte bevolking op de sociaal-economische ontwikkelingen in de VS 1787-1914.

In het tweede deel van de bijeenkomst reikt de heer Donk door hem gemaakt didactisch materiaal uit en zal hij dit nader toelichten.

Vierde bijeenkomst: Dr P.T.F.M. Hovens, cultureel antropoloog bij het Museum voor Volkenkunde te Leiden, zal spreken over de gevolgen voor en de reacties van de indianen op de sociaal-economische ontwikkelingen in de VS 1787-1914.

In het tweede deel van de bijeenkomst wordt het didactische materiaal behorende bij de serie van de Nederlandse Onderwijs Televisie uitgereikt en toegelicht. Tevens zal mw drs J. Bouma, lid van de stofomschrijvingscommissie, wetenschappelijk medewerkster CITO en docente geschiedenis voortgezet onderwijs, de werkwijze van de stofomschrijvingscommissie toelichten.

De deelnemers ontvangen vóór aanvang van de cursus een syllabus. Deze bevat per bijeenkomst een achtergrondartikel over het betreffende thema, een synopsis van de lezing, en per lezing een korte literatuurlijst en drie stellingen. Rond deze stellingen kan een inhoudelijke discussie plaatsvinden tussen de deelnemers en de spreker.

Doelgroep: Docenten geschiedenis en staatsinrichting in de bovenbouw vbo, mavo, havo en vwo

Plaats en data: *Amsterdam, Vrije Universiteit:* 5 en 12 oktober en 2 en 9 november 1995, 19.00 - 21.30 uur;
Zwolle, Chr. Hogeschool Windesheim: 31 oktober en 7, 14 en 21 november 1995, 19.00 - 21.30 uur;

Kosten: f425,- incl. cursus- en didactisch materiaal.

Voor inlichtingen: Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk, drs Janneke Riksen (inhoudelijk), tel.020-44 49215, Paulette Kooijman (organisatorisch), tel.020-44 49230.

*De Universiteit van Amsterdam en de Hogeschool van Amsterdam organiseren op
vrijdag 13 oktober 1995:*

Nascholingsdag CSE Amerika

1787-1914:

Samenleving op de rails

In het Centrum voor Nascholing, Wibautstraat, Amsterdam.

Programma

- 09.30 Inschrijving en koffie
- 10.00 Opening door dr.Geert ten Dam (ILO)
- 10.15-11.15 Lezing drs.Herman Beliën (Historisch Seminarium):
Recente historiografie over de kernpunten uit de stofomschrijving
- 11.15-11.30 Koffie
- 11.30-12.30 Lezing prof.dr.Rob Kroes (Instituut voor Amerikanistiek):
Amerika voor de Burgeroorlog
- 12.30-13.45 Lunch
Tentoonstelling verzorgd door de educatieve uitgevers
- 13.45-14.45 Amerika in de klas
Workshops o.l.v. vakdidactici van verschillende instituten:
- Schriftelijke bronnen
 - Beeldbronnen
 - Het verhaal en de anecdote
 - TV en video
- 14.45-15.00 Thee
- 15.00-16.00 dr.Maarten van Rossum (Universiteit Utrecht)
Industrialisatie in Amerika en haar gevolgen
- 16.00-16.30 Afsluiting en certificaten
- Kosten Inclusief koffie, thee en lunch f 150,-
- Aanmelding Voor een aanmeldingsformulier kunt u contact opnemen met het ILO. tel.: 020-5253541.
Instituut voor de Lerarenopleiding
Centrum voor Nascholing UvA/HvA
Herengracht 256
1016 BV Amsterdam
- Informatie overdag: drs.Gert Jan van Setten, 020-5501773
's avonds: drs.Idzard van Manen, 02280-16130

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Hogeschool van Amsterdam